

การศึกษารวบรวมรูปแบบหม้อดอกดินเผาล้านนา กับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาเชิงช่างเฉพาะถิ่น

ฐาปกรณ์ เครือระยา

สนับสนุนโดย โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (อพ.สธ.-แม่โจ้)

ประจำปี พ.ศ. 2569

รายงานผลโครงการวิจัยเชิงบูรณาการ

ภายใต้โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มหาวิทยาลัยแม่โจ้ (อพ.สธ.-มจ.)

เรื่อง

การศึกษารวบรวมรูปแบบหม้อดอกดินเผาล้านนา
กับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาเชิงช่างเฉพาะถิ่น

โดย

รองศาสตราจารย์ฐาปกรณ์ เครือระยา

คณะศิลปศาสตร์

2569

รหัสโครงการวิจัย อพ.สธ.-69-011

รายงานผลโครงการวิจัยเชิงบูรณาการ

ภายใต้โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มหาวิทยาลัยแม่โจ้ (อพ.สธ.-มจ.)

เรื่อง โครงการการศึกษารวบรวมรูปแบบหม้อดอกดินเผาล้านนากับการอนุรักษ์ภูมิปัญญา
เชิงช่างเฉพาะถิ่น

ได้รับการจัดสรรงบประมาณ

ประจำปี 2569

จำนวน 200,000 บาท

หัวหน้าโครงการ

นายฐาปกรณ์ เครือระยา

ชื่อเรื่อง (ภาษาไทย) “การศึกษารวบรวมรูปแบบหม้อดอกดินเผาล้านนากับการอนุรักษ์
ภูมิปัญญาเชิงช่างเฉพาะถิ่น”

(ภาษาอังกฤษ) “The Collection of Patterns of Lanna Pottery (Vases) and the
Preservation of Local Wisdoms and Craftsmanship.”

ชื่อผู้วิจัย สุภาพรณ์ เครือระยา

บทคัดย่อ

การศึกษารวบรวมรูปแบบหม้อดอกดินเผาล้านนากับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาเชิงช่างเฉพาะถิ่น
เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ภายใต้โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระ
เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อสนองพระราชดำริภายใต้โครงการอนุรักษ์พันธุกรรม
พืช อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โดยรวบรวมและ
สำรวจรูปแบบหม้อดอกดินเผาในงานศิลปกรรม 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน ยุคล้านนาใหม่ (ปลายพุทธ
ศตวรรษที่ 24–25) เพื่อจัดทำฐานคลังข้อมูลมรดกทางภูมิปัญญา ป้องกันการสูญหาย และหนุนเสริม
การสร้างมูลค่าเพิ่มตามแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์

ผลการศึกษาหม้อดอกดินเผาล้านนา 72 รูปแบบ จาก 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน พบว่า
โบราณวัตถุเหล่านี้สร้างขึ้นเพื่อใช้ปักดอกไม้บูชาในพิธีกรรมทางพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องผี โดยแต่
ละพื้นที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่สะท้อนถึงอิทธิพลวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น ตลอดจนมี
วิวัฒนาการด้านรูปแบบและการปรับประโยชน์ใช้สอยที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย การลงพื้นที่สำรวจ
พบความแตกต่างทางภูมิศาสตร์อย่างชัดเจน โดยพื้นที่ล้านนาตะวันตก (แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ ลำพูน
ลำปาง) พบหม้อดอกดินเผาอย่างแพร่หลายจากอิทธิพลวัฒนธรรมพม่าและไทใหญ่ ขณะที่ล้านนา
ตะวันออก (น่าน แพร่ เชียงราย พะเยา) พบจำนวนน้อยมาก

ในด้านการช่างหม้อดอกของช่างไทใหญ่มีความโดดเด่นและซับซ้อนสูง ด้วยเทคนิคเฉพาะตัว
เช่น การตีเม็ดประดับดินปั้นปลายแหลม การประทับลายด้วยแม่พิมพ์ การเดินเส้นคมขัด การฉลุลาย
โปร่งบริเวณฐานเพื่อเพิ่มความอ่อนช้อย และการตกแต่งด้วยเทคนิคการเคลือบขี้เถ้า

อัตลักษณ์ของกลุ่มช่างไทยวน (คนเมือง) เน้นรูปทรงเรียบง่าย ไม่ซับซ้อนและตอบสนองการใช้
งานจริง มีเอกลักษณ์สำคัญคือการทำปากริ้วคลื่น ซึ่งได้รับอิทธิพลจากเครื่องแก้วและภาชนะโลหะ
ตะวันตกในยุคหลังกระบวนการผลิตส่วนใหญ่เป็นงานเผาไฟต่ำ (Earthenware) เนื้อดินสีส้มสว่างและ
เปราะบาง เนื่องจากข้อจำกัดการทำไฟสูงเมื่อเทียบกับกลุ่มช่างไทใหญ่ ด้วยความแตกต่างทางภูมิ
ปัญญานี้เอง ทำให้หม้อดอกดินเผาของกลุ่มช่างไทใหญ่ได้รับการยกย่องเป็นงานพุทธศิลป์ชั้นสูงและเป็น
ตัวชี้วัดต้นกำเนิดทัศนศิลป์ประเภทนี้ในล้านนา ซึ่งปัจจุบันเหลือแหล่งผลิตอยู่ 1 แห่งที่สามารถถือชื่อ
งานได้ คือบ้านเหมืองงู อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่

จากการศึกษาครั้งนี้ได้คัดเลือกชิ้นงานต้นแบบจำนวน 40 ชิ้น เพื่อจัดทำเป็นฐานข้อมูลสำคัญในการพลิกฟื้นอัตลักษณ์หม้อดอกดินเผาล้านนาให้กลับมามีชีวิตอีกครั้ง ทั้งในมิติการเป็นงานหัตถศิลป์อันทรงคุณค่า และมรดกทางประวัติศาสตร์ที่บ่งบอกถึงความรุ่งเรืองของอารยธรรมล้านนา ตลอดจนเป็นรากฐานในการรื้อฟื้นและต่อยอดสู่การสร้างสรรค์วัฒนธรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: แจกันหม้อดอก, เครื่องปั้นดินเผา, ภูมิปัญญาเชิงช่างเฉพาะถิ่น

Abstract

This study entitled “The Collection of Patterns of Lanna Pottery (Vases) and the Preservation of Local Wisdoms and Craftsmanship” is a qualitative research work under the Royal Project for Plant Genetic Conservation initiated by Her Royal Highness Princess Maha Chakri Sirindhorn, aiming of collection and survey on the patterns of Lanna pottery (flower vases) that are art and craft works from eight upper northern provinces of Thailand during the Modern Lanna Era (late 24th–25th Buddhist centuries (around 1880’s to present). The objectives of the study are to create a database of this intellectual heritage, to prevent its loss, and to promote value addition based on the creative economy concept.

The study examined 72 patterns of Lanna flower vases from eight upper northern provinces of Thailand. It revealed that these artifacts were created for holding flowers in ceremonies from Buddhist and animist beliefs. Works from each area had their own unique characteristics reflecting the influence of local culture and traditions, as well as evolutionary changes in patterns and functions over time. Field surveys revealed clear geographical differences, with flower vases prevalent in western Lanna (Mae Hong Son, Chiang Mai, Lamphun and Lampang Provinces) influenced by Burmese and Shan cultures. Meanwhile those found in Eastern Lanna (Nan, Phrae, Chiang Rai and Phayao Provinces), which were very few, were created with Tai Yai pottery artisans process, reflecting distinctive and highly complex craftsmanship. Their unique techniques include attaching pointed clay beads, stamping patterns with molds, adding sharp lines, proliferating the base of a work to add delicacy, and decorating the work with ash glazing technique.

The Tai Yuan (urban people–Khon Mueang) group of artisans emphasized on simple, uncomplicated forms practical for use. A key characteristic was the wavy rim design, influenced by Western glassware and metalware in later periods. Their production process was mostly treated with low–heat (pottery), resulting in a bright orange and brittle clay body due to limitations in high–temperature compared to works by Tai Yai group. With this difference in craftsmanship, Tai Yai pottery vases were regarded as high–class Buddhist art and served as indicators of the origins of this craft in Lanna. Currently, only one production site that is remaining is Ban Mueang Kung, Hang Dong District, Chiang Mai Province, where the craft could be revived.

This study selected 40 prototype pieces to create a crucial database for revitalizing the unique identity of Lanna pottery which are regarded as a valuable handicraft and a historical

heritage signifying the flourishing of Lanna civilization, it serves as a foundation for revival and further development of cultural innovations to create sustainable economic value.

Keywords: Flower Vases, Pottery, Local Wisdoms and Craftsmanship

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษารวบรวมรูปแบบหม้อดอกดินเผาล้านนากับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาเชิงช่างเฉพาะถิ่น ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่ให้ทุนอุดหนุนการวิจัยประจำปี 2569 ครั้งนี้ คณะผู้บริหารและเจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ที่ได้ให้คำปรึกษาในการดำเนินงานต่างๆ และชุมชนต่างๆ ที่ให้ข้อมูลเพื่อใช้ในการประกอบการทำฐานข้อมูลเป็นอย่างดี

ท่านเจ้าอาวาสและพระภิกษุ รวมถึงกรรมการวัด

จังหวัดลำปาง วัดพระธาตุลำปางหลวง วัดพระธาตุเสด็จ วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม วัดไหล่หิน วัดเวียง วัดเหล่าหลวง วัดศรีหลวงแจ้ซ้อน วัดสบลี วัดนาก่วมใต้ วัดศรีหมวดเกล้า วัดต้นธงชัย วัดม่อนกระโทง วัดป่าต้นกุ่มเมือง วัดต้นตอง วัดปงสนุกเหนือ วัดประตูป้อง วัดศรีบุญโยง วัดบ้านหลุก วัดป่าจำ วัดนาคดหลวง วัดปงยางคก

จังหวัดเชียงใหม่ วัดเจ็ดยอด วัดพระสิงห์ วัดเชียงใหม่ วัดสวนดอก

จังหวัดลำพูน วัดพระธาตุหริภุญชัย วัดต้นแก้ว วัดประตูป่า วัดบ้านหลุก วัดทาชุมเงิน วัดทาดอยครั้ง วัดสันกำแพง

จังหวัดแพร่ วัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร วัดพระธาตุช่อแฮ วัดพระนอน วัดจอมสวรรค์

จังหวัดน่าน วัดป่าหัด วัดแสงดาว วัดสวนหอม

จังหวัดพะเยา วัดลี วัดหลวงราชสัญลักษณ์ วัดศรีโคมคำ วัดต้นไต้ วัดตาล้อย

จังหวัดเชียงราย วัดพระแก้วเชียงราย

จังหวัดแม่ฮ่องสอน วัดจอมแจ้ง วัดพระธาตุจอมมอญ วัดศรีบุญเรือง วัดจองสูง วัดสุพรรณรังษี วัดอมราวาส (วัดป่าเหว) วัดเมืองปอน วัดม่วยต่อ วัดคำใน วัดต่อแพ วัดก้าก่อ วัดพระนอน วัดพระธาตุดอยกอมู วัดปางหมู

สถาบันและสถานที่อื่น

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติจังหวัดเชียงใหม่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติหริภุญไชย อุทยานศิลปวัฒนธรรมแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย หอวัฒนธรรมนิทรรศ วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนวัดปงสนุกเหนือ จังหวัดลำปาง ศูนย์การเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมบ้านศาลาหม้อ จังหวัดลำปาง สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง ชุมชนบ้านเหมืองงู จังหวัดเชียงใหม่

ขอขอบคุณผู้ให้การสนับสนุนและข้อมูลในพื้นที่

ผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่จังหวัดลำปาง อ.ดร.อนุกุล ศิริพันธ์ สภาวัฒนธรรมอำเภอเมืองลำปาง อ.
ธวัชชัย ท่าทอง คุณวีรศักดิ์ ของเดิม คุณอาทิตย์ สุบินะ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

ผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่จังหวัดลำพูน คุณนเรนทร์ ปัญญาภู คุณนเรศ บุญเที่ยง

ผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่จังหวัดพะเยา คุณนริศ ศรีสว่าง

ผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน คุณภาณุวัฒน์ ชื่นดวง

ผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่จังหวัดเชียงราย พระครูโสภิตชัยสาร เจ้าอาวาสวัดแม่ลอยดอนใจย์
บ้านแม่ลอยหลวง คุณกฤตดนัย สมบัติใหม่

ผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่จังหวัดแพร่ คุณสิทธิพงษ์ แสงเก่ง คุณภัทรพงศ์ เพาะปลูก

ผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่จังหวัดน่าน พระมหาธนพล ธมฺมพโล พระครูผาสุกนันท์วัฒน์ (ศราวุธ
สุขขุฑมโน)พระครูนันท์โชติวัฒน์ (เพทาย พุทธิโชคโต)

ขอขอบพระคุณ คุณพ่อสมบัติ และคุณแม่บัวผัน เครือระยา ที่คอยเกื้อหนุนและชี้แนะแนวทาง
ชีวิตด้วยความรักเสมอมา ขอขอบคุณ คุณฐาปณีย์ เครือระยา เพื่อนร่วมเดินทางและผู้ช่วยบันทึกภาพ
ประวัติศาสตร์หม้อดอก ณ เมืองเชียงตุง ขอขอบคุณ คุณจุฑารัตน์ ขำศิริ และเด็กหญิงณฐา เครือระยา
สำหรับพลังบวกและกำลังใจที่มีให้กันตลอดเส้นทาง และขอขอบคุณ มิตรแก้วสหายคำ รวมถึงพี่น้อง
เครือข่ายวัฒนธรรมภาคเหนือ ทุกท่านที่มีส่วนผลักดันให้หนังสือเล่มนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ฐาปกรณ์ เครือระยา

หัวหน้าโครงการวิจัย

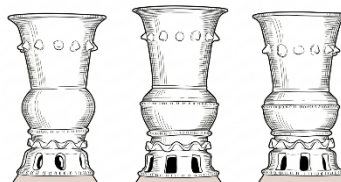
สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ (ภาษาไทย)	ก
Abstract	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญและที่มาของปัญหา	1
วัตถุประสงค์	3
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3
คำถามหลักในการวิจัย	4
กรอบแนวคิดของการวิจัยและนิยามศัพท์	4
นิยามศัพท์	5
วิธีการดำเนินการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล	6
ระยะเวลาทำการวิจัย และแผนการดำเนินงานตลอดโครงการ	9
องค์ความรู้/ผลงานวิจัยที่นำไปบริการวิชาการ	10
กลุ่มเป้าหมายและจำนวนผู้รับบริการ	11
พื้นที่ดำเนินโครงการ (โปรดระบุ สถานที่ในการจัดกิจกรรมจริง)	11
ตัวชี้วัดความสำเร็จของโครงการ	12
ผลผลิตและผลลัพธ์ที่ได้จากการดำเนินโครงการ	12
ความสอดคล้องกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs)	13
การบูรณาการองค์ความรู้สู่การเรียนการสอน หรือการวิจัย	13
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	14
2.1 ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	14
2.2 รากศัพท์และคติ	19
2.3 แนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์	24
2.4 แนวคิดเรื่องมรดกทางวัฒนธรรม	30

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

บทที่ 3	วิธีการดำเนินงานวิจัย	35
3.1	ขอบเขตการวิจัย	35
3.2	วิธีดำเนินการวิจัย	38
บทที่ 4	การเก็บรวบรวมรูปแบบหม้อดอกดินเผาในวัฒนธรรมล้านนา	43
4.1	รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดเชียงราย	44
4.2	รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน	49
4.3	รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่	61
4.4	รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดลำพูน	75
4.5	รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดลำปาง	78
4.6	รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดพะเยา	87
4.7	รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดแพร่	91
4.8	รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดน่าน	94
บทที่ 5	การวิเคราะห์รูปแบบและอัตลักษณ์เชิงช่าง	96
5.1	การจำแนกองค์ประกอบของหม้อดอก	96
5.2	พื้นผิวและอัตลักษณ์ของเนื้อดินและแหล่งธรณีวิทยา	115
5.3	เทคนิคการตกแต่งผิวภาชนะ	116
5.4	กายวิภาคหม้อดอกล้านนา การถอดรูปทรงผ่านชิ้นงานที่สำรวจได้ในปัจจุบัน	124
บทที่ 6	บทสรุป	167
	บทลงท้าย	172
	บรรณานุกรม	173
	ประวัติผู้วิจัย	172

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 แสดงกระบวนการในการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล	7
ตารางที่ 2 ระยะเวลาทำการวิจัย และแผนการดำเนินงานตลอดโครงการ	9
ตารางที่ 3 แสดงตัวชี้วัดความสำเร็จของโครงการ	12

สารบัญแผนภูมิ

หน้า

แผนภูมิที่ 1 กรอบแนวคิดของการวิจัย

5

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 การลงพื้นที่เก็บข้อมูลแจกันหม้อดอกดินเผา	38
ภาพที่ 2 แจกันหม้อดอกในพิพิธภัณฑ์วัด ในอำเภอขุนยวม	39
ภาพที่ 3 แจกันหม้อดอกในพื้นที่จังหวัดลำปาง	39
ภาพที่ 4 แจกันหม้อดอกในพื้นที่จังหวัดลำปาง	39
ภาพที่ 5 โรงปั้นดินในชุมชนบ้านสันป่าก่อ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย	44
ภาพที่ 6 หม้อดอกจากแหล่งเตาบ้านสันป่าก่อ จังหวัดเชียงราย	45
ภาพที่ 7 หม้อดอก อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย	46
ภาพที่ 8 ชาวบ้าน ที่บ้านสบลวก ตำบลเวียง อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ปี พ.ศ. 2481	47
ภาพที่ 9 หม้อดอกดินเผาบ้านวังลาว อำเภอเชียงแสน	48
ภาพที่ 10 หม้อดอกดินเผาสีดำ จากจังหวัดเชียงราย	48
ภาพที่ 11 หม้อดอกที่ปรากฏในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน	49
ภาพที่ 12 หม้อดอกที่ปรากฏในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน	50
ภาพที่ 13 หม้อดอกที่ปรากฏในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน	50
ภาพที่ 14 หม้อดอกขุนยวม ที่ปรากฏในพื้นที่อำเภอขุนยวม	52
ภาพที่ 15 หม้อดอกขุนยวม ที่ปรากฏในพื้นที่อำเภอขุนยวม	52
ภาพที่ 16 หม้อดอกขุนยวม ที่ปรากฏในพื้นที่อำเภอขุนยวม	52
ภาพที่ 17 หม้อดอก ที่ปรากฏในวัดเมืองนาย เขตรัฐฉานตอนใต้ ประเทศเมียนมา	53
ภาพที่ 18 หม้อจำตุ้ม แจกันดอกไม้ เครื่องปั้นดินเผา เจดีย์ในเมืองรัฐฉาน ประเทศเมียนมาร์	53
ภาพที่ 19 หม้อดอก ที่ปรากฏในวัดเมืองนาย เขตรัฐฉานตอนใต้ ประเทศเมียนมา	54
ภาพที่ 20 หม้อดอก ที่ปรากฏในวัดเมืองนาย เขตรัฐฉานตอนใต้ ประเทศเมียนมา	54
ภาพที่ 21 สภาพเตาห้วยน้ำหยวกในปัจจุบัน	55
ภาพที่ 22 เศษชิ้นส่วนหม้อดอก จากแหล่งเตาห้วยน้ำหยวก	57
ภาพที่ 23 เศษชิ้นส่วนหม้อดอก จากแหล่งเตาห้วยน้ำหยวก	57
ภาพที่ 24 การตานหม้อดอกในวันปีใหม่เมือง ถ่ายเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2511	58
ภาพที่ 25 หม้อดอกดินเผา ทาสีน้ำมันส้มแดง เขียนลายดอก ผลิตภัณฑ์หม้อดอกจากบ้านบ่อ	59
ภาพที่ 26 หม้อดอกดินเผา ทาสีน้ำมันส้มแดง เขียนลายดอก ผลิตภัณฑ์หม้อดอกจากบ้านบ่อ	59
ภาพที่ 27 หม้อดอกดินเผา ทาสีน้ำมันส้มแดง เขียนลายดอก ผลิตภัณฑ์หม้อดอกจากบ้านบ่อ	59
ภาพที่ 28 หม้อดอกดินเผา ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจากเมืองเชียงใหม่เมื่อ 70 ปีก่อน	60
ภาพที่ 29 หมู่บ้านช่างปั้นย่านประตูช้างเผือก เตาเผาที่สร้างขึ้นภายในซากเจดีย์ในวัดร้าง	62
ภาพที่ 30 ชายสองคนกำลังปั้นหม้อข้าวหม่า หมู่บ้านทำเครื่องปั้นดินเผาประตูช้างเผือก	62

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 31 หม้อดอกปากจีบเคลือบเขียว รูปแบบต่างๆ ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่	63
ภาพที่ 32 หม้อดอกเคลือบเขียวแบบโบราณที่ได้รับอิทธิพลต้นแบบจากงานไทใหญ่	64
ภาพที่ 33 หม้อดอกปากแบนเคลือบเขียว รูปแบบต่างๆ ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่	64
ภาพที่ 34 หม้อดอกเคลือบเขียวในรูปแบบต่างๆ ในจังหวัดเชียงใหม่	66
ภาพที่ 35 หม้อดอกเคลือบเขียวในรูปแบบต่างๆ ในจังหวัดเชียงใหม่	66
ภาพที่ 36 หม้อดอกดินเผาปากจีบ จากอำเภอมะริม จังหวัดเชียงใหม่	67
ภาพที่ 37 หม้อดอกดินเผาปากจีบ จากอำเภอมะริม จังหวัดเชียงใหม่	67
ภาพที่ 38 หม้อดอกปากจีบเคลือบเขียว หม้อดอกล้านนาเกิดการประยุกต์ให้ทันสมัย	67
ภาพที่ 39 แจกันแก้ว ต้นแบบของรูปหม้อดอกดินเผาล้านนาในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา	68
ภาพที่ 40 แจกันแก้ว ต้นแบบของรูปหม้อดอกดินเผาล้านนาในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา	68
ภาพที่ 41 หม้อดอกบ้านเบ้อ รูปแบบที่ 1 (เก่าสุด)	69
ภาพที่ 42 หม้อดอกบ้านเบ้อ รูปแบบที่ 2	69
ภาพที่ 43 หม้อดอกบ้านเบ้อ รูปแบบที่ 2	69
ภาพที่ 44 หม้อดอกบ้านเบ้อ รูปแบบที่ 3	70
ภาพที่ 45 หม้อดอกบ้านเบ้อ รูปแบบที่ 3	70
ภาพที่ 46 หม้อดอกบ้านเบ้อ รูปแบบที่ 4 (รุ่นสุดท้าย)	70
ภาพที่ 47 การรื้อฟื้นหม้อดอกพื้นเมือง ณ บ้านเหมืองกุง	71
ภาพที่ 48 การรื้อฟื้นหม้อดอกพื้นเมือง ณ บ้านเหมืองกุง	71
ภาพที่ 49 การรื้อฟื้นปั้นหม้อดอกดินเผา โดยคุณปรีชา สายคำวัง อ้ายต่ายแห่งบ้านเหมืองกุง	72
ภาพที่ 50 การรื้อฟื้นปั้นหม้อดอกดินเผา โดยแม่บัวไหล บุญเต็ง บ้านเหมืองกุง	72
ภาพที่ 51 หม้อดอกดินเผา ออกแบบโดย อาจารย์ฐาปกรณ์ เครือระยา คณะศิลปศาสตร์ ม.แม่โจ้	73
ภาพที่ 52 ผลงานหม้อดอกดินเผาที่เผาเสร็จแล้ว	74
ภาพที่ 53 การรื้อฟื้นผลิตภัณฑ์หม้อดอกโบราณ กลุ่มบ้านเบ้อ ชุนเส ในปัจจุบัน(2569)	74
ภาพที่ 54 หม้อดอกดินเผาบนหิ้งพระ บนเรือนชาวลำพูน	76
ภาพที่ 55 หม้อดอกดินเผาบ้านเบ้อ จังหวัดเชียงใหม่ ที่ถูกนำมาทำเป็นต้นดอกไม้เงินดอกไม้ทอง	77
ภาพที่ 56 หม้อดอกดินเผาบ้านเบ้อ จังหวัดเชียงใหม่ ที่ถูกนำมาทำเป็นต้นดอกไม้เงินดอกไม้ทอง	77
ภาพที่ 57 หม้อดอกดินเผาบ้านเบ้อ จังหวัดเชียงใหม่ ที่ถูกนำมาทำเป็นต้นดอกไม้เงินดอกไม้ทอง	77
ภาพที่ 58 ชุมประตู่โขงวัดปงสนุกเหนือ อ.เมือง จ.ลำปาง	78
ภาพที่ 59 หม้อดอกดินเผาที่ประดับบนชุมประตู่โขงวัดปงสนุกเหนือ จ.ลำปาง	78
ภาพที่ 60 หม้อดอกดินเผา ในพิพิธภัณฑ์วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม	80

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 61 หม้อดอกดินเผาตามบ้านเรือนในตัวเมืองลำปาง	80
ภาพที่ 62 หม้อดอก ภายในพิพิธภัณฑสถานศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง	81
ภาพที่ 63 หม้อดอก ภายในพิพิธภัณฑสถานศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง	81
ภาพที่ 64 ยายซอน ชาวบ้านป่าเยะ สาธิตการปั้นหม้อดอกของเมืองลำปาง	82
ภาพที่ 65 หม้อดอกแบบหล่อพิมพ์	82
ภาพที่ 66 การเผาแบบเตาเปิดกลางทุ่งในปัจจุบัน	82
ภาพที่ 67 หม้อดอกดินเผาบ้านป่าเยะและบ้านสันกลาง ตำบลบ่อแฮ้ว อำเภอเมืองลำปาง	83
ภาพที่ 68 การถวายเป็นพุทธบูชา พระประธานภายในมณฑปวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม	85
ภาพที่ 69 หม้อดอกปักดอกและใบประดับช่อดอกสีต่างๆ ในประเพณีปีใหม่เมือง(สงกรานต์)	85
ภาพที่ 70 การแต่ง หม้อสังฆานต์ ช่วงประเพณีปีใหม่เมือง จังหวัดลำปาง ในปัจจุบัน	86
ภาพที่ 71 การแต่ง หม้อสังฆานต์ ช่วงประเพณีปีใหม่เมือง จังหวัดลำปาง ในปัจจุบัน	86
ภาพที่ 72 แจกันเคลือบสี ศิลปะล้านนา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-22	87
ภาพที่ 73 หม้อดอกดินขาวทรงกลม สันนิษฐานว่าเป็นผลงานจากแหล่งเตาจากเมืองเชียงตุง	88
ภาพที่ 74 หม้อดอกดินดำทรงกลม สันนิษฐานว่าเป็นผลงานจากแหล่งเตาอำเภอเชียงแสน	88
ภาพที่ 75 ภายในวิหารวัดหลวงราชรัตนฐาน จ.พะเยา	89
ภาพที่ 76 รูปปั้นฐานหม้อดอกเมืองพะเยา ถอดจากภาพถ่ายโบราณ	90
ภาพที่ 77 รูปปั้นฐานหม้อดอกเมืองพะเยา ถอดจากภาพถ่ายโบราณ	90
ภาพที่ 78 หม้อดอกดินเผาวัดจอมสวรรค์ อำเภอเมืองแพร่	92
ภาพที่ 79 การใช้หม้อดอกดินเผาบูชาพระธาตุ วัดพระนอน อำเภอเมืองแพร่	93
ภาพที่ 80 หม้อดอกดินเผาปากถ้วย	100
ภาพที่ 81 หม้อดอกดินเผาปากถ้วย	100
ภาพที่ 82 เคลือบเขียว จากแหล่งเตาห้วยน้ำหยวก อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน	116
ภาพที่ 83 เคลือบเขียว จากแหล่งเตาเชียงใหม่	117
ภาพที่ 84 เทคนิคการขัดมัน ของกลุ่มงานช่างบ้านเหมืองกุง จังหวัดเชียงใหม่	118
ภาพที่ 85 เทคนิคการขัดมัน ของกลุ่มงานช่างบ้านเหมืองกุง จังหวัดเชียงใหม่	118
ภาพที่ 86 เทคนิคการขัดมัน ของกลุ่มงานช่างบ้านเหมืองกุง จังหวัดเชียงใหม่	118
ภาพที่ 87 หม้อดอกขัดมัน บ้านเหมืองกุง จังหวัดเชียงใหม่	119
ภาพที่ 88 หม้อดอกขัดมัน บ้านเหมืองกุง จังหวัดเชียงใหม่	119
ภาพที่ 89 เอาดินเผาในขณะที่ร้อนออกจากเตาแล้วนำมาคลุกกับขี้เถ้าเพื่อรมดำ	120
ภาพที่ 90 รมดำน้ำตันสลาแดง	120

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 91 การตกแต่งสีด้วยเทคนิคน้ำดิน หม้อดอกในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน	121
ภาพที่ 92 หม้อดอกดินเผา บ้านเบ้อ บ้านขุนเส อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่	122
ภาพที่ 93 หม้อดอกดินเผาบ้านเบ้อ อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่	123
ภาพที่ 94 หม้อดอกดินเผาบ้านเบ้อ อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่	123
ภาพที่ 95 หม้อดอกดินเผาในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน	124

สารบัญภาพลายเส้น

	หน้า
ภาพลายเส้นที่ 1 หม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน	51
ภาพลายเส้นที่ 2 หม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน	51
ภาพลายเส้นที่ 3 รูปทรงหม้อดอกขุนยวมในรูปแบบต่างๆ	56
ภาพลายเส้นที่ 4 รูปทรงหม้อดอกขุนยวมในรูปแบบต่างๆ	56
ภาพลายเส้นที่ 5 รูปทรงหม้อดอกขุนยวมในรูปแบบต่างๆ	56
ภาพลายเส้นที่ 6 รูปทรงหม้อดอกขุนยวมในรูปแบบต่างๆ	56
ภาพลายเส้นที่ 7 รูปแบบหม้อดอกปากแบนแบบดั้งเดิม ที่ปรากฏในพื้นที่เมืองเชียงใหม่	65
ภาพลายเส้นที่ 8 รูปแบบหม้อดอกปากแบนแบบดั้งเดิม ที่ปรากฏในพื้นที่เมืองเชียงใหม่	65
ภาพลายเส้นที่ 9 รูปแบบหม้อดอกปากแบนแบบดั้งเดิม ที่ปรากฏในพื้นที่เมืองเชียงใหม่	65
ภาพลายเส้นที่ 10 หม้อดอกบนซุ้มประตูโขงวัดปงสนุกเหนือ	79
ภาพลายเส้นที่ 11 หม้อดอกบนซุ้มประตูโขงวัดปงสนุกเหนือ	79
ภาพลายเส้นที่ 12 หม้อดอกโบราณบ้านป่าเยะ	84
ภาพลายเส้นที่ 13 หม้อดอกโบราณบ้านป่าเยะ	84
ภาพลายเส้นที่ 14 หม้อดอกโบราณบ้านป่าเยะ	84
ภาพลายเส้นที่ 15 แจกันเคลือบสี เตาเวียงกาหลง	87
ภาพลายเส้นที่ 16 หม้อดอกดินเผาวัดจอมสวรรค์	92
ภาพลายเส้นที่ 17 แสดงสัดส่วนและคำเรียกของหม้อดอกดินเผา	97
ภาพลายเส้นที่ 18 รูปแบบปากแบนบาน	98
ภาพลายเส้นที่ 19 รูปแบบปากแบนบาน	98
ภาพลายเส้นที่ 20 รูปแบบปากถ้วย	99
ภาพลายเส้นที่ 21 รูปแบบปากถ้วย	99
ภาพลายเส้นที่ 22 หม้อดอกปากถ้วยขนาดเล็กเมืองขุนยวม	99
ภาพลายเส้นที่ 23 ปากหม้อดอกแบบลอนคลื่นในลักษณะต่างๆ	101
ภาพลายเส้นที่ 24 ปากหม้อดอกแบบลอนคลื่นในลักษณะต่างๆ	101
ภาพลายเส้นที่ 25 ปากหม้อดอกแบบลอนคลื่นในลักษณะต่างๆ	101
ภาพลายเส้นที่ 26 ปากหม้อดอกแบบลอนคลื่นหม้อดอกลำปาง	102
ภาพลายเส้นที่ 27 ปากหม้อดอกแบบลอนคลื่นหม้อดอกลำปาง	102
ภาพลายเส้นที่ 28 ปากหม้อดอกแบบลอนคลื่นหม้อดอกลำปาง	102
ภาพลายเส้นที่ 29 ปากหม้อดอกแบบปิดเกลียว	102
ภาพลายเส้นที่ 30 การประดับด้วยเม็ดดิน	103

สารบัญภาพลายเส้น (ต่อ)

	หน้า
ภาพลายเส้นที่ 31 การประดับด้วยเม็ดดิน	103
ภาพลายเส้นที่ 32 การประดับด้วยเม็ดดิน	104
ภาพลายเส้นที่ 33 การประดับด้วยเม็ดดิน	104
ภาพลายเส้นที่ 34 การประดับเส้นดินแล้วกดพิมพ์ล้อยลาย	105
ภาพลายเส้นที่ 35 การประดับเส้นดินแล้วกดพิมพ์ล้อยลาย	106
ภาพลายเส้นที่ 36 การประดับเส้นดินแล้วกดพิมพ์ล้อยลาย	106
ภาพลายเส้นที่ 37 การประดับเส้นดินแล้วกดพิมพ์ล้อยลาย	106
ภาพลายเส้นที่ 38 การประดับลอนคลื่นในลักษณะต่างๆ	107
ภาพลายเส้นที่ 39 การประดับลอนคลื่นในลักษณะต่างๆ	107
ภาพลายเส้นที่ 40 การประดับลอนคลื่น(จีบ)บริเวณขอบคอ และขอบฐาน	108
ภาพลายเส้นที่ 41 การประดับลอนคลื่น(จีบ)บริเวณขอบคอ และขอบฐาน	108
ภาพลายเส้นที่ 42 การพิมพ์ลายบนตัวหม้อดอก	109
ภาพลายเส้นที่ 43 การกดประทับลายบนตัวหม้อดอก	109
ภาพลายเส้นที่ 44 การกดประทับลายบนตัวหม้อดอกขุนยวม	110
ภาพลายเส้นที่ 45 การกดประทับลายบนตัวหม้อดอกขุนยวม	110
ภาพลายเส้นที่ 46 การกดประทับลายบนตัวหม้อดอกขุนยวม	110
ภาพลายเส้นที่ 47 การกดประทับลายบนเส้นดิน ลายสร้อยดอกหมาก หรือลายกาบบัว	111
ภาพลายเส้นที่ 48 การกดประทับลายบนเส้นดิน ลายสร้อยดอกหมาก หรือลายกาบบัว	111
ภาพลายเส้นที่ 49 การกดประทับลายบนเส้นดิน ลายสร้อยดอกหมาก หรือลายกาบบัว	112
ภาพลายเส้นที่ 50 การตกแต่งส่วนฐานโดยการเจาะช่องซี่ลูกตั้ง หม้อดอกกลุ่มเตาห้วยน้ำหยวก	113
ภาพลายเส้นที่ 51 การตกแต่งส่วนฐานโดยการเจาะช่องซี่ลูกตั้ง หม้อดอกกลุ่มเตาห้วยน้ำหยวก	113
ภาพลายเส้นที่ 52 การตกแต่งส่วนฐานโดยการเจาะช่องซี่ลูกตั้ง หม้อดอกกลุ่มเตาห้วยน้ำหยวก	114
ภาพลายเส้นที่ 53 การตกแต่งส่วนฐานโดยการเจาะช่องซี่ลูกตั้ง หม้อดอกกลุ่มเตาห้วยน้ำหยวก	114
ภาพลายเส้นที่ 54 การตกแต่งส่วนฐานโดยการเจาะช่องซี่ลูกตั้ง หม้อดอกกลุ่มเตาห้วยน้ำหยวก	114
ภาพลายเส้นที่ 55 หม้อดอกแม่ฮ่องสอน แบบที่ 1	125
ภาพลายเส้นที่ 56 หม้อดอกแม่ฮ่องสอน แบบที่ 2	126
ภาพลายเส้นที่ 57 หม้อดอกแม่ฮ่องสอน แบบที่ 3	127
ภาพลายเส้นที่ 58 หม้อดอกแม่ฮ่องสอน แบบที่ 4	128
ภาพลายเส้นที่ 59 หม้อดอกแม่ฮ่องสอน แบบที่ 5	129
ภาพลายเส้นที่ 60 หม้อดอกขุนยวมแบบที่ 1	130

สารบัญภาพลายเส้น (ต่อ)

๒
หน้า

สารบัญภาพลายเส้น (ต่อ)

	หน้า
ภาพลายเส้นที่ 91 หม้อดอกพื้เมือง ในพื้นที่อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย แบบที่ 2	161
ภาพลายเส้นที่ 92 หม้อดอกพื้เมือง ในพื้นที่อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย แบบที่ 1	162
ภาพลายเส้นที่ 93 หม้อดอกพื้เมือง ในพื้นที่อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย แบบที่ 2	163
ภาพลายเส้นที่ 94 หม้อดอกเชียงตุง แบบที่ 1	164
ภาพลายเส้นที่ 95 หม้อดอกเชียงตุง แบบที่ 2	165

บทที่ 1

บทนำ

1. ชื่อโครงการ (ภาษาไทย) “การศึกษารวบรวมรูปแบบหม้อดอกดินเผาล้านนากับการอนุรักษ์
ภูมิปัญญาเชิงช่างเฉพาะถิ่น”

(ภาษาอังกฤษ) “The Collection of Patterns of Lanna Pottery (Vases) and the
Preservation of Local Wisdoms and Craftsmanship.”

2. รายละเอียดของคณะผู้วิจัย (ใช้ฐานข้อมูลจากระบบสารสนเทศกลางเพื่อบริหารงานวิจัยของ
ประเทศ)ประกอบด้วย

หน่วยงาน : กลุ่มวิชาวิชาพัฒนาศุภาพ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

ชื่อ-สกุล : รองศาสตราจารย์ฐาปกรณ์ เครือระยา

ตำแหน่งในโครงการ : นักวิจัย

รหัสโครงการ : อพ.สธ.-69-011

สัดส่วนการดำเนินโครงการวิจัย : 100 %

สถานที่ติดต่อ : โครงการบ้านกรีนวิโสมแม่โจ้ เลขที่ 234/30 หมู่ที่ 9 ซอยสหกรณ์นิคม 12
ต.หนองหาร อ.สันทราย จ.เชียงใหม่ 50290

E-mail : tkhruearaya@gmail.com

โทรศัพท์มือถือ : 082-5622278

โทรสาร : 053875208 ต่อ 167

ความชำนาญ/ความสนใจพิเศษ : ความชำนาญ/ความสนใจพิเศษ : ศิลปะไทย / พุทธศิลป์ /
การจัดการศิลปะและวัฒนธรรม

3. ความสำคัญและที่มาของปัญหา

หม้อดอกดินเผา(แจกันล้านนา) หรือ ปูรณฆฏะ เป็นสัญลักษณ์ของ ความร่มเย็น ความสมบูรณ์
พูนสุข เป็นสัญลักษณ์ของชีวิตที่งดงามและสร้างสรรค์ ถูกสื่อออกมาเป็นรูปทรงของภาชนะหม้อน้ำหรือ
แจกันที่เต็มไปด้วยช่อดอกและใบ ถือเป็นลวดลายโบราณที่มีต้นกำเนิดในประเทศอินเดีย และส่งอิทธิพล
ถึงวัฒนธรรมล้านนาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ซึ่งชาวล้านนาเรียกว่าลายหม้อดอก และถูก
เปลี่ยนเป็นสัญลักษณ์ของการสักการบูชาพระรัตนตรัย

นอกจากลวดลายหม้อดอกแล้ว ชาวล้านนาในอดีตทั้งกลุ่มคนไทยวน คนไทลื้อและไทใหญ่ มัก
นิยมจัดแจกันหม้อดอกไว้บนหิ้งพระเพื่อบูชาพระพุทธรูปเป็นอามิสบูชา รวมถึงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย
เช่นบนหิ้งผี หรือการบูชาขุนสังขารในช่วงวันประเพณีปีใหม่เมือง โดยการนำหม้อดอกดินเผา ใส่ทราย

และน้ำก่อนนำไปหมักผู้หมักเมียบ ดอกเอื้องผึ้งมาปักในหม้อดอกและประดับด้วยช่อดอกสีต่างๆ ตั้งประดับหัวเสาหัวหน้าบ้านเพื่อบูชาสังขาร เรียกว่า หม้อสังขาร เพื่อให้คนในบ้านอยู่เย็นเป็นสุขในปีใหม่ รวมถึงการเปลี่ยนหม้อดอกดินเผาที่วางบูชาบนหิ้งพระ เพื่อสักการบูชาพระรัตนตรัยในโอกาสวันปีใหม่เมืองและเพื่อความป็นสิริมงคลกับครอบครัว

หม้อดอกดินเผาจึงเป็นภาชนะหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับพิธีกรรมทั้งพุทธและผีของคนพื้นเมือง ซึ่งปัจจุบันความเชื่อดังกล่าวถูกลดบทบาทลง เนื่องจากปัจจัยทางด้านสังคมยุคปัจจุบัน รวมถึงประเพณีความเชื่อที่เริ่มหายไป ทำให้แหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาไม่มีการทำผลิตภัณฑ์หม้อดอกดินเผาออกสู่ท้องตลาด กอปรกับแฉกเซรามิกของจังหวัดลำปางมาตีตลาดงานช่างศิลป์ทั่วภาคเหนือในช่วงเวลา 70 ที่ผ่านมา ทำให้แหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาพื้นบ้านค่อยๆ ลดบทบาทลงและหายไปในเวลาต่อมา

บ้านเหมืองกุง บ้านเปือ และบ้านป่าตาล อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ เคยเป็นแหล่งผลิตหม้อดอกดินเผาของเมืองเชียงใหม่ในอดีต แต่ด้วยเหตุผลข้างต้นจึงทำให้เลิกผลิตไป จนทำให้รูปแบบหม้อดอกดินเผาล้านนาหายไปจากวัฒนธรรมการใช้งานของเชียงใหม่มาเกือบ 70 ปีแล้ว ด้วยเหตุนี้จึงต้องริบเร่งในการรื้อฟื้น ส่งเสริมให้หม้อดอกดินเผากลับมาเป็นที่นิยมอีกครั้ง โดยใช้กระบวนการให้ชุมชนมีส่วนร่วมด้วยการรู้จักตัวตน รูปแบบ คุณค่า และความหมายของหม้อดอกดินเผา จากนั้นให้ช่างทดลองขึ้นรูปตามรูปแบบ รูปทรงที่ปรากฏในงานภาพถ่ายโบราณ และหลักฐานทางงานศิลปกรรมที่ยังคงเหลืออยู่ โดยนำองค์ความรู้ที่นักวิชาการมีไปผสมผสานกับความชำนาญเชิงช่างของช่างปั้นกลุ่มนั้นๆ เพื่อทดลองทำชิ้นงานขึ้นมา รวมถึงการรวบรวมข้อมูลจัดทำเป็นหนังสือ และนิทรรศการ “หม้อดอกดินเผาในวัฒนธรรมล้านนา” เพื่อรักษาภูมิปัญญาที่กำลังจะเลือนหายไปจากสังคมล้านนา

นอกจากนี้การรักษางานช่างงานศิลปกรรมให้อยู่ได้ ต้องมีผู้นำไปใช้งานโดยผลักดันจัดกิจกรรมและนิทรรศการนำไปสู่การคงอยู่ของงานช่างและประเพณีพิธีกรรม ควรต้องสงวนอยู่ควบคู่กันด้วยในทั้งสองส่วนนี้ เพื่อชวนคนในสังคมร่วมกันกลับมาใช้หม้อดอกดินเผา พื้นฟูวัฒนธรรมอันดีงามของล้านนาให้กลับมาครั้ง

การรื้อฟื้นหม้อดอกดินเผาให้กับบ้านเหมืองกุง จึงเป็นการคืนข้อมูลหม้อดอกดินเผาที่สูญหายไปให้กลับมาเป็นมรดกทางภูมิปัญญาใหม่อีกครั้ง และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหม้อดอกดินเผา จะเป็นผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรมอีกหนึ่งชิ้น ที่สามารถสานต่อภูมิปัญญา ผ่านจารีตประเพณีการตานหม้อดอก (ถวายหม้อดอก) เป็นเครื่องสักการะในพุทธศาสนาต่อไปดังนั้นการศึกษาและรวบรวมงานเซรามิกประดับสู่การสืบสานงานศิลปกรรมล้านนา จึงเป็นเรื่องหนึ่งที่มีความน่าสนใจและต้องริบเร่งในการเก็บรวบรวมหลักฐานงานศิลปกรรมซึ่งนับวันก็จะเริ่มเสื่อมสภาพและสูญหายไป ทั้งในเชิงการเก็บรูปแบบ

งานเซรามิกประดับ ที่ใช้ในการประดับงานสถาปัตยกรรมในทางพุทธศาสนา ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมหนึ่งของล้านนา รวมถึงองค์ความรู้เรื่องเครื่องปั้นดินเผา เทคนิควิธีและสูตรน้ำเคลือบที่ได้มาจากพรรณไม้ในธรรมชาติ ผ่านรูปแบบต่างๆ ในงานศิลปกรรมเซรามิกประดับ ที่จะต้องทำการเก็บรวบรวมรูปแบบต่างๆที่ปรากฏ เป็นหนึ่งองค์ความรู้รูปแบบงานช่างที่ปรากฏในวัฒนธรรมล้านนา ซึ่งองค์ความรู้ดังกล่าวถือเป็นประโยชน์ให้กับกลุ่มช่างล้านนาเป็นอย่างมาก ทั้งการนำกลับไปใช้ในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมอันเกี่ยวเนื่องในพุทธศาสนา สามารถนำไปประยุกต์ใช้สร้างสรรค์และออกแบบได้อย่างไม่มีขีดจำกัด อีกทั้งสามารถนำไปเสนอขอขึ้นเป็นทรัพย์สินทางปัญญาได้ในท้ายที่สุด สำหรับการสำรวจและบันทึกข้อมูลภาคสนามยังเป็นส่วนสำคัญที่คาดว่าจะช่วยตรวจสอบและเผื่อระวังแหล่งงานศิลปกรรม โดยการบันทึกเข้าเป็นฐานข้อมูล (Database) ไว้เป็นการเฉพาะ สามารถเผยแพร่และนำไปใช้ประโยชน์ เช่น การอนุรักษ์ศิลปกรรม การพัฒนาภูมิทัศน์ การฟื้นฟูและสืบสานงานช่างฝีมือ การนำมาพัฒนาและต่อยอดไปสู่การสร้างและเพิ่มมูลค่างานอุตสาหกรรมตามแนวทางเศรษฐกิจสร้างสรรค์ เป็นต้น เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและสังคม ทั้งด้านงานศิลปกรรมทางด้านอุตสาหกรรม รวมถึงด้านการท่องเที่ยว โดยองค์ความรู้เหล่านี้สามารถพัฒนาองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาช่างล้านนา อันจะเป็นมรดกทางวัฒนธรรมในอนาคตต่อไป

4. วัตถุประสงค์

4.1 เพื่อสนองพระราชดำริภายใต้โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

4.2 ศึกษาประวัติ สำรวจและเก็บรวบรวมข้อมูลรูปแบบแจกันหม้อดอกดินเผา ในวัฒนธรรมล้านนา เพื่อใช้เป็นฐานคลังข้อมูลมรดกทางภูมิปัญญาด้านวัฒนธรรมล้านนา

4.3. เพื่อนำองค์ความรู้ดังกล่าวจัดพิมพ์เป็นหนังสือ และนิทรรศการ “หม้อดอกดินเผาในวัฒนธรรมล้านนา” เพื่อรักษาภูมิปัญญาที่กำลังจะเลือนอันเป็นประโยชน์ต่อการนำไปใช้ในการสร้างสรรค์และสร้างมูลค่าเพิ่มตามแนวเศรษฐกิจสร้างสรรค์

5. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ได้ข้อมูลรูปแบบแจกันดินเผา ในวัฒนธรรมล้านนา เพื่อใช้เป็นฐานคลังข้อมูลมรดกทางภูมิปัญญาด้านวัฒนธรรมล้านนา สู่การเกิดการตื่นตัวรับรู้และเข้าใจ นำไปสู่การรื้อฟื้นงานช่างและเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในยุคปัจจุบัน

6. คำถามหลักในการวิจัย

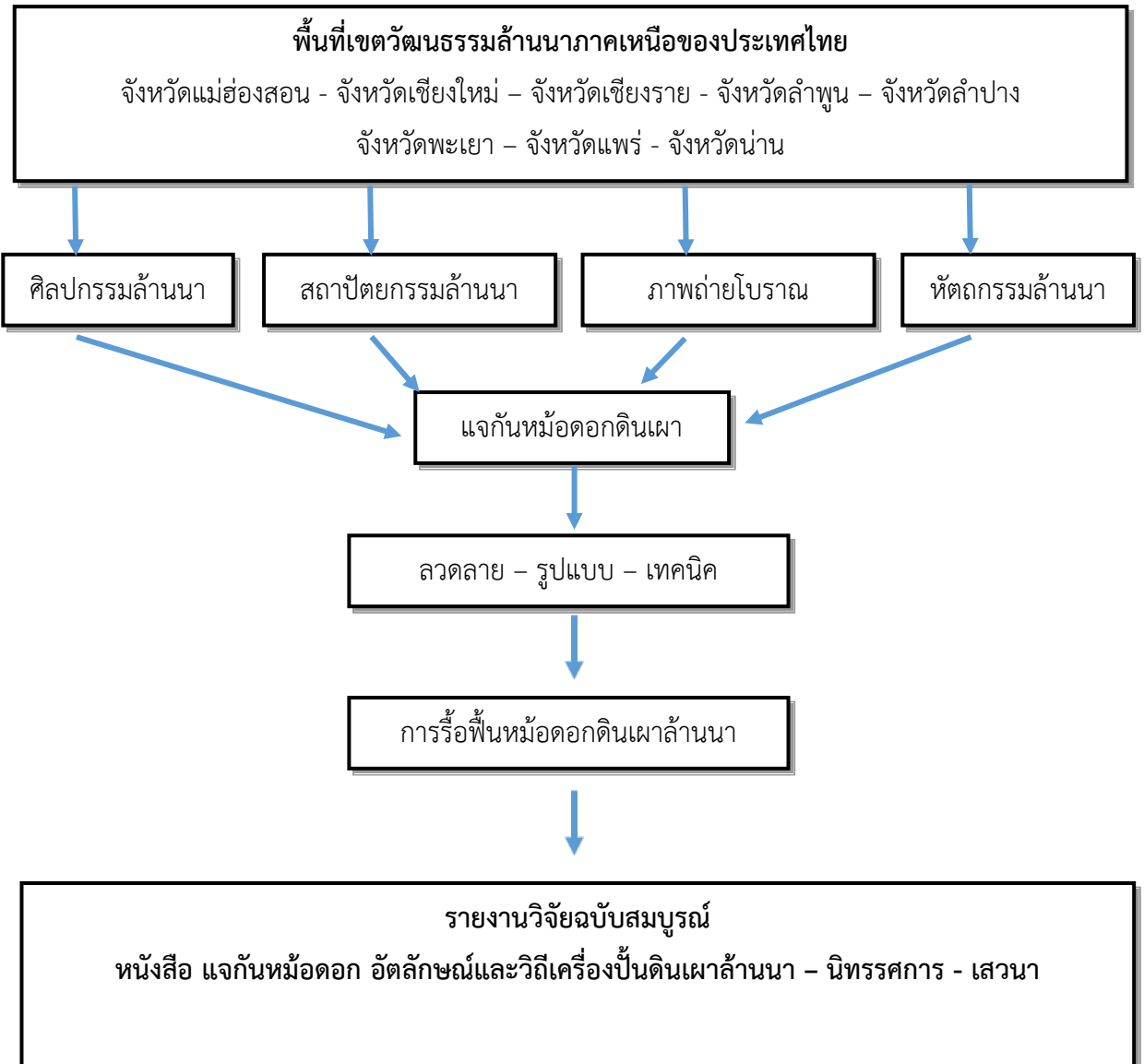
โครงการวิจัยการศึกษารวบรวมรูปแบบหม้อดอกดินเผาล้านนากับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาเชิงช่างเฉพาะถิ่น เป็นงานวิจัยที่พัฒนาขึ้นเพื่อตอบโจทย์งานวิจัยเชิงยุทธศาสตร์ ว่าด้วยเรื่องของล้านนาสร้างสรรค์ โดยใช้องค์ความรู้เหล่านี้สามารถพัฒนาองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาช่างล้านนา อันจะเป็นมรดกทางวัฒนธรรม

สำหรับโครงการวิจัยนี้ มีคำถามหลักคือในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย มีจังหวัดไหนบ้างที่มีการใช้งานและสร้างแจกันหม้อดอกดินเผาอันเป็นภูมิปัญญาเชิงช่างเฉพาะถิ่น และได้รับอิทธิพลจากที่ไหนใดบ้าง รวมถึงรูปแบบแจกันดินเผาของแต่ละกลุ่มช่าง ทั้งนี้ ยังตั้งคำถามถึงเรื่องคติความเชื่อและพิธีกรรมที่สอดรับการปรากฏของแจกันหม้อดอกดินเผา และปัจจุบันยังมีแหล่งผลิตที่ไหนบ้าง เพื่อนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน โดยเฉพาะเศรษฐกิจล้านนาสร้างสรรค์ที่กำลังเป็นจุดเด่นทางวัฒนธรรม

7. กรอบแนวคิดของการวิจัยและนิยามศัพท์

การศึกษารวบรวมรูปแบบหม้อดอกดินเผาล้านนากับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาเชิงช่างเฉพาะถิ่นเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นกระบวนการเก็บข้อมูลและองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบแจกันหม้อดอกดินเผาจากแหล่งข้อมูลต่างๆ ทั้งในภาคเอกสาร งานวิจัย บทความวิชาการที่เกี่ยวข้อง ที่ได้มีการศึกษามาบ้างแล้ว โดยการศึกษาเนื้อหารายละเอียด และสัมภาษณ์เชิงลึกพระภิกษุสงฆ์ ผู้นำชุมชน และปราชญ์ชุมชน ในพื้นที่ 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน

นอกจากนี้ยังศึกษาจากงานศิลปกรรม ภาพถ่ายโบราณจากแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมต่างๆ ซึ่งองค์ความรู้เหล่านี้ เกิดจากงานช่างในวัฒนธรรมล้านนา และสามารถพัฒนาองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาดังกล่าวออกมาในรูปแบบมรดกทางวัฒนธรรมล้านนาในอนาคต อันจะส่งผลให้เกิดองค์ความรู้ด้านงานเครื่องปั้นดินเผา และนำไปสู่การรื้อฟื้นและพัฒนางานศิลปกรรมล้านนาในอนาคตได้ ดังรายละเอียดที่แสดงไว้ในแผนภูมิ 7.1 ดังนี้

แผนภูมิที่ 1 กรอบแนวคิดของการวิจัย

8. นิยามศัพท์

แจกันหม้อดอก, เครื่องปั้นดินเผา, ภูมิปัญญาเชิงช่างเฉพาะถิ่น

9. วิธีการดำเนินการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล

เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้อง จึงกำหนดขั้นตอนวิธีการดำเนินงานดังนี้

9.1 ทำการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร เช่น หนังสือหรือเอกสารผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งข้อมูลภาคเอกสารได้จากห้องสมุดของทั้งภาครัฐ และเอกชน เช่น สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ห้องสมุดคณะจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ห้องสมุดคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยแม่โจ้ เป็นต้น

9.2 การศึกษาภาคสนาม จะเป็นการรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูล ซึ่งจะได้มาซึ่งข้อมูลงานหม้อดอกดินเผาที่ปรากฏในงานศิลปกรรมต่างๆ ภายในวัดรวมถึงการสัมภาษณ์ (ประกอบด้วยบุคคล กลุ่มคน องค์กรที่เกี่ยวข้อง)

เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นกระบวนการเก็บข้อมูลตัวอย่าง งานหม้อดอกดินเผาที่ปรากฏตามศาสนสถานต่างๆ ที่อยู่ในขอบเขตพื้นที่ 8 จังหวัด เพื่อการได้มาซึ่งข้อมูลในแต่ละพื้นที่ ตามบริบททางด้านสังคมของชุมชน โดยใช้วิธีการศึกษาเนื้อหารายละเอียดของหม้อดอกดินเผาในงานหัตถศิลป์เฉพาะถิ่น เทคนิคการสร้างสร้งงาน ที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกพระภิกษุสงฆ์ ผู้นำชุมชน กลุ่มชาวบ้านในชุมชน กลุ่มนักวิชาการผู้รู้ โดยใช้แบบสอบถาม บันทึกภาพและการจดบันทึก

9.3 พื้นที่ในการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล (ระบุจังหวัด/อำเภอ/ตำบล/สถานที่) เนื่องจากการสำรวจเบื้องต้น โดยกำหนดพื้นที่ในการศึกษาทั้งหมด 8 จังหวัดในเขตภาคเหนือตอนบน ดังนี้

1. จังหวัดแม่ฮ่องสอน 2. จังหวัดเชียงใหม่ 3. จังหวัดเชียงราย 4. จังหวัดลำพูน
5. จังหวัดลำปาง 6. จังหวัดพะเยา 7. จังหวัดแพร่ 8. จังหวัดน่าน

9.4 การวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ทำการวิเคราะห์ถูกต้อง จึงต้องจัดทำระบบโดยการจัดหมวดหมู่ของข้อมูลที่ได้ ทั้งในส่วนของรูปแบบลวดลาย เทคนิคงานช่าง การสร้างสรรค์ลวดลาย และช่วงระยะเวลาในการเข้ามาของงานช่างเทคนิค เพื่อเตรียมทำการวิเคราะห์ถึง อิทธิพลทางวัฒนธรรม และประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนเปรียบเทียบรูปแบบงานศิลปกรรมจากแหล่งต่างๆ และภาพถ่ายโบราณ ก่อนนำข้อมูลที่ได้กลับไปศึกษาวิเคราะห์ถึงรูปแบบแจกันหม้อดอกในพื้นที่เขตวัฒนธรรมล้านนา

9.5 การสรุปผลงานวิจัยขั้นนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นกระบวนการเก็บข้อมูลตัวอย่าง การนำเสนอรูปแบบแจกันหม้อดอกดินเผาในวัฒนธรรมล้านนา ที่ปรากฏตามแหล่งต่างๆ รวมถึงเทคนิค อายุ ยุคสมัยตลอดจนถึงพัฒนาการของรูปแบบลวดลาย ทั้งในส่วนของรูปแบบงานช่างและเทคนิคที่นำไปประดับงานสถาปัตยกรรม กลุ่มช่างต่างๆ โดยนำเสนอเป็นลักษณะของการวิจัยแบบการประพันธ์และการพรรณนาโวหารพร้อมภาพถ่ายและภาพงานลายเส้นประกอบ

9.6 กระบวนการในการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล (อธิบายแต่ละขั้นตอน)

ที่	การดำเนินงาน	ประเภทของข้อมูล	วิธีการและเครื่องมือที่ใช้	สถานที่	ระยะเวลา
1.	ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเครื่องปั้นดินเผาในวัฒนธรรมล้านนา	- ข้อมูลด้านเอกสาร - ภาพถ่าย	- การสำรวจข้อมูลเบื้องต้น	ห้องสมุดและแหล่งเรียนรู้ในจังหวัดเชียงใหม่	1 เดือน
2.	ศึกษาสภาพบริบทต่างๆของหม้อดอกดินเผาช่างนำมาสร้างสรรค์งานศิลปกรรม รวมถึงเทคนิควิธี และรูปแบบของการตกแต่ง	- ภาพถ่ายรูปแบบและลวดลายตำแหน่งที่ตั้งและกลุ่มช่าง	- การสำรวจข้อมูลเบื้องต้น - กาลัมภาษณ์เชิงลึก	วัด ในอำเภอต่างๆของจังหวัดแม่ฮ่องสอน จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย	2 เดือน
3.	ศึกษาสภาพบริบทต่างๆของหม้อดอกดินเผาช่างนำมาสร้างสรรค์งานศิลปกรรม รวมถึงเทคนิควิธี และรูปแบบของการตกแต่ง	- ภาพถ่ายรูปแบบและลวดลายตำแหน่งที่ตั้งและกลุ่มช่าง	- การสำรวจข้อมูลเบื้องต้น - กาลัมภาษณ์เชิงลึก	วัด ในอำเภอต่างๆของจังหวัดลำปาง จังหวัดลำพูน จังหวัดพะเยา	2 เดือน
4.	ศึกษาสภาพบริบทต่างๆของหม้อดอกดินเผาช่างนำมาสร้างสรรค์งานศิลปกรรม รวมถึงเทคนิควิธี และรูปแบบของการตกแต่ง	- ภาพถ่ายรูปแบบและลวดลายตำแหน่งที่ตั้งและกลุ่มช่าง	- การสำรวจข้อมูลเบื้องต้น - กาลัมภาษณ์เชิงลึก	วัด ในอำเภอต่างๆของจังหวัดแพร่ จังหวัดน่าน	1 เดือน
5.	ศึกษาเทคนิคงานช่างและสร้างสรรค์ผลงานต้นแบบ	- ขึ้นชิ้นงานต้นแบบจำนวน 10 ชิ้นร่วมกับช่างในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่	- การทดลอง - เตาเผาพื้น - เตาเคลือบไฟสูง	โรงเผาในอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่	1 เดือน
6.	ประมวลผล	รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบหม้อดอกดินเผาใน	เป็นลักษณะของการวิจัยแบบการ		2 เดือน

		วัฒนธรรมล้านนา เทคนิค/การตกแต่ง/ ช่วงอายุและ พัฒนาการของ ลวดลาย คัดลอกลายเส้น	ประพันธ์และ การพรรณนา โวหารพร้อม ภาพประกอบ		
7.	ถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับ หม้อดอกดินเผาที่ปรากฏ ในวัฒนธรรมล้านนา ให้แก่ ชุมชนและผู้เกี่ยวข้อง	- ข้อมูลที่ได้จากการ ลงพื้นที่	- การจัด นิทรรศการ แสดงผล งานวิจัย - หนังสือเรื่อง แจกันหม้อดอก อัตลักษณ์และ วิถีเครื่องปั้น ดินเผาล้านนา - กิจกรรม เสวนาวิชาการ	ศูนย์สถาปัตยกรรม ล้านนา คุ่มเจ้าบุรี รัตน์(มหาอินทร์)	1เดือน
8.	สรุปผลการวิจัยและขยาย ผลสู่ภาคปฏิบัติ	จัดทำรูปเล่มรายงาน	- การ สังเคราะห์ การวิเคราะห์ และสรุปผล - การนำเสนอ ผลงานวิจัย โดยการตีพิมพ์ บทความวิจัย	วารสารคณะวิจิตร ศิลป์ มหาวิทยาลัย เชียงใหม่	2 เดือน

ตารางที่ 1 แสดงกระบวนการในการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล

10. ระยะเวลาทำการวิจัย และแผนการดำเนินงานตลอดโครงการ

ตารางที่ 2 แผนการดำเนินงาน

วัตถุประสงค์	แผนงาน	ช่วงที่ 1		ช่วงที่ 2		ชื่อผู้ดำเนินโครงการ ที่รับผิดชอบ
		เดือนที่ 1-3	เดือนที่ 4-6	เดือนที่ 7-9	เดือนที่ 10-12	
1. เพื่อสนองพระราชดำริ ภายใต้โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี	1.1 ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับหม้อดอกดินเผาในวัฒนธรรมล้านนา 1.2 ศึกษารูปแบบหม้อดอก ดินเผาที่ปรากฏตามแหล่งวัฒนธรรมต่างๆ	↔	↔			รศ. ฐาปนกรณ์ เครือระยา
2. ศึกษาประวัติสำรวจและเก็บรวบรวมข้อมูลรูปแบบแจกันหม้อดอกดินเผาในวัฒนธรรมล้านนา เพื่อใช้เป็นฐานคลังข้อมูลมรดกทางภูมิปัญญาด้านวัฒนธรรมล้านนา	ศึกษารูปแบบ เทคนิคงานช่าง กลุ่มช่างอายุ อิทธิพลทางวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง และพัฒนาการของหม้อดอกดินเผา			↔		รศ. ฐาปนกรณ์ เครือระยา

วัตถุประสงค์	แผนงาน	ช่วงที่ 1		ช่วงที่ 2		ชื่อผู้ดำเนินโครงการ ที่รับผิดชอบ
		เดือนที่ 1-3	เดือนที่ 4-6	เดือนที่ 7-9	เดือนที่ 10-12	
3. เพื่อนำองค์ความรู้ดังกล่าวจัดพิมพ์เป็นหนังสือ และนิทรรศการ “หม้อดอกดินเผาในวัฒนธรรมล้านนา” เพื่อรักษาภูมิปัญญาที่กำลังจะเลือนอันเป็นประโยชน์ต่อการนำไปใช้ในการสร้างสรรค์และสร้างมูลค่าเพิ่มตามแนวเศรษฐกิจสร้างสรรค์	3.1 ขึ้นผลิตภัณฑ์ต้นแบบ 3.2 การจัดนิทรรศการแสดงผลงานวิจัย 3.3 จัดทำหนังสือ “แจกันหม้อดอก อัตลักษณ์และวิถีเครื่องปั้นดินเผาล้านนา” 3.4 กิจกรรมเสวนาทางวิชาการ 3.5 รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์			↔	↔	รศ. ฐาปนกร เครือระยา

ตารางที่ 2 แสดงแผนการดำเนินงาน

11. องค์ความรู้/ผลงานวิจัยที่นำไปบริการวิชาการ

จากการศึกษาทั้งภาคเอกสารและภาคสนามในเขตพื้นที่วัฒนธรรมล้านนา 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน ได้องค์ความรู้เรื่องรูปแบบหม้อดอกดินเผาในแต่ละพื้นที่ ที่มีเทคนิคงานช่างที่หลากหลาย โดยได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 72 รูปแบบ แล้วนำมาศึกษาวิเคราะห์รูปแบบและเทคนิคงานช่าง ผ่านการบันทึกภาพและงานลายเส้น แสดงให้เห็นถึงลักษณะการใช้งานในแต่ละพื้นที่ สอดคล้องกับการใช้งานในประเพณีพิธีกรรม จนสามารถสรุปผลการศึกษาและนำผลงานวิจัยไปบริการวิชาการดังนี้

1. องค์ความรู้จากรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง การศึกษารวบรวมรูปแบบหม้อดอกดินเผาล้านนากับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาเชิงช่างเฉพาะถิ่น จำนวน 1 เรื่อง
2. หนังสือเรื่อง “แจกันหม้อดอก อุตสาหกรรมและวิถีเครื่องปั้นดินเผาล้านนา” สำหรับส่งมอบให้สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษาทั่วประเทศ ตลอดจนนักวิชาการและช่างท้องถิ่น จำนวน 500 เล่ม
3. นิทรรศการหม้อดอกล้านนา 1 ครั้ง
4. เสวนาวิชาการเรื่องหม้อดอกในวัฒนธรรมล้านนา 1 ครั้ง
5. ผลิตภัณฑ์ต้นแบบ 10 ชิ้น
6. กิจกรรมการรื้อฟื้นมรดกทางวัฒนธรรมในงานบริการวิชาการชุมชนเป็นเศรษฐกิจสร้างสรรค์ จำนวน 1 ชุมชน

12. กลุ่มเป้าหมายและจำนวนผู้รับบริการ

นักเรียน นักศึกษา นักวิชาการ ช่างและผู้ประกอบการด้านวัฒนธรรมสร้างสรรค์
รวมจำนวน 500 คน

13. พื้นที่ดำเนินโครงการ (โปรดระบุ สถานที่ในการจัดกิจกรรมจริง)

1. หนังสือสำหรับส่งมอบให้สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษาทั่วประเทศ ตลอดจนนักวิชาการและช่างท้องถิ่น จำนวน 500 เล่ม
2. นิทรรศการหม้อดอกล้านนา 1 ครั้ง ณ ศูนย์สถาปัตยกรรมล้านนา คุ่มเจ้าบุรีรัตน์ (มหาอินทร์) คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ระหว่างวันที่ 5 -7 มิถุนายน 2569
3. เสวนาวิชาการเรื่องหม้อดอกในวัฒนธรรมล้านนา 1 ครั้ง ณ ศูนย์สถาปัตยกรรมล้านนา คุ่มเจ้าบุรีรัตน์ (มหาอินทร์) คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ระหว่างวันที่ 5 มิถุนายน 2569
4. การรื้อฟื้นมรดกทางวัฒนธรรมในงานบริการวิชาการชุมชนเป็นเศรษฐกิจสร้างสรรค์ จำนวน 1 ชุมชน เพื่อสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ต้นแบบ 10 ชิ้น สร้างการรับรู้และการตลาดให้กับชุมชน ณ ชุมชนบ้านเหมืองกุง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่

14. ตัวชี้วัดความสำเร็จของโครงการ

ตัวชี้วัด	หน่วย นับ	เป้าหมาย	ผลการ ดำเนินงาน
เชิงปริมาณ			
- หนังสือเรื่อง “แจกันหม้อดอก อัตลักษณ์และวิถีเครื่องปั้นดินเผาล้านนา”	เล่ม	500	100%
- นิทรรศการหม้อดอกล้านนา	ครั้ง	1	100%
- เสวนาวิชาการเรื่อง “หม้อดอกในวัฒนธรรมล้านนา”	ครั้ง	1	100%
- รื้อฟื้น สร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ต้นแบบ	ชิ้น	10	100%
เชิงคุณภาพ			
- องค์ความรู้จากรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง การศึกษารวบรวมรูปแบบหม้อดอกดินเผาล้านนากับ การอนุรักษ์ภูมิปัญญาเชิงช่างเฉพาะถิ่น	เรื่อง	1	100%
- บริการวิชาการชุมชนเป็นเศรษฐกิจสร้างสรรค์	ชุมชน	1	100%
เชิงเวลา			
- การดำเนินโครงการ	เดือน	12	100%
เชิงต้นทุน			
- ได้รับงบประมาณสนับสนุนโครงการ 200,000	บาท	200,000	100%

ตารางที่ 3 แสดงตัวชี้วัดความสำเร็จของโครงการ

15. ผลผลิตและผลลัพธ์ที่ได้จากการดำเนินโครงการ

ผลผลิต (Output)

1. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง การศึกษารวบรวมรูปแบบหม้อดอกดินเผาล้านนากับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาเชิงช่างเฉพาะถิ่น จำนวน 1 เรื่อง
2. หนังสือเรื่อง “แจกันหม้อดอก อัตลักษณ์และวิถีเครื่องปั้นดินเผาล้านนา” จำนวน 500 เล่ม
3. นิทรรศการหม้อดอกล้านนา 1 ครั้ง
4. เสวนาวิชาการเรื่องหม้อดอกในวัฒนธรรมล้านนา 1 ครั้ง
5. ผลิตภัณฑ์ต้นแบบ 10 ชิ้น
6. งานบริการวิชาการชุมชนสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์ จำนวน 1 ชุมชน

ผลลัพธ์ (Outcome)

1. ได้องค์ความรู้เรื่องหม้อดอกดินเผา 1 เรื่อง
2. ส่งมอบหนังสือให้สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษาทั่วประเทศ มากกว่า 150 สถานศึกษา หน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่ทำงานด้านวัฒนธรรม ตลอดจนนักวิชาการ และช่างท้องถิ่น รวมส่งมอบหนังสือจำนวน 500 เล่ม เพื่อใช้เป็นประโยชน์ในงานวิชาการ และงานวัฒนธรรม
3. จัดแสดงนิทรรศการ มีผู้สนใจเข้าร่วมและร่วมชมนิทรรศการ 200 คน
4. เสวนาวิชาการ ให้ความรู้ความเข้าใจเรื่องราวหม้อดอกล้านนา มีผู้สนใจเข้าร่วม 100 คน
5. มีผู้สนใจผลิตภัณฑ์ต้นแบบไปใช้ในงานวัฒนธรรม
6. ชาวบ้านในชุมชนเมืองกรุงมีรายได้เพิ่มจากงานรื้อฟื้นหม้อดอกดินเผา

16. ความสอดคล้องกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs)

จากการลงพื้นที่ชุมชนเมืองกรุง ได้ทำการรื้อฟื้นรูปแบบหม้อดอกล้านนา และการสร้างแบบผลิตภัณฑ์ต้นแบบร่วมกับช่างในชุมชน พร้อมหาพื้นที่แสดงงานและจำหน่ายผลิตภัณฑ์ ทำให้ชาวบ้านมีความมั่นใจในการสร้างสรรค์งานหม้อดอกดินเผาออกสู่ตลาดมากขึ้น ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้ใช้งานวิชาการช่วยในการรื้อฟื้นประเพณีและสร้างการแสวงกลับมาใช้หม้อดอกบูชาพระพุทธรูปอีกทางหนึ่งด้วย เพื่อสร้างการรับรู้และการตื่นตัวในงานวัฒนธรรม ทั้งนี้องค์ความรู้ในงานวิจัยชิ้นนี้ ได้มอบให้กับช่างในชุมชน นักสร้างสรรค์งานวัฒนธรรม ทั้งหน่วยงานภาครัฐและเอกชน เพื่อให้ได้ใช้ประโยชน์สูงสุดในงานวิจัย ดังคำที่ว่า ชาวบ้านไทยได้ประโยชน์ และประโยชน์แท้แก่มหาชน

17. การบูรณาการองค์ความรู้สู่การเรียนการสอน หรือการวิจัย

ใช้ในการเรียนการสอนในรายวิชามุขยกับความงามทางศิลปะ 10700204 หลักสูตรศึกษาทั่วไป คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษารวบรวมรูปแบบหม้อดอกดินเผาล้านนากับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาเชิงช่างเฉพาะถิ่น” ครั้งนี้ ผู้ศึกษาวิจัยได้รวบรวมหลักการ แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในหลายด้าน เพื่อสร้างความรู้และความเข้าใจที่มีต่อหม้อดอกดินเผาอย่างสมบูรณ์ ตลอดจนพัฒนาการของงานช่างเครื่องปั้นดินเผา ทั้งในส่วนของการรูปแบบ และลวดลาย ที่ส่งผลต่อรูปแบบงานศิลปกรรม โดยมีผลงานวิจัยที่สำคัญ ดังนี้

2.1) ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

2.1.1 ความหมายของเครื่องปั้นดินเผา

2.1.2 เครื่องปั้นดินเผาล้านนา

2.1.3 ชนิดของเครื่องปั้นดินเผา

2.1.4 วัสดุที่ใช้ในการทำผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผา

2.2) รากศัพท์และคติ

2.2.1 หน้าที่ทางสังคมและศาสนา: การเป็นเครื่องสักการะ

2.2.2 คตินิยมการบูชาพระรัตนตรัยด้วยดอกไม้

2.3) แนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์

2.4) แนวคิดเรื่องมรดกทางวัฒนธรรม

มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

2.1.1 ความหมายของเครื่องปั้นดินเผา

คำว่า “เครื่องปั้นดินเผา” ในที่นี้หมายถึง สิ่งที่ทำขึ้นด้วยดินเป็นรูปทรงต่างๆ สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ แล้วนำมาเผาเพื่อนำไปใช้ในงานต่อไป ซึ่งควรจะตรงกับภาษาอังกฤษว่า Ceramic (สุรพล ดำริห์กุล, 2542 : 15) โดยครอบคลุมทั้งเครื่องปั้นดินเผาทั้งที่เคลือบและไม่เคลือบ รวมทั้งโลหะเคลือบ เช่น ช้อนสังกะสี กระเบื้อง อิฐ ตลอดจนแก้ว ทุกชนิด

ส่วนคำว่า “เครื่องปั้นดินเผาเคลือบ” และ “เครื่องเคลือบดินเผาประดับ” ที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้จะหมายถึง งานเครื่องปั้นดินเผาเคลือบ ที่ปรากฏในเขตวัฒนธรรมล้านนาในอดีตและปัจจุบัน โดยสร้างขึ้นเพื่อประดับประกอบอาคารศาสนสถาน เช่น กระเบื้อง ช่อฟ้า ปราสาทเพ็ญเมฆตั้งเมฆไพล บราลีและเครื่องเคลือบดินเผาประดับอื่นๆ ที่เป็นรูปลอยตัว เช่น รูปปั้นของบุคคลและสัตว์ต่างๆ เป็นต้น

ธวัชชัย ทำทอง ได้กล่าวใน พัฒนาการและประวัติศาสตร์เครื่องปั้นดินเผาสำปาง ว่า อาณาจักรล้านนาในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 22-23 ถือเป็นช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่สำคัญ ซึ่งล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา ส่งผลถึงอัตลักษณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งของอาคารสถาปัตยกรรมที่ปรากฏหลงเหลือจากยุคล้านนาช่วงพม่าปกครอง คือ การใช้เครื่องปั้นดินเผาเป็นส่วนประดับตกแต่งอาคารสถาปัตยกรรม (ธวัชชัย ทำทอง 2565:90)

2.1.2 เครื่องปั้นดินเผาล้านนา

เครื่องปั้นดินเผาในล้านนายังไม่สามารถสำรวจได้แน่ชัด จากหลักฐานที่สามารถพบได้ในปัจจุบัน เชื่อว่า เครื่องปั้นดินเผาล้านนาคุณภาพดีเพิ่งจะเริ่มมีการผลิตในสมัยราชวงศ์มังราย ฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่า เครื่องปั้นดินเผาล้านนาจะเริ่มผลิตตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 14 - 16¹ และในยุคทองของประวัติศาสตร์ ล้านนาคือ ในคริสต์ศตวรรษที่ 15 คงจะเป็นสมัยที่ล้านนาผลิตเครื่องปั้นดินเผาชนิดที่ดีที่สุด ซึ่งเป็นยุคเดียวกับที่เป็นยุคทองของสมัยสุโขทัย ส่วนเตาเผาของล้านนามีขนาดเล็กเมื่อเทียบกับเตาเผาของสุโขทัย วัตถุประสงค์ของการผลิตในล้านนาเพื่อการใช้ในท้องถิ่น มีใช้ในกิจกรรมทางศาสนา เช่น รูปตัวสัตว์ ขนาดเล็ก และเป็นของใช้ที่จำเป็นในกลุ่มของเจ้านาย ข้าราชการ พระสงฆ์ คนทั่วไปพบในหลุมฝังศพที่ต่างๆ และพบเศษเครื่องปั้นดินเผาต่างๆ ทั่วล้านนา ทำให้ทราบว่ามีการใช้กันอย่างแพร่หลาย

เครื่องปั้นดินเผาล้านนาระยะหลัง

จังหวัดลำปาง ในคริสต์ศตวรรษที่ 12 ได้มีเครื่องปั้นดินเผาขึ้นอีกครั้งหนึ่งในจังหวัดลำปาง เป็นเครื่องปั้นดินเผาชนิดเคลือบสีน้ำตาล เผาในอุณหภูมิต่างๆ² เพื่อใช้ประดับตามวัดวาอาราม เครื่องปั้นดินเผาไม่เกี่ยวข้องกับหรือเกี่ยวเนื่องกับเครื่องปั้นดินเผาในระยะแรก วัดโหล่หินแก้วช้างยืน ซึ่งอยู่ ที่อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง เป็นวัดที่เริ่มสร้างใน ค.ศ. 1693 เป็นตัวอย่างของวัดที่ประดับด้วย เครื่องปั้นดินเผาดังกล่าว ที่พิพิธภัณฑ์แห่งชาติหริภุญไชย จังหวัดลำพูนมีข้อฟ้าในลักษณะเดียวกันนี้ คาดว่าน่าจะเป็น สมัย ค.ศ. 1646³

การใช้เครื่องปั้นดินเผานั้นในสมัยก่อนมักใช้ในกลุ่มคนที่มีฐานะหรือไม่ก็ตามศาสนสถานอันเป็นที่เคารพสักการบูชาของคนทั่วไป ส่วนที่ใช้นั้นจะใช้โดยการปั้นเป็นตุ๊กตาประดับตกแต่ง เป็นข้อฟ้า ขนาดใหญ่ เป็นเครื่องประดับบนหลังคาวิหารส่วนอื่นๆ เช่น บราลี ปราสาทเพ็ญ ลวดลายประดับต่างๆ เทวรูปประดับอาคารต่างๆ เป็นต้น จากนั้นก็วิวัฒนาการใช้อย่างอื่นมาประดับแทน ไม่

¹ เฉลียว ปิยน มรดกเครื่องปั้นดินเผา ตามประติมากรรม (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ 2554), หน้า10-11.

² ปวิรรต ธรรมปริชากร, สว่าง เลิศฤทธิ์ และกฤษฎา พินศิริ, ศิลปะเครื่องถ้วยในประเทศไทย พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ:ปัทมโอสถสภา เด็กเซ่งหยู จำกัด, 2535), หน้า 17.

³ จอห์น ซอร์ เครื่องปั้นดินเผาไทย (กรุงเทพฯ:คราฟท์แมน), หน้า4.

ว่าจะมีการใช้ปูน ปั้นซึ่งเป็นเทคนิคที่เข้ามาใหม่และสวดลายต่างๆ ก็สวยงามขึ้น สามารถปั้นติดกับสถาปัตยกรรมได้เลยไม่เหมือนเครื่องปั้นดินเผาที่ต้องมีการไปตกแต่งทีหลัง แต่ในความซับซ้อนของขั้นตอนนั้นได้บ่งบอกเรื่องราวของการใช้เครื่องปั้นดินเผาและความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี รวมถึง ทราบเทคนิคและภูมิปัญญาในการสร้างงานและวิวัฒนาการตลอดจนความคิดของช่างผู้สร้างสรรค์งานประดับอาคารศาสนสถานได้เป็นอย่างดี แต่ด้วยกาลเวลาได้ล่วงเลยมานานความงดงามต่างๆ ได้เลือนหายไปพร้อมกับการพังทลายลงของสถาปัตยกรรม การซ่อมแซมศาสนสถานตามความศรัทธาของศาสนิกชน หลายครั้งที่มีการเปลี่ยนแปลงเทคนิคและรูปแบบเดิมจนบางครั้งทำให้การสร้างสรรค์งานแบบเดิมนั้นถูกเปลี่ยนแปลงไปที่ละน้อยโดยไม่รู้ตัว⁴

2.1.3 ชนิดของเครื่องปั้นดินเผา

ก่อนอื่นคงต้องเข้าใจชนิดของเครื่องปั้นดินเผาก่อน ซึ่งมีอยู่หลายชนิดและสามารถแยกประเภทไปตามลักษณะของเนื้อดินและอุณหภูมิที่ใช้เผา ได้ดังนี้

1. เครื่องปั้นดินเผาชนิดเนื้อดินธรรมดา (Earthenware) เป็นเครื่องปั้นดินเผาทั่วไปที่มีส่วนผสมของดินเหนียวเป็นหลัก อาจมีส่วนผสมของทรายหยาบรวมด้วย ซึ่งการตกแต่งผิวจะไม่เคลือบแต่บางพื้นที่อาจจะมีการขีดผิวให้เรียบมัน โดยเผาด้วยไฟในอุณหภูมิที่ต่ำกว่า 450 องศาเซลเซียส เรียกว่า Terracotta แต่ถ้าเผาในอุณหภูมิระหว่าง 850 – 1000 องศาเซลเซียส เรียกว่า Earthenware เนื้อผิวหลังการเผาไฟจะออกเป็นสีแดงส้ม มีความพรุนที่สามารถดูดซึมน้ำได้ ซึ่งเครื่องปั้นดินเผาประเภทนี้จะเป็นภาชนะประเภทหม้อ ไห คนโท หม้อดอก พระพิมพ์ดินเผา และสวดลายดินเผาประดับศาสนสถานในสมัยต่างๆ เป็นต้น

2. เครื่องปั้นดินเผาชนิดเนื้อแกร่งไม่เคลือบ (Unglazed stoneware) เนื้อดินเครื่องปั้นดินเผาชนิดนี้มีลักษณะเป็นดินเหนียวธรรมดา แต่ว่าเผาในอุณหภูมิสูงระหว่าง 1,150 – 1,300 องศาเซลเซียส จะทำให้เนื้อดินและหินหลอมละลายติดกัน มีเนื้อแกร่ง สีของเนื้อดินจะเป็นสีน้ำตาลแกมแดง สีเทา จนถึงเทาเข้มจนดำและไม่นิยมเคลือบผิว ความสามารถในการซึมของน้ำได้น้อย ซึ่งมักจะเป็นเครื่องปั้นดินเผาประเภทไห ครก แจกัน ที่ผลิตจากแหล่งเตาเผาในล้านนา สุโขทัยและเขมร

3. เครื่องเคลือบดินเผาเนื้อแกร่ง (Glazed stoneware) เครื่องปั้นดินเผาชนิดนี้ก็คือเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่ง (Stoneware) มีการเคลือบด้วยน้ำเคลือบทำหน้าที่ฉาบบนผิวผลิตภัณฑ์ มีคุณสมบัติสามารถทนต่อการละลายของกรดและด่างได้เป็นอย่างดี เครื่องเคลือบดินเผาประเภทนี้จะพบในแหล่งเตาเครื่องสังคโลกจาก แหล่งเตาสุโขทัย ศรีสัชนาลัย และแหล่งเตาในล้านนา ซึ่งจะมีลักษณะของการเคลือบอยู่หลายชนิดสามารถอาจจำแนกออกได้ คือ

3.1 ชนิดเครื่องเคลือบสีเดียว (Mono chrome wares) เครื่องเคลือบแบบสีเดียวที่ปรากฏพบว่าจะมีอยู่ 3 ชนิด คือ

⁴ พจน์ เกื้อกุล เครื่องปั้นดินเผาและเตาสังคโลก (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร 2542), หน้า 43-44.

(1) เครื่องเคลือบสีเขียวหรือเซลาดอน (Celadon) เครื่องปั้นดินเผาเซลาดอน หมายถึง เครื่องปั้นดินเผา ชนิดเนื้อแกร่งเคลือบด้วยน้ำเคลือบที่ทำจากซีเถ้าจากไม้ โดยเฉพาะไม้ค้อ และหินฟันม้า ซึ่งมีส่วนผสมของแร่เหล็ก และเผาในอุณหภูมิสูงถึง 1,250 องศาเซลเซียส เซลาดอนที่นิยมว่าสวย ที่สุดคือ เซลาดอนสีเขียวหยกเข้มหรือสีเขียวไขกา แบบเตาหลงฉวน (Long quan) ของจีน โดยทั่วไปสีที่ถูกต้องอยู่ในประเภทสีเซลาดอนมีหลาย โทนสี เช่น สีค่อนข้างขาวสีเทาเม็ด สีเหลืองน้ำผึ้ง เขียวอมเหลืองจนถึงสีเขียวมะกอก สีน้ำเงินแกมสีเขียวหรือ น้ำตาล แหล่งผลิตเครื่องเคลือบสีเขียวหรือเซลาดอนในประเทศไทย ได้แก่ แหล่งเตาเผาในลำนนา สุโขทัย และเขมร

(2) เครื่องเคลือบดินเผาสีขาว (Opaque white – glazed wares) เครื่องเคลือบสีขาว จะพบมีทั้งในแหล่งเตาเผาของลำนนาและสุโขทัยซึ่งจะมีทั้งสีขาวขุ่นและสีขาวใส โดยเครื่องเคลือบของลำนนานั้นมักจะมีสีขาวใส ส่วนเครื่องเคลือบของสุโขทัยนั้นจะมีทั้งสองแบบ ความแตกต่างกันของสีดังกล่าวนี้คงเกิด จากอุณหภูมิภายในเตา ที่บางครั้งการเผาเครื่องเคลือบในอุณหภูมิที่ไม่ถึงเกณฑ์ก็ทำให้กลายเป็นสีขาว ลักษณะเช่นนี้มักเกิดขึ้นมากกับ ภาชนะขนาดใหญ่และมีน้ำหนักมาก

(3) เครื่องเคลือบดินเผาสีน้ำตาล (Brown – glazed wares) เครื่องเคลือบสีน้ำตาล มักจะเป็นภาชนะที่ทำด้วยเนื้อดินหยาบ สีของน้ำเคลือบจะมีตั้งแต่สีน้ำตาลอ่อนไปจนถึงสีน้ำตาลเข้มหรือดำ ผลิตภัณฑ์ที่นิยม เคลือบสีน้ำตาล ส่วนใหญ่จะเป็น กระปุก ขวด ชาม แจกัน ไห ตลับ ตุ๊กตารูปคนและสัตว์ ตลอดจนส่วนประดับทางสถาปัตยกรรม เป็นต้น

เครื่องปั้นดินเผาที่ใช้ประกอบสถาปัตยกรรม เครื่องประดับและส่วนประกอบทาง สถาปัตยกรรมบางอย่างทั้งในวัฒนธรรมลำนนาและสุโขทัยนั้น พบว่าจะเป็นเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งอาจจะมีทั้งที่ทำด้วยเนื้อดินนาธรรมดา ชนิดดินเผาเนื้อแกร่งและชนิดเคลือบ หลักฐานที่ พบจะได้แก่ ช่อฟ้า บราลี ตลอดจนรูปสัตว์ เช่น พญานาค กิณี ฯลฯ ที่เป็นส่วนหนึ่งของ เครื่องประดับศาสนสถาน เครื่องปั้นดินเผาเหล่านี้สามารถผลิตได้ทั้งจากแหล่งเตา ใน ดินแดนลำนนาและสุโขทัย

2.1.4 วัตถุดิบที่ใช้ในการทำผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผา

ดิน คือ วัสดุที่สำคัญที่สุดของการทำเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งดินในแต่ละแหล่งจะมีความ แตกต่างกันไปตามลักษณะของแหล่งกำเนิด ส่งผลให้สีของดินแต่ละแหล่งต่างกันไปด้วย ทั้งนี้เป็นผล มาจากการผสมตัวของพวกอินทรีย์วัตถุ เหล็ก ซิลิกาและปูนขาว ซึ่งแต่ละภูมิภาคประเทศจะแตกต่างกัน ไปตามชนิดของแร่ธาตุในหินที่เป็นต้นกำเนิดที่พ่วงสลายตัว เช่น ดินที่มีพวกอินทรีย์วัตถุจะมีสีดำถึงสี เทา เหล็กจะให้สีแดง น้ำตาลและเหลือง ส่วนซิลิกาและปูนขาวจะให้สีขาวๆ และสีเทาอ่อน

ในสมัยโบราณแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผามักจะมีที่ตั้งอยู่ใกล้กับแหล่งดินที่มีคุณภาพดี เพื่อความสะดวกในการนำดินมาปรุงและใช้วัตถุดิบ โดยประเภทของดินที่นำมาทำเครื่องปั้นดินเผาสามารถแบ่งประเภทได้ดังนี้

1. ดินเหนียว(Clay) นิยมนำมาใช้ในการปั้นเครื่องปั้นดินเผา พบได้ในที่ราบต่ำตามท้องทุ่งนา โดยทั่วไป แต่ดินเหนียวที่จะใช้ในการปั้นเครื่องปั้นดินเผานั้นมักจะต้องขุดลงไปใต้ดินลึก ประมาณ 1 เมตร หรือลึกกว่านั้น ถ้าหากเป็นดินเหนียวที่อยู่ลึกกว่า 1.50 เมตร ดินเหนียวมักจะมีสีเทาอ่อน หรือสีเทาแก่ ดินชั้นนี้นับว่าเป็นดินที่มีความเหนียวที่สุด ซึ่งในวัฒนธรรมล้านนาแล้ว มักนิยมใช้ดินชนิดนี้ในการผลิตชิ้นงาน

2. ดินขาว (Kaolin or China clay) ที่มีสีขาวขิดจาง ดินขาวหรือที่เรียกว่าดินเกาลินนี้ เมื่อผสมน้ำแล้ว จะมีความเหนียวพอที่จะขึ้นรูปได้ สามารถทนไฟได้ถึง 1,800 องศาเซลเซียส และเมื่อเผาในอุณหภูมิประมาณ 400 องศาเซลเซียส ก็จะแกร่งแข็งตัวคงรูปอยู่ได้ แหล่งดินขาวที่ใช้ทำผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาในทุกวันนี้ ส่วนใหญ่จะมีอยู่ในเขตภาคเหนือของประเทศไทย ได้แก่แหล่งดินขาว อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง แหล่งดินขาวในเขตอำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย เป็นต้น นอกจากนี้ในงานช่างเครื่องปั้นในพื้นที่นาน ประเทศเมียนมาร์ ทั้งในส่วนในเมืองกึ่ง เมืองปางหลวง เมืองเชียงตุง มักจะนำดินขาวมาผสมกับดินเหนียว เพื่อเพิ่มความแกร่งของเนื้อดินเวลาเผาในอุณหภูมิที่สูง

3. ดินขาวเหนียว (Ball clay) คือดินขาวที่เกิดจากการผุกร่อนของหินที่ถูกน้ำฝนหรือลมพัดพาไปทับถมกัน จนเป็นแหล่งดินอีกครั้งแหล่งดินชนิดนี้จึงมักจะเกิดอยู่ตามบริเวณ ที่ราบใกล้ชายทะเล เป็นดินที่ประกอบด้วยแร่ Kaolin เป็นส่วนใหญ่เนื้อดินละเอียด มีคุณสมบัติช่วยให้ดินเหนียวและเกาะยึดได้ดี ดินชนิดนี้จะมีทั้งสีขาวและสีดำ ที่มีสีดำ

หิน (Rock) หินเป็นวัตถุดิบที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ใช้ในการผลิตเครื่องปั้นดินเผา เนื่องจากสามารถนำไปผสมเนื้อดินสำหรับปั้นผลิตภัณฑ์และเป็นส่วนผสมในน้ำเคลือบ หินแต่ละชนิดมีความสำคัญและมีคุณสมบัติในตัวเอง ซึ่งหินที่ใช้ในการทำเครื่องปั้นดินเผาของไทย จะเป็นหินที่มีอยู่ในท้องถิ่น อันได้แก่

1. หินเขี้ยวหนูมานหรือหินควอตซ์ (Quartz) เป็นสารประกอบของซิลิกาที่เกิดขึ้นในธรรมชาติ มีความบริสุทธิ์สูง มีสีขาวและสีชมพู โดยนำมาบดเป็นผงใช้ผสมเป็นเนื้อดินปั้น และทำน้ำเคลือบได้ เพราะมีคุณสมบัติที่ทนความร้อนสูง ลดการหดตัวของดินได้ดี

2. หินฟันม้า(Feldspar) เป็นวัตถุดิบที่ใช้ผสมในเนื้อดินปั้นและน้ำเคลือบ ทำหน้าที่เป็นตัวประสานและ หลอมละลายสารที่ช่วยให้หลอมละลาย (Flux) ทำให้เนื้อดินมีความแข็งแกร่ง

จากองค์ประกอบต่างๆ ในการจะสร้างชิ้นงานเครื่องเคลือบดินเผาในแต่ละพื้นที่ พบว่ามีตัวแปรที่หลากหลายทั้งเนื้อดิน น้ำเคลือบ และการควบคุมอุณหภูมิ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ต้องเกิดการเรียนรู้จากการทดลองทำมาพอสมควร ดังจะเห็นได้ว่างานเครื่องเคลือบดินเผาประดับบางพื้นที่ มีรอยแตกร้าวและชำรุด อันเกิดจากการบวนการทำงานที่เกินการควบคุม ซึ่งบางครั้งชิ้นงานเหล่านั้นก็ถูกนำมาใช้ประดับด้วย เพียงแต่มีการซ่อมแซมรอยแตกร้าวจากปูนปั้น เพื่อให้งานติดตั้งได้สมบูรณ์แบบ โดยผู้เขียนจำได้นำเสนอข้อมูล ตัวอย่างและรูปแบบในบทต่อไป

2.2 รากศัพท์และคติ

อธิบายคำว่า "ปूरण" (เต็ม) และ "शृङ्ख" (หม้อ) ในเชิงสัญลักษณ์พุทธ-พราหมณ์ กำเนิดและความเป็นมาของปूरणशृङ्ख

“ปूरणशृङ्ख” (Purnaghata) มีลักษณะเป็นรูปหม้อน้ำที่มีพันธุ์พฤกษาหรือไม้เลื้อยอกเงยออกมา หรือปรากฏในรูปแบบกระถางดอกไม้ สื่อความหมายถึง “หม้อน้ำแห่งความอุดมสมบูรณ์” ตามรากศัพท์ในภาษาสันสกฤตที่ประกอบขึ้นจากคำว่า “ปूरण” (Purna) อันหมายถึงความเต็มเปี่ยม หรือบริบูรณ์ และคำว่า “शृङ्ख” (Ghata) ที่แปลว่าหม้อน้ำ

ในคติพราหมณ์นิยมเรียกว่า ปूरणशृङ्ख หรือ ปूरणकलश (Purnakalasha) ซึ่งถือเป็นหนึ่งในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และสมบัติประจำพระองค์ของพระสรัสวดี เทวีแห่งปัญญาและสรรพวิชา โดยมีความหมายเชิงสัญลักษณ์อันลึกซึ้งว่า น้ำในหม้อคือตัวแทนของสตรีเพศผู้ให้กำเนิด ส่วนไม้ดอกและไม้เลื้อยนั้นแสดงถึงความมั่งคั่งและการสร้างสรรค์ที่ไม่มีที่สิ้นสุด (ศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2529, หน้า 24) ซึ่งปूरणशृङ्खนี้ ช่างอินเดียใช้เรียกลวดลายรูปหม้อน้ำที่มักจะมีดอกบัวโผล่พ้นออกมาเหนือปากหม้อ ถือเป็นสัญลักษณ์มงคลที่พบตั้งแต่ช่วงสมัยอินเดียโบราณ ช่วงก่อน พ.ศ.600 เป็นต้นมา ซึ่งก่อนราชวงศ์กุษาณะ โดยปรากฏอยู่ทั้งงานช่างเนื่องในศาสนาพุทธ พราหมณ์ และเชน (Dale Hoiberg, 2000, 183.)

ในคัมภีร์ไมตรายนีอุปนิษัท (Maitrayani Upanishad) ของอินเดีย ปรากฏข้อความเปรียบเทียบถึงการอุบัติของสรรพสิ่งว่า โลกนั้นผุดพ่นขึ้นเหนือห้วงมหรณพประดุจดั่งดอกบัวหลวง โดยมีก้านบัวที่ชูช่อเหนือน้ำจากหม้อปूरणशृङ्खเป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุอันเป็นแกนกลางแห่งจักรวาล หมู่มรรณพฤกษาและไม้นานาพันธุ์ที่งอกงามปกคลุมรอบก้านบัวหลวง ตลอดจนรูปสลักนกน้ำและมัจฉาชาติที่ประดับแซมอยู่นั้น ล้วนเป็นภาพสะท้อนของสภาวะความอุดมสมบูรณ์พูนสุขที่แผ่ขยายออกจากจุดศูนย์กลางจักรวาล หม้อปूरणशृङ्खในนัยนี้จึงมิใช่เพียงภาชนะบรรจุน้ำ หากแต่เป็นสัญลักษณ์แทนบ่อเกิดแห่งพลังชีวิตและระเบียบแห่งจักรวาลที่ดำรงอยู่อย่างสมบูรณ์งานช่างอินเดีย โดยเฉพาะแถบแคว้นอานธรประเทศ รวมถึงในลังกาทวีป นิยมจำหลักรูปหม้อปूरणशृङ्खประดับอยู่ที่ประตูทางเข้าศาสนสถาน เหมือนเป็นการให้โชคลาภแก่ศาสนิกชนผู้มาบูชาศาสนสถาน มีปรากฏนิยมมาตั้งแต่เมื่อ พ.ศ.600 เป็นต้นมา บางครั้งก็นิยมสลักเป็นลวดลายประดับ

อยู่ที่ฐานเสา ประหนึ่งว่าเสาทั้งต้นงอกงายออกมาจากหมอน้ำ คำจุนจักรวาลจำลองคือ อาคารศาสนสถานประกอบขึ้นจากหมื่นโลกธาตุ

นอกจากนี้ชาวอินเดียเชื่อว่าปุณณกลศเป็นหมอน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดขึ้นในคราวที่เกิดการกวนเกษียรสมุทรของเหล่าเทวดาและยักษ์ ซึ่งมักจะพบสัญลักษณ์รูปปุณณกลศในงานศิลปกรรมเนื่องในศาสนา เช่น ภาพสลักหินที่ประดับในสถูปสาญจีและสถูปการุหุติ ที่ถือศาสนสถานสำคัญของอินเดียโบราณ

หม้อปุณณฆฏะ งานช่างลึงกาสมัยอนุราชปุระ อายุราว พ.ศ. 1000-1300 ได้ใช้ลวดลายมงคลรูปหมอน้ำแห่งความอุดมสมบูรณ์ ประดับอยู่ที่ตำแหน่งประตูทางเข้าศาสนสถาน มีความหมายแต่ดั้งเดิมถึงการอวยพรให้ผู้ที่เข้ามาสักการะศาสนสถานประสบแต่ความสมบูรณ์พูนสุข โดยมีมนุษย์นาค ทั้งราชานันทะและอุปนันทะ เทนรูปแจกันหม้อดอกไม้ม (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2556, 121.) อยู่ทั้งข้างประตูทางเข้าศาสนสถาน เช่นที่ สถูปปัญาราม และอิสรุมนิยะ เป็นต้น ซึ่งทั้งสองแห่งจึงน่าจะเป็นแรงบันดาลใจสำคัญที่สร้างรูปประติมากรรมของทวารบาลมนุษย์นาคขึ้นในศิลปะลึงกา ผสมผสานกับคติความเชื่อเรื่องหม้อ “ปุณณะฆฏะ” หรือ “ปุณณะกลศ” ที่มีความหมายถึง “หมอน้ำที่ปริ่มด้วยความเจริญงอกงามไม่สิ้นสุด” เป็นลวดลายสัญลักษณ์มงคลที่หมายถึง “ความอุดมสมบูรณ์” ปรากฏในงานช่างทั้งของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู และพุทธ มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 – 4 เป็นต้นมา

ในกลุ่มงานช่างของอินเดียเหนือมักปรากฏรูปหม้อปุณณฆฏะเป็นหนึ่งในลวดลายมงคลร่วมกับลายประเภทอื่นๆ คือ ลายตรีวัตน์ สังข์ จักร ศรีวัตสะ ปลาครุ่ สวัสดิเกะ และดอกบัว รวมเป็นชุดลวดลายมงคลแปดประการ เรียกว่า อัษฎมงคล บางทีลายหม้อ ปุณณฆฏะรวมอยู่กับลายมงคลชนิดอื่นๆ ครบจำนวนแปดอย่างก็เรียกว่าเป็นชุด อัษฎมงคลด้วยเหมือนกัน ลวดลายชุดนี้ประดับอยู่ทั้งในงานช่างเนื่องในศาสนา และข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ซึ่งเป็นนิยมอยู่มากทั้งในเขตพื้นที่เอเชียกลาง เรื่อยไปจนกระทั่งถึงในเขตพื้นที่ประเทศจีน

คตินิยมการประดับรูปหม้อปุณณฆฏะปรากฏอย่างแพร่หลายในพุทธศิลปกรรมสถาปัตยกรรมของภูมิภาคอุษาคเนย์ โดยมีรากฐานจากสุนทรียศาสตร์แบบพราหมณ์-อินเดีย โดยเฉพาะในศิลปะพุกาม (พุทธศตวรรษที่ 16-18) ซึ่งยังคงรักษาความหมายดั้งเดิมในฐานะสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ไว้อย่างเด่นชัด ทั้งในรูปแบบงานจิตรกรรม งานปูนปั้นประดับ และงานประติมากรรมลอยตัว จนเกิดเป็นธรรมเนียมการประดับหม้อดอก ณ มุมเจดีย์ทั้งสี่ทิศเพื่อเป็นพุทธบูชาในวัฒนธรรมพม่าและไทใหญ่

กระบวนการเปลี่ยนผ่านทางวัฒนธรรมในพื้นที่ดังกล่าว ส่งผลให้ลวดลายสัญลักษณ์มงคลนี้มีการตีความในเชิงรูปธรรมที่ชัดเจนขึ้น โดยมุ่งเน้นสภาวะของการเป็น 'เครื่องสักการบูชา' เป็นสำคัญ และได้ส่งอิทธิพลต่อทัศนคติทางศิลปกรรมสู่ดินแดนข้างเคียงในเวลาต่อมา ไม่ว่าจะเป็น

แคว้นสิบสองปันนา เมืองลาว รัฐฉาน ตลอดจนดินแดนล้านนาในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยในปัจจุบัน

2.2.1 หน้าที่ทางสังคมและศาสนา: การเป็นเครื่องสักการะ

แม้คำว่า 'ปुरुณฆฏะ' จะเป็นศัพท์เฉพาะทางพุทธศิลป์ที่สื่อถึงหม้อน้ำแห่งความสมบูรณ์ แต่สำหรับบริบทวัฒนธรรมล้านนา คำดังกล่าวยังมีใช้ถ้อยคำที่ใช้เรียกขานกันอย่างแพร่หลายในวิถีถิ่น หากแต่ชาวล้านนาจะคุ้นเคยและรู้จักกันดีในนาม 'ลายหม้อดอก' ซึ่งมีอัตลักษณ์เด่นชัดจากพรรณพฤกษาที่ชูช่อเบ่งบานพุ่งออกจากปากหม้อน้ำ

ทั้งนี้ ในแต่ละท้องถิ่นอาจมีชื่อเรียกขานที่ผันแปรไปตามลักษณะทางกายภาพของภาชนะ เช่น แจกันหม้อดอก ไหหม้อดอก หรือ หม้อน้ำดอก ทว่าโดยรวมแล้วล้วนเป็นสุนทรียภาพที่เข้าใจร่วมกันภายใต้ชื่อ “ลายหม้อดอก” ทั้งสิ้น เพื่อความชัดเจนและสอดคล้องกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะถิ่น ในลำดับถัดไปผู้เขียนจึงขอใช้คำว่า “ลายหม้อดอก” เป็นตัวแทนในการนำเสนอเรื่องราวและเพื่อสร้างความเข้าใจที่ตรงกัน

ลายหม้อดอกนับเป็นหนึ่งในแม่ลายสำคัญที่ปรากฏอย่างแพร่หลายในพุทธศิลปกรรมล้านนา โดยนิยมนำมาประดับตกแต่งในงานสถาปัตยกรรม โบราณวัตถุศิลปะวัตถุ และเครื่องใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาอย่างมีนัยสำคัญ การรังสรรค์ลายหม้อดอกนั้นปรากฏผ่านกรรมวิธีทางงานช่างที่หลากหลาย อาทิ เทคนิคงานปูนปั้นประดับ เทคนิคงานแกะสลักไม้ เทคนิคงานประดับกระจก และที่แพร่หลายที่สุดคือเทคนิคงานปิดทองลงชาดหรือ “งานลายคำ” ซึ่งเป็นเทคนิคพื้นฐานในการรังสรรค์ลายหม้อดอกล้านนา

ในบริบทศิลปกรรมล้านนา การประดับลวดลายหม้อดอกมีนัยสถาปนาความหมายใหม่ที่แปรเปลี่ยนไปจากคติเดิมอันว่าด้วย “หม้อน้ำแห่งความอุดมสมบูรณ์” โดยลายหม้อดอกในพื้นที่นี้ได้คลี่คลายสู่การเป็นสัญลักษณ์แห่ง “เครื่องสักการบูชา” ในพระรัตนตรัยอย่างเด่นชัด ไม่ว่าลายหม้อดอกจะปรากฏอยู่ในตำแหน่งใด หน้าที่หลักคือการเป็นตัวแทนแห่งการบูชาสิ่งทีประดิษฐานอยู่ในตำแหน่งนั้น

พยานหลักฐานเชิงประจักษ์ที่สะท้อนแนวคิดนี้ได้เป็นอย่างดีคือผลจากการสำรวจภาคสนามของผู้เขียนที่พบการประดับลายหม้อดอกในศาสนวัตถุที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมมากที่สุด โดยพบความถี่สูงสุดบนหีบพระธรรม รองลงมาคือธรรมมาสน์และหอไตร(หอธรรม) ตามลำดับ จากข้อมูลดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า ลายหม้อดอกได้ถูกรังสรรค์ขึ้นเพื่อเป็นเครื่องพุทธบูชาต่อพระธรรมคัมภีร์ ซึ่งเป็นหนึ่งในพระรัตนตรัยที่ชาวล้านนาให้ความเคารพสูงสุด การประดับตกแต่งด้วยลายหม้อดอกบนวัตถุเหล่านี้จึงเป็นการเปลี่ยนสถานะจากลวดลายประดับทั่วไปสู่การเป็นเครื่องสักการะ ที่ดำรงอยู่ควบคู่กับความศรัทธาอย่างเหนียวแน่น

ในวิถีพุทธศาสนิกชน การบูชาพระรัตนตรัยอันประกอบด้วยพระพุทธ พระธรรม และ พระสงฆ์ ถือเป็นสรณะและสิริมงคลสูงสุดเพื่อความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต โดยลำดับแห่งการสักการะ นั้นย่อมยกให้องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นปฐมบทสำคัญ

เมื่อพิจารณาในมิติศิลปกรรม พุทธานุสติมิได้จำกัดอยู่เพียงองค์พระพุทธรูปเท่านั้น แต่ยัง ครอบคลุมไปถึงศาสนสถานอันเป็นรูกมุลและวิหาริกสถาน อาทิ พระเจดีย์ วิหาร และอุโบสถ ซึ่ง เปรียบเสมือนพุทธปฏิมาและที่ประทับอันศักดิ์สิทธิ์ ด้วยเหตุนี้ลายหม้อดอกจึงถูกนำมาใช้ในฐานะ เครื่องพุทธบูชาที่รังสรรค์ขึ้นอย่างวิจิตรเพื่อถวายเป็นพุทธสักการะประดับไว้ตามส่วนต่างๆ ของ อาคารและสิ่งก่อสร้างทางศาสนา

2.2.2 คตินิยมการบูชาพระรัตนตรัยด้วยดอกไม้

หลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ศิลปะที่สะท้อนคติการบูชาด้วยพรรณพฤกษาผ่าน สัญลักษณ์ ‘หม้อดอก’ ในล้านนา ปรากฏอย่างเด่นชัดในงานจิตรกรรมฝาผนังประดับกรุ ณ เจดีย์วัด ร้างแสนขัน อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งจัดเป็นศาสนศิลป์ล้านนาสมัยพุทธศตวรรษที่ 21 รูปแบบของจิตรกรรมดังกล่าว ปรากฏภาพเทวดาสององค์ โดยองค์ที่หนึ่งมีสภาพลบเลือนจนไม่ สามารถระบุอัตลักษณ์ได้ ส่วนองค์ที่สองปรากฏรูปลักษณะของพระพรหมทรงเครื่อง สวมขฎก ประดับรัศมี หัตถ์คู่หน้าประนมมั้น หัตถ์คู่หลังแสดงอาการกริวดกรายคล้ายกำลังถือช่อบุปผชาติ ประดับอาภรณ์ที่พลิ้วไหว ร่ายล้อมด้วยรุกขพรรณที่ดูคล้ายดอกโบทันล่องลอยอยู่โดยรอบ

จุดเด่นที่สำคัญที่สุดคือบริเวณส่วนฐานล่างสุด ซึ่งปรากฏลวดลายหม้อดอก ‘ปูลณพณะ’ ที่มี ดอกบัวแบ่งบานพ่นจากปากหม้อ หลักฐานชิ้นนี้จึงเป็นพยานวัตถุที่ยืนยันว่า คติการสร้างสรรค ลวดลายปูลณพณะโดยประดับด้วยดอกบัวหลวงนั้น ได้หยั่งรากลึกและสืบทอดในงานศิลปกรรม ล้านนาอย่างยาวนานกว่า 500 ปี(ฐาปกรณ์ เครือระยา, 2563, 80.)

จิตรกรรมเจดีย์วัดร้างแสนขัน อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่

ภาพลายเส้นแสดงรายละเอียด จิตรกรรมเจดีย์วัดร้างแสนขันที่มีรูปหม้อดอกอยู่ด้านล่าง ของภาพการบูชาพระรัตนตรัยด้วยดอกไม้ มิได้เป็นเพียงจารีตท้องถิ่นของล้านนา หากแต่มีรากเหง้า อันสืบเนื่องมาจากพุทธวัฒนธรรมดั้งเดิมในอินเดียและศรีลังกา ซึ่งปรากฏหลักฐานการนำภาชนะดิน เเผาบรรจุน้ำสะอาดประดับประดาด้วยดอกบัว อันเป็นสัญลักษณ์แห่งปัญญาและการตื่นรู้ พร้อมด้วย ช่อดอกหมากและดอกมะพร้าว(สัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์และโชคลาภ) เพื่อนำไปถวายเป็น พุทธบูชา ณ สังฆนิยสถานและสถูปเจดีย์สำคัญต่างๆ

ปัจจุบัน ในพุทธสถานสำคัญเช่น มหาโพธิวิหาร(พุทธคยา) หรือสถูปโบราณในอนุราชปุระ ประเทศศรีลังกา เรายังคงพบเห็นภาพศรัทธาของพุทธศาสนิกชนที่ประคองหม้อน้ำประดับดอกไม้

หรือ 'ปฐมนิเทศ' เข้าสู่เขตศักดิ์สิทธิ์เพื่อมุ่งหวังอันสูงส่งแห่งความเจริญรุ่งเรืองและความเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต

การจัดดอกไม้ในหม้อดินเผา ที่ประเทศศรีลังกา

ในวิถีพุทธศาสนิกชนชาวศรีลังกา การสักการะองค์สฤปเจดีย์มิใช่เพียงการกราบไหว้ด้วยมือเปล่า หากแต่มีธรรมเนียมการจัดเตรียมเครื่องบูชาอันวิจิตร เพื่ออัญเชิญไปประดิษฐาน ณ เบื้องหน้าพระพุทธรูปหรือฐานชุกชีรอบองค์สฤป โดยปรากฏเป็นภาพจำอันงดงามของภาคอัญเชิญที่พูนล้นด้วยดอกไม้มงคลนานาชนิด

องค์ประกอบสำคัญที่ขาดไม่ได้คือหม้อน้ำดินเผาขนาดเล็ก ซึ่งมักบรรจุน้ำสะอาดอันใสบริสุทธิ์ ประดับด้วย ช่อดอกมะพร้าวหรือดอกหมาก (ตัวแทนแห่งความรุ่งเรืองและบ่อเกิดแห่งชีวิต) วางเคียงคู่กับดอกบัวสด พุทธศาสนิกชนจะประคองหม้อน้ำและถาดดอกไม้ด้วยความสำรวมมุ่งตรงสู่แท่นบูชา เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาเนื่องในวันสำคัญทางศาสนา โดยเฉพาะในวันวิสาขบูชา

การวางหม้อน้ำและเครื่องบูชาไว้ ณ เบื้องหน้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์เช่นนี้ มิได้เป็นเพียงการแสดง ความเคารพตามประเพณีหรือเป็นการถวายดอกไม้เพื่อความสวยงามชั่วคราว แต่คือการจำลองพุทธจักรวาลขนาดเล็กไว้ในมือของผู้ศรัทธา โดยมีหม้อดินเป็นตัวแทนของโลกและธาตุ น้ำเป็นบ่อเกิดแห่งชีวิต และดอกไม้เป็นตัวแทนของการบรรลุธรรม ซึ่งคตินี้เองที่ได้เคลื่อนตัวตามเส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนา เข้ามาประดิษฐานอย่างมั่นคงในวัฒนธรรมล้านนาและเพื่อนบ้านในอุษาคเนย์ในเวลาต่อมา จาริตการบูชาที่เรียบง่ายทว่าเปี่ยมด้วยพลังศรัทธาเช่นนี้เองที่เป็นต้นเค้าของ 'หม้อดอกล้านนา' ที่เราได้พบเห็นประดับอยู่ตามวัดในภาคเหนือของไทยสืบมาจนปัจจุบัน

แนวคิดและความเชื่อข้างต้น เมื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบกับข้อมูลภาคสนามที่ผู้เขียนได้รวบรวมในช่วงที่ผ่านมา พบว่ามีความสอดคล้องอย่างมีนัยสำคัญกับจาริตพิธีกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอนและเชียงรายในปัจจุบัน อาทิ ในงานบุญสำคัญ เช่น วันออกพรรษา วันวิสาขบูชา และประเพณีปอยหม้งกะป๋า มักปรากฏคติการจัดเตรียมหม้อน้ำดอก พร้อมประดับช่อตุง(ธง) เพื่อนำไปถวายเป็นพุทธบูชาแด่พระธาตุเจดีย์ โดยอาศัยคติความเชื่อเรื่องการบูชาธาตุทั้ง 4 อันเป็นองค์ประกอบหลักของสรรพชีวิต ได้แก่ ดิน น้ำ ลม และไฟ

ในเชิงสัญลักษณ์ 'ธาตุดิน' ถูกแทนด้วยหม้อดินเผาและกระบอกทราย 'ธาตุน้ำ' คือน้ำใสบริสุทธิ์ที่บรรจุอยู่ภายในหม้อ 'ธาตุลม' สื่อผ่านช่องกระดาษที่ปลิวไหวตามแรงลม และ 'ธาตุไฟ' ปรากฏจากการจุดธูปเทียนบูชา การถวายเครื่องสักการะที่รวมเอาสัญลักษณ์แห่งธาตุทั้ง 4 เข้าด้วยกันนี้ มิใช่เพียงเป็นการบูชาธาตุในตัวตนของผู้ศรัทธาตามคติจักรวาลวิทยา แต่ยังเป็นการเสริมสร้างสิริมงคลอันสูงสุดให้แก่ชีวิตตามวิถีความเชื่อของชาวไทใหญ่ที่สืบทอดกันมาอย่างเหนียวแน่น

จากพยานหลักฐานและข้อสันนิษฐานที่น่าเสนอข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงพลวัตของหม้อดอก เริ่มต้นจากคติความเชื่อโบราณในคัมภีร์อุปนิษัตของอินเดีย ที่นิยามให้ปุรณฆฏะ เป็นหม้อน้ำ ดักดีลิตี้อันเป็นบ่อเกิดแห่งสรรพชีวิตและแกนกลางแห่งจักรวาล ก่อนจะหลอมรวมเข้ากับพุทธ วัฒนธรรมในอินเดียและศรีลังกา ผ่านจารีตการนำหม้อดินบรรจุน้ำปักพรณพฤษกษาไปถวายเป็น พุทธบูชา ณ สังเวชนียสถานเพื่อความเป็นสิริมงคล

อิทธิพลความเชื่อทางพุทธศาสนาได้นำพาคติหม้อดอกเคลื่อนผ่านศิลปะพุกาม เข้าสู่รัฐฉาน และสิบสองปันนา จนกลายเป็นเครื่องสักการบูชาพระรัตนตรัยที่มีอัตลักษณ์ชัดเจนขึ้น ก่อเกิดเป็น รูปแบบภาชนะแจกันหม้อดอกที่หลากหลายเพื่อรองรับการถวายดอกไม้สดเป็นพุทธบูชา ทว่าด้วย ข้อจำกัดทางกายภาพของดอกไม้ที่ไม่คงทนถาวร จึงเกิดวิวัฒนาการสำคัญในการแปรสภาพจาก วัตถุชั่วคราว สู่ วัสดุถาวรระดับถาวร ที่เรียกว่าลายหม้อดอก เพื่อความงามแห่งเครื่องสักการะให้ คงอยู่ยั่งยืน อันสะท้อนถึงความปรารถนาในอาณิสย์แห่งการถวายบูชา ทั้งหมดนี้ คือปมของ หม้อดอกดินเผาในวัฒนธรรมล้านนา

2.3 แนวคิดเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์(Creative Economy) และแนวคิดเมืองสร้างสรรค์ (Creative City)

แนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์

ปัจจุบันยังไม่มีข้อกำหนดคำนิยามของเศรษฐกิจสร้างสรรค์อย่างเป็นทางการขึ้นอยู่กับ การนำไปปรับใช้ให้เข้ากับระบบเศรษฐกิจของแต่ละประเทศและองค์กรที่เกี่ยวข้องต่างๆ โดยความหมาย อย่างง่ายของ “เศรษฐกิจสร้างสรรค์” ซึ่งนิยามโดย John Howkins คือ “การสร้างมูลค่าที่เกิดจาก ความคิดของมนุษย์” และสาขาการผลิตที่พัฒนาไปสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์ จะเรียกว่าอุตสาหกรรม สร้างสรรค์ (Creative Industries) ซึ่งหมายถึง “กลุ่มกิจกรรมการผลิตที่ต้องพึ่งพาความคิด สร้างสรรค์เป็นวัตถุดิบสำคัญ” ทั้งนี้หน่วยงานและรัฐบาลของประเทศต่างๆ ได้ให้คำนิยามของ เศรษฐกิจสร้างสรรค์และ อุตสาหกรรมสร้างสรรค์ไว้ดังนี้ สหราชอาณาจักร เป็นประเทศต้นแบบที่ ได้รับการยอมรับให้เป็น “ศูนย์กลางความสร้างสรรค์ ของโลก” (World Creative Hub) ได้ให้ ความหมายของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ดังนี้ “เศรษฐกิจที่ ประกอบด้วยอุตสาหกรรมที่มีรากฐานมา จากความคิดสร้างสรรค์ของบุคคล ทักษะความชำนาญ และ ความสามารถพิเศษ ซึ่งสามารถ นำไปใช้ประโยชน์ในการสร้างความมั่งคั่งและสร้างงาน ให้เกิดขึ้นได้ โดยที่สามารถส่งมอบและส่งผ่าน จากรุ่นเก่าสู่รุ่นใหม่ด้วยการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา” องค์การยูเนสโก (UNESCO) เน้นบริบท ของทรัพย์สินทางปัญญาว่า “ประกอบไปด้วย อุตสาหกรรมทางวัฒนธรรม ซึ่งรวมถึงผลิตภัณฑ์ทาง วัฒนธรรมและศิลปะทั้งหมด ทั้งในรูปแบบสินค้า และบริการที่ต้องอาศัยความพยายามในการสร้างสรรค์

งานไม่ว่าจะเป็นการท ้าขึ้นมาโดยทันทีใน ขณะนั้นหรือผ่านกระบวนการผลิตมาก่อน องค์การ ทรัพย์สินทางปัญญาโลก ได้ย ้าดยานิยามที่นำเสนอโดยกระทรวงวัฒนธรรม สื่อ และการ กีฬาของส หราชอาณาจักรว่า คือ “อุตสาหกรรมที่เกิดจากความคิดสร้างสรรค์ ความชำนาญ และ ความสามารถที่มีศักยภาพในการสร้างงานและความมั่งคั่ง โดยการผลิตและใช้ประโยชน์จาก ทรัพย์สินทางปัญญา” องค์การความร่วมมือเพื่อการค้าและพัฒนา ได้ให้ความหมายในบริบทของการ ขั้บเคลื่อนการ พัฒนาเศรษฐกิจไว้ว่า “เป็นแนวความคิดในการพัฒนาและสร้างความเจริญเติบโต ทางเศรษฐกิจ โดยใช้สินทรัพย์ที่เกิดจากการใช้ความคิดสร้างสรรค์” โดยสรุป ความหมายของ “เศรษฐกิจสร้างสรรค์” มีองค์ประกอบร่วมของแนวคิดการ ขั้บเคลื่อนเศรษฐกิจบนพื้นฐานของการ ใช้องค์ความรู้ การศึกษา การสร้างสรรค์งาน และการใช้ ทรัพย์สินทางปัญญาที่เชื่อมโยงกับรากฐาน ทางวัฒนธรรม การสั่งสมความรู้ของสังคม และเทคโนโลยี/ นวัตกรรมสมัยใหม่

ความหมายของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในบริบทประเทศไทย โดยสำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจ และ สังคมแห่งชาติ (2554) คือ การพัฒนาเศรษฐกิจบนพื้นฐานของการสร้างและใช้องค์ความรู้ ความคิด สร้างสรรค์ และทรัพย์สินทางปัญญาที่เชื่อมโยงกับพื้นฐานทางวัฒนธรรม การสั่งสม ความรู้ของสังคม เทคโนโลยี และนวัตกรรม ในการผลิตสินค้าและบริการใหม่เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม ทางเศรษฐกิจ โดยมี เป้าหมายเพื่อเพิ่มความสามารถในการแข่งขันของประเทศ ตามกรอบแนวคิดใน การพัฒนาเศรษฐกิจ สร้างสรรค์ของไทย

แนวคิดเมืองสร้างสรรค์(Creative City) “เมือง” ที่มีความพร้อมสำหรับเศรษฐกิจสร้างสรรค์ หรือ “เมืองสร้างสรรค์” ตามนิยามที่ การประชุมสหประชาชาติว่าด้วยการค้าและพัฒนา (UNCTAD – Conference on Trade and Development) ให้ไว้ใน (United Nations, 2008) หมายถึง เมืองที่มี กิจกรรมทางวัฒนธรรมที่ หลากหลายเป็นส่วนสำคัญของเศรษฐกิจและสังคม ของเมืองนั้นๆ และ ต้องประกอบไปด้วยรากฐานที่ มั่นคงทางสังคมและวัฒนธรรม มีการรวมกลุ่มกันอย่างหนาแน่นของ คนทำงานสร้างสรรค์และมี สภาพแวดล้อมที่ดึงดูดการลงทุนเพราะความยั่งยืนของสถานที่ในเชิง วัฒนธรรม

ชาร์ลส์ แลนด์รียได้กล่าวไว้ว่าคนและวัฒนธรรมท้องถิ่นมีส่วนสำคัญที่ทำให้เมืองเป็นพื้นที่ ของความคิดสร้างสรรค์และทำให้เกิดพลวัตขึ้นในสังคมเมือง ดังนั้นความเป็นท้องถิ่นที่สื่อสาร ออกมา ทางศิลปะในรูปแบบต่างๆ และกิจกรรมทางวัฒนธรรมซึ่งถือเป็นทรัพยากรสร้างสรรค์ ซึ่ง เป็น ส่วนประกอบสำคัญที่ทำให้ความเป็นเมืองสร้างสรรค์ของแต่ละท้องถิ่นมี เอกลักษณ์เฉพาะตัวที่

แตกต่างกันไป ริชาร์ด ฟลอริดา กล่าวได้ว่า กลุ่มมวลชนสร้างสรรค์ (Creative Class) เป็นกลุ่มคนที่ เป็น กลไกสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์มีความสำคัญอย่างยิ่ง “เมือง” ต่างๆ จึงต้อง แข่งขัน กันเพื่อดึงดูด รักษาและสร้างกลุ่มมวลชนสร้างสรรค์ด้วยการพัฒนาสภาพแวดล้อมเมือง การพัฒนา โครงสร้างพื้นฐานและกลไกทางธุรกิจที่เอื้อต่อการลงทุนและพัฒนาธุรกิจสร้างสรรค์ และให้ ความสำคัญกับส่วนที่สำคัญที่สุดคือ การรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นและวางแนวทางการพัฒนา ที่ยั่งยืน เพื่อให้เมืองมีความพร้อมในเชิงเอกลักษณ์และบรรยากาศทางวัฒนธรรมที่มีความ หลากหลายควบคู่ไป กับการพัฒนาเมืองด้านกายภาพ กล่าวโดยสรุป เมืองสร้างสรรค์จึงไม่ใช่เรื่อง ของการปรับปรุงภูมิทัศน์หรือการพัฒนาเมืองใน เชิงท่องเที่ยวเพียงด้านเดียว แต่เป็นเมืองที่มีพื้นที่ และสภาพแวดล้อมที่เอื้อให้เกิดกิจกรรมทาง เศรษฐกิจ จากความคิดสร้างสรรค์และเป็นแหล่งรวม นักคิดและผู้ประกอบการสร้างสรรค์จาก ทั้งใน และต่างประเทศที่มาประกอบกิจการและก่อให้เกิด การจ้างงานสร้างรายได้และเพิ่มศักยภาพในการ แข่งขันให้กับเศรษฐกิจของเมืองและประเทศเพราะ องค์ประกอบหลักของเมืองสร้างสรรค์คือ เหล่า ผู้ประกอบการสร้างสรรค์หรือนักคิดที่เปรียบเหมือน สินทรัพย์สำคัญของ เมืองที่สามารถเคลื่อนที่ไปได้ ทั่วโลกที่แสวงหาสถานที่ที่เหมาะสมสำหรับการ อยู่อาศัยและประกอบธุรกิจสร้างสรรค์ (ศูนย์ สร้างสรรค์งานออกแบบ ส านักงานบริหาร และ พัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน), 2554)

2) UNESCO กล่าวถึง เมืองสร้างสรรค์ (Creative City) ว่าเป็นการร่วมมือระหว่างชุมชน ท้องถิ่นและภาครัฐในการสร้างสรรค์เมืองผ่านการพัฒนาสภาพแวดล้อม โครงสร้างทางสังคม ระบบ โครงสร้างทางเศรษฐกิจและการนำสินทรัพย์ทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ขนบธรรมเนียม ตลอดจนจารีตประเพณีของท้องถิ่นมาผสมผสานกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อน ำไปสู่การเป็นเมืองที่ มีบรรยากาศ ที่เอื้อต่อการสร้างธุรกิจหรืออุตสาหกรรมเชิงสร้างสรรค์ (Creative Industry) โดย องค์ประกอบสำคัญ ของเมืองสร้างสรรค์ได้แก่

- (1) การสร้างเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมให้แก่เมือง (Cultural Identity)
- (2) การสร้างสภาพแวดล้อมทางสังคมให้มีความเปิดกว้าง (Diversity & Open Society) เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ใหม่

(3) การรวบรวมนักคิดและผู้ประกอบการสร้างสรรค์ (Talent/Creative Entrepreneur) เพื่อรวบรวมผู้มีความคิดสร้างสรรค์ในการผสมผสานวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับเทคโนโลยี วัฒนธรรม และการจัดการด้านธุรกิจที่ก่อให้เกิดการจ้างงานและกำลังซื้อ สินค้าหมุนเวียนเป็นกลไกให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจ

(4) การสร้างพื้นที่และสิ่งอำนวยความสะดวก (Space & Facility) โดยจะต้องสร้างโครงสร้างพื้นฐานที่เพียงพอและมีคุณภาพช่วยก่อให้เกิดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการผลิตนักคิด และ ธุรกิจสร้างสรรค์

(5) การบริหารจัดการเมือง (Management) องค์การของภาครัฐและเอกชนจะต้อง มีวิสัยทัศน์ในการพัฒนาเมืองโดยเป็นองค์กรที่มีความยืดหยุ่น และทำงานประสานกันเพื่อนำไปสู่เป้าหมายได้อย่างสร้างสรรค์ โดยมีแนวทางในการปรับปรุงเมืองเพื่อให้เป็น Creative City โดยการผสมผสานประวัติศาสตร์ และความคิดสร้างสรรค์ให้เมืองมีความผสมผสานกัน

3) UNCTAD ได้จัดประเภทธุรกิจหรืออุตสาหกรรมเชิงสร้างสรรค์ (Creative Industry) ออกเป็น 9 ประเภท โดยอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวถูกจัดอยู่ในการให้บริการเชิงสร้างสรรค์ (Creative services) ดังรูปที่ 2 -8- ที่มา: UNCTAD, 2008. สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้กำหนดอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ของไทยไว้ 4 ประเภท

การจัดการโดยชุมชนมีส่วนร่วม งานศึกษาการจัดการโดยชุมชนมีส่วนร่วมพบงานของ กนิษฐา อุ่นถาวร และคณะ (2545) ศึกษาการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนบริเวณหน่วยพิทักษ์อุทยาน แห่งชาติทุ่งแสลงหลวง ที่ ส.ล 8 (หนองแม่นา) จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมใน การตั้งทีมนักวิจัยท้องถิ่นทำการศึกษาข้อมูล สำรวจทรัพยากรธรรมชาติภายในท้องถิ่น เพื่อรวบรวม เป็นองค์ความรู้ของท้องถิ่น และพบว่าชาวบ้านมีศักยภาพ และมีความพร้อมในการจัดการท่องเที่ยว รูปที่2 การจัดประเภทอุตสาหกรรมเชิงสร้างสรรค์ เชิงนิเวศน์ภายในท้องถิ่นได้อย่างดี แต่ปัญหาที่พบคือ ชาวบ้านยังมีขีดจำกัดในเรื่องการตลาด และการ ประชาสัมพันธ์

ส่วนงานศึกษาเรื่อง การตอบสนองขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนของ วชิร ชูรักษา (2548) ศึกษา 2 ประเด็น ได้แก่ ปัญหาทางด้านการท่องเที่ยวที่มีผลกระทบต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในระดับท้องถิ่นรวมถึงสาเหตุและแนวทางการ

แก้ไขโดยการจัดประชุมกลุ่ม มีตัวแทนจากองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนเข้าร่วม สรุปได้ว่าประเด็นปัญหาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนประกอบด้วยปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม ปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดิน โครงสร้างพื้นฐานไม่เพียงพอและยังขาดมาตรฐาน ประชาชนขาดความรู้และความเข้าใจเรื่องการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ขาดแผนปฏิบัติการท่องเที่ยว ขาดงบประมาณ ขาดมาตรฐานการบริการและความสะดวก และชุมชนขาดจิตสำนึก และประเด็นที่สองประเมินศักยภาพของ อบต. พบว่า ท้องถิ่นยังขาดความรู้และความเข้าใจ เจ้าหน้าที่และงบประมาณไม่เพียงพอ รวมถึงขาดการประสานงานที่ดีระหว่างชุมชนและองค์กร และมีข้อเสนอแนะว่า ควรมีการส่งเสริมความรู้และความเข้าใจบทบาทหน้าที่ของ อบต. ต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวและจัดทำแผนท่องเที่ยว สร้างความร่วมมือและเครือข่ายกับภาครัฐ เอกชน และชุมชน

เช่นเดียวกับงานของ สมชาย เลี้ยงพรพรรณ (2548) กล่าวถึงบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ใน ท้องถิ่นว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นหน่วยงานปกครองที่อยู่ใกล้ชิดกับประชาชนในท้องถิ่นมากที่สุด จึงเป็นหน่วยงานที่มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาท้องถิ่นในทุกๆ ด้าน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรมีบทบาทด้านการพัฒนาเพื่อเพิ่มศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวในด้านความสะดวกในการ เข้าถึงแหล่ง อันได้แก่ เส้นทางคมนาคม ยานพาหนะ ป้ายบอกทาง ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่ง เช่น ประปา ไฟฟ้า โทรศัพท์ สาธารณะ สถานที่จอดรถ ท่าเทียบเรือ สถานที่พักผ่อน ร้านอาหาร เครื่องดื่ม ร้านขายของที่ระลึก ห้องน้ำและการดูแลรักษาความปลอดภัย ด้าน สภาพแวดล้อมของแหล่ง ควรมีการป้องกัน และดูแลรักษาสภาพธรรมชาติ ระบบนิเวศ โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปกรรมของท้องถิ่นให้อยู่ในสภาพสมบูรณ์ ด้านคุณค่าและความสำคัญ ควรมี มาตรการดูแลรักษาคุณค่าทางธรรมชาติ วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศิลปวัฒนธรรม ด้านการตอบรับของคนในท้องถิ่น ควร ดำเนินการให้คนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของ แหล่งท่องเที่ยว เต็มใจต้อนรับนักท่องเที่ยว ร่วมมือในการรักษาเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ด้านการ จัดการ โดยให้การศึกษาหรือการ สื่อความหมาย เช่น มีศูนย์บริการนักท่องเที่ยว วิทยากร ป้ายความรู้ สื่อสิ่งพิมพ์ จุดชมวิว การดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและองค์กรในการจัดการ

ทางด้านสำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยวกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (2549) กล่าวถึง การสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยว โดยอธิบายความหมายของ “เครือข่าย” ว่า หมายถึง ความสัมพันธ์ และการเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มหรือชุมชนเพื่อแลกเปลี่ยน เรียนรู้ ช่วยเหลือพึ่งพา จนกระทั่งการสร้าง

พลังและอำนาจการต่อรอง และมีการขยายความสัมพันธ์ไปสู่ระดับที่กว้างขึ้น เป็นความร่วมมือและการเปิดรับของฝ่ายต่างๆ ที่จะมีข้อตกลงร่วมกันในการทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ และเป็นกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การมีส่วนร่วมและกระบวนการกลุ่มที่เป็นการระดมทรัพยากรในการสร้างพลังและอำนาจในการต่อรองให้สูงขึ้น

ยกตัวอย่างกรณี เชียงใหม่เมืองสร้างสรรค์ (Chiang Mai Creative City) เป็นการริเริ่มเพื่อพัฒนาจังหวัดเชียงใหม่ให้เป็นเมืองสร้างสรรค์ ซึ่งหมายถึงเมืองที่ซึ่งวัฒนธรรมและ กิจกรรมสร้างสรรค์ผสมผสานเข้าด้วยกันเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนั้น การริเริ่มครอบคลุมไม่เพียงเฉพาะกลุ่มธุรกิจสร้างสรรค์เท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการพัฒนาเมือง การศึกษา การวิจัยและพัฒนาและนวัตกรรม ตลอดจนการร่วมมือผู้มีส่วนร่วมบางส่วนได้นั้นความสำคัญในภาคไอ ทีซอฟต์แวร์ และส่วนดิจิทัล เนื่องจากเป็นส่วนที่มีการเติบโตอย่างสำคัญ และเป็นตัวเปิดทางให้แก่ ภาคอื่น ยิ่งไปกว่านั้น ภาคไอทีนี้ยังมีศักยภาพสูงในการก่อให้เกิดการถ่ายทอดเทคโนโลยี สร้างมูลค่าเพิ่มและดึงดูดการลงทุนเพิ่มเติม สำหรับภาคสำคัญที่มีอยู่แล้ว อย่างเช่น การท่องเที่ยว (เช่น การท่องเที่ยวเชิงการแพทย์ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์) หัตถกรรม (เครื่องประดับ เครื่องเงิน เซลาดอน เครื่องปั้นดินเผา และสิ่งทอ) อาหาร อุตสาหกรรมการเกษตร และการสาธารณสุข ยังเป็นหนึ่งในเป้าหมายและสามารถยกระดับขึ้นโดยใช้การออกแบบ กระบวนการไอทีนวัตกรรมบนเทคโนโลยีและการคิดสร้างสรรค์ได้

นอกจากนี้เชียงใหม่โดยการสนับสนุนจากกระทรวงวัฒนธรรม จะสมัครเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายเมืองสร้างสรรค์สากล ซึ่งตั้งขึ้นโดยยูเนสโก ในฐานะเมืองแห่งงานหัตถกรรมและศิลปะพื้นบ้าน โดยมุ่งเน้นไปที่หัตถกรรมและศิลปะพื้นบ้าน (Craft and Folk Art) ร่วมกับเมืองในเครือข่ายอันได้แก่ คานาซาวา (Kanazawa) ประเทศญี่ปุ่น อิช็อน (Icheon) ประเทศเกาหลี ซานตาเฟ (Santa Fe) ประเทศสหรัฐอเมริกา และอัสวาน (Aswan) ประเทศอียิปต์ โดยเชียงใหม่ จะเป็นเมือง แรกในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เข้าร่วมเครือข่ายดังกล่าว การสมัครเข้าร่วมเครือข่ายฯ ในครั้งนี้ยังสอดคล้องกับการที่เชียงใหม่ได้รับคัดเลือกจากกรม ทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์ ให้เป็น 1 ใน 10 เมืองต้นแบบเศรษฐกิจสร้างสรรค์ และ สอดคล้องกับโครงการครีเอทีฟแลนด์ (Creative Lanna) ภายใต้ความร่วมมือของ ศูนย์ส่งเสริม อุตสาหกรรมภาคที่ 1 กระทรวงอุตสาหกรรม หอการค้าจังหวัด 4 จังหวัด (เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง และแม่ฮ่องสอน) และวิทยาลัยศิลปะสื่อและเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

2.4 แนวคิดเรื่องมรดกทางวัฒนธรรม

การจัดทำศูนย์เรียนรู้งานช่างศิลป์ท้องถิ่นเป็นการนำเสนอและตีความมรดกทางวัฒนธรรมแก่คนทั่วไปทั้งในระดับชุมชนและระดับสาธารณะให้ได้สัมผัสถึงคุณค่าความสำคัญและเอกลักษณ์ของแต่ละพื้นที่

ความหมายของมรดกทางวัฒนธรรม (Cultural Heritage)

มีความหมายที่แตกต่างกันตามพื้นฐานของผู้ทำการศึกษา แต่เมื่อพิจารณาโดยรวมแล้วมีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน โดย ยูเนสโก (UNESCO) ได้ให้นิยามว่า มรดกวัฒนธรรม ครอบคลุมสิ่งต่างๆ คือ “อนุสรณ์สถาน : กลุ่มอาคารและสถานที่ ซึ่งมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ สุนทรียศาสตร์ โบราณคดี ศิลปะ วิทยาศาสตร์ชาติพันธุ์วิทยา หรือมานุษยวิทยา ไม่ว่าจะเป็นงานด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม หรือแหล่งโบราณคดีที่เกิดจากธรรมชาติ เช่น ถ้ำ หรือสถานที่ซึ่งมนุษย์ได้ทำขึ้น”⁵

ฟิลิฐุ เจริญวงศ์ นักโบราณคดีและนักวิชาการได้ให้นิยาม มรดกทางวัฒนธรรมว่า “... มีความหมายรวมทั้งที่เป็น “วัฒนธรรมทางวัตถุ”(material culture) ในรูปของวัตถุ (objects), โครงสร้าง(Structures),สถานที่ (sites), และภูมิทัศน์(landscape) หรือ “วัฒนธรรมที่ดำรงอยู่”(living culture) หรือ “วัฒนธรรมที่แสดงออก”(expressive culture) เช่น ดนตรี งานฝีมือ ศิลปะการแสดง วรรณคดี ประเพณีบอกเล่า และภาษา ฯลฯ ซึ่งเป็นความต่อเนื่องจากอดีตผ่านปัจจุบันไปสู่อนาคต โดยยอมรับว่าวัฒนธรรมเป็น “อินทรีย์สูง” (super organic) และ “วิวัฒน์” (evolving) ขึ้นเรื่อยๆ ...”⁶

ส่วน วิโรจน์ จิโรจน์ ได้ให้นิยามไว้ในหนังสือส่งเสริมการอ่าน สารการเรียนรู้สังคมศึกษาศาสตร์ และวัฒนธรรม เรื่อง “มรดกทางวัฒนธรรมภาคเหนือ” ว่า “เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการสร้างสรรค์ของมนุษย์ในสมัยอดีต และได้รับการสืบทอดมาถึงปัจจุบันทั้งในรูปธรรมและนามธรรม มรดกวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมที่เห็นได้อย่างชัดเจน ได้แก่ งานศิลปกรรม งานฝีมือ เครื่องมือ เครื่องใช้ ทั้งนี้ยังรวมถึงโบราณสถานและหลักฐานการจารึกต่างๆ ส่วนมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม หมายถึงความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ภาษา ประเพณี ที่สืบทอดจากบรรพบุรุษที่สำคัญ”⁷

⁵ UNESCO, 1972. Convention Concerning Protection of the World Cultural and Natural Heritage. UNESCO: Paris,

⁶ฟิลิฐุ เจริญวงศ์.2542. เอกสารประกอบการบรรยายเรื่อง “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ กับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม” ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร.

⁷ วิโรจน์ จิโรจน์ และคณะ. 2551. มรดกวัฒนธรรมภาคเหนือ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงดาว.

จึงอาจกล่าวได้ว่า **มรดกทางวัฒนธรรม** หมายครอบคลุมถึงการสร้างสรรค์ของมนุษย์ในอดีตและสืบทอดมาถึงปัจจุบันทั้งที่เป็นวัตถุทางรูปธรรม และพื้นที่เกี่ยวข้องกับประเพณีวัฒนธรรมและความเชื่อ ด้านนามธรรม

การจัดการมรดกทางวัฒนธรรม

การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมสามารถทำได้ใน 2 รูปแบบได้แก่ การจัดการความรู้ และการจัดการทางกายภาพ โดยรวมไปถึงกระบวนการเกี่ยวกับนโยบายและข้อบังคับทางกฎหมายเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรมนั้นๆ ด้วย

การจัดการความรู้

เริ่มต้นจากการรวบรวมความรู้จากการวิจัยด้วยตนเอง หรือการประมวลและสังเคราะห์จากผู้อื่น จากนั้นแล้วจึงนำความรู้ที่ได้มาหรือเรียบเรียงวิเคราะห์สกัดให้เป็นเรื่องง่ายแก่การเข้าใจของคนทั่วไป แล้วจึงจัดแสดงหรือเผยแพร่ความรู้ ในรูปแบบรายงานการวิจัย บทความ หนังสือ นิทรรศการ สารคดี ภาพยนต์ หนังสือนำชม หนังสือท่องเที่ยว และการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ฯ ซึ่งต้องคำนึงถึงกระบวนการทางด้านกฎหมาย และกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการรับรู้สิทธิของตนเองในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมด้วย ดังตัวอย่างที่กรมศิลปากรได้จัดตั้งโครงการนำร่องบริหารจัดการทรัพย์สินทางศิลปวัฒนธรรมสู่เขตพื้นที่ท้องถิ่นในจังหวัดเชียงใหม่ สงขลา และอุบลราชธานี พ.ศ. 2544 เพื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับกฎหมายและสิทธิชุมชนตลอดจนการดูแลจัดการมรดกทางวัฒนธรรม⁸

การจัดการทางกายภาพ

หมายถึง การจัดการภูมิทัศน์ของมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ เช่น โบราณสถาน หมู่บ้าน บ้านเรือนให้มีระเบียบ มีระบบการดูแลโดยชุมชนหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และเข้าถึงง่าย เช่น การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมทางโบราณคดี ที่เป็นการจัดพื้นที่โดยมีการอนุรักษ์ และบูรณะให้อยู่ในสภาพคงทนถาวร รวมทั้งการจัดภูมิทัศน์โดยรอบด้วยที่เรียกว่า “อุทยานประวัติศาสตร์” หรือพิพิธภัณฑ์กลางแจ้ง หรือการจัดแสดงโบราณวัตถุและเก็บในที่ปลอดภัย เหมาะสมเพื่อรักษาสภาพและยืดอายุให้นานขึ้น ไม่ว่าจะเป็นพิพิธภัณฑ์ หรือศูนย์ข้อมูลชุมชน ส่วนการจัดการมรดกทาง

⁸ อารักษ์ สังหิตกุล. 2544. กรมศิลปากรกับการบริหารจัดการทรัพย์สินทางศิลปวัฒนธรรม อดีต ปัจจุบัน และ

อนาคต. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

วัฒนธรรมด้านประเพณีนั้น อาจจะเป็นการจัดระเบียบภายในชุมชน หรือฟื้นฟูมรดกวัฒนธรรม ประเพณีดั้งเดิมที่ใกล้สูญหายไป เช่น การทอผ้า ดนตรี การฟ้อนรำ เป็นต้น⁹

การสื่อความหมายและการนำเสนอมรดกทางวัฒนธรรม

เนื้อหาในกฎบัตรอีโคโมส ว่าด้วยการสื่อความหมายและการนำเสนอ (The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Site – Proposed Final Draft) ได้ให้ความหมายของการสื่อความหมายทางวัฒนธรรม (Cultural Interpretation) ว่าเป็นช่องทางให้เกิดการสื่อสารระหว่างมรดกทางวัฒนธรรม กับผู้เรียนรู้ และได้กำหนดได้หลักการสำคัญ 7 ประการ ซึ่งเป็นพื้นฐานของการสื่อความหมายและการนำเสนอที่เหมาะสมในมรดกทางวัฒนธรรมรูปแบบต่างๆ ไว้ดังนี้

(1) การเข้าถึงและการทำความเข้าใจ เพื่ออำนวยความสะดวกในการสร้างความเข้าใจ สร้างความประทับใจ รวมไปถึงสร้างความตระหนักและความจำเป็นในการอนุรักษ์แหล่งมรดกวัฒนธรรม

(2) สร้างความน่าเชื่อถือของข้อมูลด้วยการรับรองความสำคัญ และให้การยอมรับ เพื่อได้การสื่อความหมายที่ถูกต้อง บนพื้นฐานของหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ วิชาการ วัฒนธรรมและประเพณี

(3) ให้ความสนใจกับบริบทและสภาพแวดล้อม เพื่อปกป้องคุณค่าที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ โดยการนำเสนอความสัมพันธ์ของแหล่งมรดกวัฒนธรรมกับบริบทและสภาพแวดล้อม

(4) รักษาและเคารพความจริงแท้ของแหล่งมรดกวัฒนธรรม เพื่อการสื่อเนื้อหาทางประวัติศาสตร์และคุณค่า รวมไปถึงป้องกันการสื่อความหมายที่ไม่เหมาะสม และผลกระทบต่อแหล่งมรดกวัฒนธรรม

(5) การวางแผนเพื่อเกิดความยั่งยืนในการอนุรักษ์ มีความต่อเนื่องในการดำเนินงาน บำรุงรักษา ปรับปรุงข้อมูลที่ใช้ในการสื่อความหมายในระยะยาว

(6) คำนึงถึงองค์รวม โดยให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ชุมชนผู้เกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมในการสื่อความหมาย และการดำเนินงานต่างๆ

(7) ความสำคัญของการศึกษา วิจัย และการฝึกอบรม ซึ่งจะทำให้เกิดการพัฒนาเทคโนโลยีการสื่อความหมาย การนำเสนอ ที่มีความเหมาะสมและยั่งยืน¹⁰

⁹ รัศมี ชูทรงเดช.2551. “จากเพิงผาถ้ำลอดสู่เพิงผาบ้านไร่...สู่การทลายเส้นแบ่งของวิถีวิทยาทางโบราณคดี ” ใน มาจาก (คนละ)ปากฟ้าของเพิงผาสู่การทลายเส้นแบ่งของวิถีวิทยาทางโบราณคดี วลีในมานุษยวิทยาและมายาในศิลปกรรม. กรุงเทพฯ : เอราวิณการพิมพ์.

และจากการศึกษาของพรลภัส อุณาพรหม ได้มีการสรุปประโยชน์ของการสื่อความหมายทางวัฒนธรรม ว่าส่วนใหญ่แล้วในแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมจะการใช้การสื่อความหมายเพื่อประโยชน์ดังนี้

1) เพื่อการศึกษา (Education) ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นลักษณะการเรียนรู้ที่อาศัยการฟัง การสื่อความหมายในลักษณะที่ต้องมีผู้ตีความ และสื่อที่ใช้ในการให้ความหมายในการอธิบายความหมายและความสำคัญของแหล่งมรดกเหล่านั้นให้เข้าใจชัดเจนมากยิ่งขึ้น

2) เพื่อความบันเทิง (Entertainment) เป็นคุณค่าสำคัญอีกประการที่ช่วยให้กิจกรรมสันทนาการเกิดความเพลิดเพลินและเข้าใจ ทั้งยังเพิ่มขีดความสามารถด้านประสบการณ์ของผู้เข้าชมในเชิงคุณภาพต่อแหล่งมรดกเหล่านั้นเพิ่มมากขึ้น

3) เพื่อการอนุรักษ์ และการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Conservation and Sustainable Development) เพื่อก่อให้เกิดการตระหนักรู้ สร้างความรู้สึกในความเป็นเจ้าของหรือกรรมสิทธิ์ต่อแหล่งมรดก นำไปสู่ความต้องการในการสงวนรักษาและปกป้องมรดกทางวัฒนธรรมในท้ายที่สุด¹¹

ประโยชน์ของการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม

การสร้างเสริมความเข้มแข็งให้กับชุมชน มรดกทางวัฒนธรรมถูกใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ของชุมชน และสร้างการรวมกลุ่มของชุมชนในการปกป้องสิทธิ สร้างพื้นที่ทางการเมืองและสังคมให้กับคนในชุมชน รวมไปถึงยังสามารถแสดงความหลากหลายทางวัฒนธรรมในแต่ละภูมิภาค เช่น ชาวบ้านในชุมชนป้อมมหากาฬ เกิดการรวมตัวกันขึ้นมาลุกขึ้นและต่อรองกับกรุงเทพมหานครในการรักษาพื้นที่ของชุมชน โดยแสดงพัฒนาการของชุมชนตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงประวัติศาสตร์การย้ายเข้ามาอยู่ของชุมชนปัจจุบัน รวมทั้งประเพณีและอาชีพหายาก เช่น การทำพลูและดอกไม้ไฟ รวมถึงการทำสายรัดประคด เป็นต้น¹²

¹⁰ ICOMOS, *The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Site – Proposed Final Draft*, 10 April 2007.

¹¹ พรลภัส อุณาพรหม, *บทบาทการสื่อความหมายมรดกทางวัฒนธรรม แหล่งมรดกโลก นครประวัติศาสตร์ ออยุธยา*. วารสารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ CITU Review ฉบับที่ 1 : 2, 2556.

¹² ธนภณ วัฒนกุล. 2550. *การเมืองเรื่องพื้นที่ : พลวัตทางสังคมของชุมชน (กรณีศึกษา : ชุมชนป้อมมหากาฬ)*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสถาบันวิชาการ.

พัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการท่องเที่ยว มรดกทางวัฒนธรรมถูกใช้เป็นส่วนหนึ่งของการค้า
ธุรกิจ และอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว โดยการแปรวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้าทั้งในระดับท้องถิ่น
และระดับประเทศ ดังนั้นจึงมักจะปรากฏว่าแหล่งโบราณคดี หมู่บ้านในชนบท และความเป็นชาติ
พันธุ์ ถูกใช้เป็นตัวแทนในโฆษณาสำหรับการท่องเที่ยว การจัดการมรดกทางวัฒนธรรม ถูกนำไปใช้
ในการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวทั้งระดับคนหมู่มากและเพื่อชุมชน¹³

จากการทบทวนความรู้เบื้องต้นพบว่า “มรดกทางวัฒนธรรม” เป็นคำที่ถูกใช้มาอย่าง
แพร่หลายในสังคมไทย โดยเป็นสิ่งที่ถูกนำไปใช้ในการพัฒนาประเทศทั้งทางด้านสังคม การเมือง
และเศรษฐกิจ ทั้งโดยหน่วยงานของรัฐ เอกชน และชุมชน หากเรานำไปใช้ออยู่บนพื้นฐานของความรู้ที่
มีการตรวจสอบความถูกต้องอย่างแน่ชัด ว่าถูกต้อง มิได้บิดเบือน หรือสร้างใหม่ มรดกทาง
วัฒนธรรมก็จะเป็นเครื่องมือที่สร้างสำนึกร่วมของคนในสังคมได้อย่างทรงพลัง โดยการสร้างศูนย์
เรียนรู้งานช่างศิลป์ท้องถิ่นก็นับเป็นการตีความและนำเสนอมรดกทางวัฒนธรรมออกไปในวงกว้าง
อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

¹³ ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ. (2551). “ทุนวัฒนธรรม: บทสำรวจองค์ความรู้เบื้องต้น แนวคิดทุนวัฒนธรรมในประเทศไทย” ใน
วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี 4(5). อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

บทที่ 3

วิธีการดำเนินงานวิจัย

ประเภทและแบบการวิจัย

โครงการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทำการศึกษาประวัติ คุณลักษณะของงานศิลปกรรม คติแนวคิดและความเชื่อ เป็นการวิจัยทางศิลปะ(Art Research) มีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ศิลปะ ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ลวดลายและเทคนิคแจกันหม้อ ดอกดินเผา ด้วยวิธีการสำรวจภาคสนาม (Field Survey Method) ผสมผสานกับวิธีการเชิงประวัติศาสตร์ (Historic Method) เพื่อให้ได้ข้อมูลทางศิลปกรรม โดยการสำรวจ บันทึกภาพ และข้อมูล ภาคเอกสาร – จารึก โดยนำเสนอรายงานด้วยวิธีการพรรณนาความ ประกอบภาพวาดลายเส้น ภาพวาดแบบ ภาพวาดแผนที่และภาพถ่าย

3.1 ขอบเขตการวิจัย

3.1.1 ด้านเนื้อหา

3.1.2 ด้านพื้นที่ในการวิจัย

3.1.3 ด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

3.2 วิธีดำเนินการวิจัย

3.2.1 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

3.2.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

3.2.3 การจัดข้อมูล

3.2.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

3.2.5 การนำเสนอผลการวิจัย

3.1 ขอบเขตการวิจัย

3.1.1 ด้านเนื้อหา

1. การศึกษาและรวบรวมรูปแบบแจกันหม้อดอกดินเผาในวัฒนธรรมล้านนา
2. การสามารถนำองค์ความรู้ดังกล่าวไปพัฒนาในรูปแบบของมรดกทางวัฒนธรรม ล้านนาในอนาคต

3.1.2 ด้านขอบเขตพื้นที่

งานวิจัยชิ้นนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาและรวบรวมรูปแบบแจกันหม้อดอกดินเผา ในวัฒนธรรมล้านนา เพื่อใช้เป็นฐานคลังข้อมูลมรดกทางภูมิปัญญาด้านวัฒนธรรม หน่วยวิจัยส่วนหลัก ได้แก่ งานศิลปกรรม ซึ่งกลุ่มตัวอย่างงานศิลปกรรม สถาปัตยกรรม เครื่องปั้นดินเผา ในเขตวัฒนธรรมล้านนา ได้แก่ 1. จังหวัดแม่ฮ่องสอน 2. จังหวัดเชียงใหม่ 3. จังหวัดเชียงราย 4. จังหวัดลำพูน 5. จังหวัดลำปาง 6. จังหวัดพะเยา 7. จังหวัดแพร่ 8. จังหวัดน่าน ส่วนรองได้แก่ผู้ให้ข้อมูลเชิงพื้นที่ประกอบไปด้วย เจ้าอาวาสวัด มัคทายก ปราชญ์ชาวบ้านและหรือสล่า (ช่าง) ที่ทราบเรื่องราวภูมิหลังความเป็นมาของการศิลปะ และนักวิชาการทางด้านศิลปะ

3.1.3 ด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มประชากรในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ใช้กลุ่มประชากรที่เป็นรายบุคคลเพื่อการเก็บรวบรวมข้อมูล จำนวน 16 รูป/คน ดังนี้

กลุ่มผู้รู้ (Key Informant) ได้แก่ กลุ่มผู้ที่มีความรู้ ความสามารถที่จะให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์และถูกต้อง ได้แก่

1. พระสงฆ์ ภายในพื้นที่ที่ศึกษา จำนวน 5 รูป
2. ผู้นำท้องถิ่น(Local leaders) ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน, กำนัน, นายกองค์การบริหารส่วนตำบล จำนวน 5 คน
3. ผู้ทรงคุณวุฒิ ได้แก่ผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับพันธุกรรมในพื้นที่ที่ทำการศึกษา จำนวน 6 คน

กลุ่มตัวอย่าง ในการศึกษาครั้งนี้คัดเลือกจากชุมชนที่มีตัวอย่างงานแจกันหม้อดอกดินเผา เพื่อใช้ประกอบการศึกษาครั้งนี้ได้ โดยกำหนดพื้นที่ในการสำรวจทั้งหมด 8 จังหวัด ดังนี้

1. วัดในเขตจังหวัดเชียงใหม่ ทำการสำรวจ 4 แหล่งข้อมูล ดังนี้
 - ได้แก่ 1) วัดเจ็ดยอด 2) วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร 3) วัดเชียงใหม่
 - 4) วัดสวนดอก
2. วัดในเขตจังหวัดลำพูน ทำการสำรวจ 9 แหล่งข้อมูล ดังนี้
 - 1) วัดพระธาตุหริภุญชัย 2) วัดตันแก้ว 3) วัดประตูป่า 4) วัดบ้านหลุก
 - 5) วัดท่าชุมเงิน 6) วัดทาตอยครั้ง 7) วัดสันกำแพง 8) วัดเจดีย์ขาว
 - 9) พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย
3. วัดในเขตจังหวัดลำปาง ทำการสำรวจ 25 แหล่งข้อมูล ดังนี้
 - อำเภอเกาะคา 1) วัดพระธาตุลำปางหลวง 2) วัดไหล่หินหลวงแก้วช้างยืน
 - อำเภอเถิน 1) วัดเวียง 2) วัดลุ่มแรด 3) วัดเหล่าหลวง 4) วัดอุมลอง
 - อำเภอเมืองลำปาง 1) วัดพระธาตุเสด็จ 2) วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม
 - 3) วัดศรีหมวดเกล้า 4) วัดนาก่วมใต้ 5) วัดต้นธงชัย 6) วัดปงสนุกเหนือ

- 7) วัดต้นตอง 8) วัดป่าต้นกุ่มเมือง 9) วัดม่อนกระทิง 10) วัดประตูป่อง
- 11) วัดศรีบุญโยง
- อำเภอแม่ทะ 1) วัดป่าต้นหลวง 2) วัดน้ำใจ 3) วัดป่าจำ 4) วัดบ้านหลุก
- 5) วัดนาคตหลวง
- อำเภอเมืองปาน 1) วัดศรีหลวงแจ้ซ้อน 2) วัดสบลี่
- อำเภอห้างฉัตร 1) วัดปงยางคค
4. วัดในเขตจังหวัดพะเยา ทำการสำรวจ 5 แหล่งข้อมูล ดังนี้
 - 1) วัดลี 2) วัดหลวงราชัญฐาน 3) วัดศรีโคมคำ 4) วัดตุนใต้ 5) วัดตาลถ้อย
5. วัดในเขตจังหวัดเชียงราย ทำการสำรวจ 1 แหล่งข้อมูล ดังนี้
 - 1) วัดพระแก้วเชียงราย
6. วัดในเขตจังหวัดแพร่ทำการสำรวจ 4 แหล่งข้อมูล ดังนี้
 - 1) วัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร 2) วัดพระธาตุช่อแฮ 3) วัดพระนอน
 - 4) วัดจอมสวรรค์
7. วัดในเขตจังหวัดน่าน ทำการสำรวจ 3 แหล่งข้อมูล ดังนี้
 - 1) วัดป่าหัด 2) วัดแสงดาว 3) วัดสวนหอม
8. วัดในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน ทำการสำรวจ 14 แหล่งข้อมูล ดังนี้
 - อำเภอแม่สะเรียง 1) วัดจอมแจ้ง 2) วัดพระธาตุจอมมอญ 3) วัดศรีบุญเรือง 4) วัดจองสูง 5) วัดสุพรรณรังษี 6) วัดอมราวาส (วัดป่าเหว)
 - อำเภอขุนยวม 1) วัดเมืองปอน 2) วัดม่วยต่อ 3) วัดคำใน 4) วัดต่อแพ
 - อำเภอเมือง 1) วัดก้าก่อ 2) วัดพระนอน 3) วัดพระธาตุดอยกอมู
 - 4) วัดปางหมู

เมื่อเก็บข้อมูลภาคสนาม สามารถกำหนดขอบเขตที่มาของข้อมูล จากพื้นที่ที่ลงไปสำรวจ และเก็บข้อมูลภาคสนาม และปรากฏรูปแบบแจกันหม้อดอกดินเผา 72 ชิ้น ใน 8 จังหวัด ที่ใช้ข้อมูลในงานวิจัยได้ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. แจกันหม้อดอกดินเผา ในเขตจังหวัดเชียงใหม่	18 ชิ้น
2. แจกันหม้อดอกดินเผา ในเขตจังหวัดลำพูน	1 ชิ้น
3. แจกันหม้อดอกดินเผา ในเขตจังหวัดลำปาง	23 ชิ้น
4. แจกันหม้อดอกดินเผา ในเขตจังหวัดพะเยา	2 ชิ้น
5. แจกันหม้อดอกดินเผา ในเขตจังหวัดเชียงราย	3 ชิ้น
6. แจกันหม้อดอกดินเผา ในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน	24 ชิ้น
7. แจกันหม้อดอกดินเผา ในเขตจังหวัดน่าน	0 ชิ้น
8. แจกันหม้อดอกดินเผา ในเขตจังหวัดแพร่	1 ชิ้น

3.2 วิธีการทำการวิจัย

3.2.1 เครื่องมือและการรวบรวมข้อมูล

1. การค้นคว้าภาคเอกสาร (Documentary Research) ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับภูมิหลังประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเครื่องปั้นดินเผาในวัฒนธรรมล้านนา และศิลปะล้านนาโดยเฉพาะแจกันหม้อดอก แนวคิดทฤษฎีทางเศรษฐกิจสร้างสรรค์ โดยทำการศึกษาจากงานวิจัย หนังสือ เอกสาร วิชาการ เอกสารท้องถิ่น บทความวิชาการ ตำรา พงศาวดาร จารึก ภาพถ่ายโบราณ ข้อมูลออนไลน์ ฯลฯ

2. การสัมภาษณ์ ใช้ประกอบการวิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบแจกันหม้อดอก เทคนิค ลวดลาย การนำไปใช้เชิงสัญลักษณ์ ความเชื่อและพิธีกรรม ประวัติความเป็นมา ตลอดจนอายุของลวดลายในแต่ละช่วงสมัย

3. กล้องถ่ายภาพแจกันหม้อดอกดินเผา เพื่อใช้ประกอบการบรรยาย

ภาพที่ 1 การลงพื้นที่เก็บข้อมูลแจกันหม้อดอกดินเผา

ภาพที่ 2 แจกันหม้อดอกในพิพิธภัณฑ์วัด ในอำเภอขุนยวม

ภาพที่ 3-4 แจกันหม้อดอกในพื้นที่จังหวัดลำปาง

3.2.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การศึกษาข้อมูลภาคเอกสาร เพื่อศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับแจกันหม้อดอก เครื่องปั้นดินเผา ในศิลปกรรมล้านนา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 และพัฒนาการของลวดลาย รูปแบบ และการนำไปประดับ ใช้ในประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง รวมถึงงานวิจัยที่ได้มีการศึกษาไว้แล้ว จากนั้นรวบรวมและสรุปเพื่อใช้ในขั้นตอนการจัดการต่อไป

การศึกษาข้อมูลภาคสนาม จากการสัมภาษณ์บุคคลภายในเขตพื้นที่การศึกษาในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย จังหวัดลำพูน จังหวัดลำปาง จังหวัดพะเยา จังหวัดแพร่ และจังหวัดน่าน ผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์ชาวบ้าน เจ้าอาวาสวัด สล่าช่างและผู้มีความรู้เกี่ยวกับแจกันหม้อดอกดินเผาในเขตพื้นที่ที่ได้ศึกษา รวมถึงวิถีชีวิตสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏในชุมชน เพื่อเก็บข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในวัด/ชุมชนนั้นๆ โดยใช้วิธีการดังนี้

การสังเกตการณ์ โดยการสำรวจภาคสนามและทำการบันทึกข้อมูลรายละเอียดรูปแบบการใช้แจกันหม้อดอกในประเพณี พิธีกรรมล้านนาและเทคนิคการสร้างงานรวมถึงแหล่งผลิตในอดีตและปัจจุบัน

การสัมภาษณ์ เป็นวิธีการดำเนินการวิจัยประกอบเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาของการสร้างสรรค์งาน รูปแบบของเทคนิคและลวดลาย การใช้งานในพิธีกรรม ชื่อของงานศิลปกรรมในท้องถิ่นต่างๆ รวมไปถึงรูปแบบการนำไปประดับศิลปกรรมล้านนา

3.2.3 การจัดการข้อมูล

เมื่อได้ข้อมูลจากการศึกษาภาคเอกสารและภาคสนามแล้ว จะนำข้อมูลที่ได้มีเรียบเรียงและบรรยายตามความเหมาะสม ด้วยการอธิบายความพรรณนาพร้อมแสดงภาพประกอบ โดยมีขั้นตอนการดำเนินงานดังนี้

3.2.3.1 ระยะเวลาก่อนทำการวิจัย โดยการ

1. การคัดเลือกวัดและการเข้าถึงชุมชน ใช้แนวคิดที่ว่าผู้ศึกษาเข้าไปเก็บข้อมูล ทำการสืบค้นรูปแบบแจกันดินเผาในศิลปกรรมล้านนา ให้กับพระสงฆ์และชุมชนนั้นๆ โดยทำให้ชาวบ้านรับรู้ว่าคุณศึกษามาเก็บข้อมูล บันทึกภาพ สัมภาษณ์รายละเอียด เพื่อใช้ข้อมูลดังกล่าวประกอบการศึกษา

2. การบูรณาการนักวิจัยเข้ากับชุมชน พาตัวไปทำความคุ้นเคยรู้จักสนิทสนมกับคนในชุมชน โดยการพูดคุย สัมภาษณ์ สามารถทำงานในกระบวนการแบบ PAR ได้

3.2.3.2 ระยะเวลาทำการวิจัย

1. ประสานงานกับชุมชน เพื่อเข้าทำการศึกษาริบทต่างๆ ของชุมชนนั้นๆ ค้นหางานรูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่เกี่ยวข้องกับประเพณีพิธีกรรม พร้อมสร้างความรู้ความเข้าใจในเรื่องวัฒนธรรมของคนในชุมชน

2. การประมวลผลข้อมูลและจัดหมวดหมู่ประเภทของรูปแบบ เทคนิคการสร้างงานเนื้อดิน และประเพณีที่เกี่ยวข้องที่ปรากฏในวัฒนธรรมล้านนา รวมถึงอิทธิพลทางงานช่าง ว่าด้วยอายุสมัย เทคนิค และอิทธิพลของลวดลาย ซึ่งเป็นข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการลงพื้นที่

3.2.3.3 ระยะทำแผน เพื่อกำหนดทิศทางโครงการและรูปแบบการนำเสนอผลงานด้วยระยะเวลาที่มีอยู่จำกัด

1. จัดกิจกรรมและสร้างกระบวนการเรียนรู้ การบันทึกรูปแบบหม้อดอกดินเผาในศิลปกรรมล้านนาแก่ผู้ที่สนใจในรูปแบบนิทรรศการและการสื่อสารทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์

2. การสร้างผลิตภัณฑ์ต้นแบบ โดยเน้นรูปแบบและเทคนิคสร้างสรรค์งานดั้งเดิมเพื่อการรื้อฟื้น

3. การศึกษารวบรวมองค์ความรู้ เพื่อนำไปสู่การจัดทำหนังสือ

3.2.3.4 ระยะนำแผนไปสู่การปฏิบัติ การจัดนิทรรศการและเผยแพร่ทำหนังสือถ่ายทอดความรู้ให้กับกลุ่มช่าง นักวิชาการ และเยาวชนรุ่นใหม่ต่อไป อันจะส่งผลให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ต่อไปอย่างเป็นระบบ รวมถึงการให้บุคคลในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้อธิบายที่มาและความหมายของแจกันหม้อดอกดินเผา ในวัฒนธรรมล้านนาในรูปแบบต่างๆ

3.2.3.5 ระยะติดตามประเมินผลการปฏิบัติงาน เป็นระยะทุกเดือน รวมถึงการลงพื้นที่พบปะกับคนในชุมชน เพื่อการเสวนาพูดคุยและสัมผัสถึงสังคมวัฒนธรรมภายในชุมชนสร้างความไว้วางใจให้กับคนในชุมชนในฐานะบุคคลภายนอกที่เข้าไปทำงานร่วมกับชุมชน นอกจากนั้นต้องมีการนำเสนอผลการดำเนินงานสู่วงกว้าง ผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์

3.2.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ทำการวิเคราะห์ถูกต้อง จึงต้องจัดทำระบบ โดยการจัดหมวดหมู่ของข้อมูลที่ได้ ทั้งในส่วนของรูปแบบลวดลาย อายุสมัย เทคนิคการสร้างงาน พัฒนาการของลวดลาย อิทธิพลทางวัฒนธรรมและพื้นที่ที่ได้จากการสำรวจ เพื่อเตรียมทำการวิเคราะห์ถึงความเชื่อของสังคมนั้นๆ รวมถึงการร่วมกับช่างพื้นถิ่น ในการขึ้นรูปผลิตภัณฑ์ต้นแบบในการรื้อฟื้นหม้อดอกดินเผา เพื่อนำไปพัฒนาต่อยอด ตลอดจนเปรียบเทียบรูปแบบหม้อดอกที่ได้จากแหล่งต่างๆ ก่อนนำข้อมูลส่วนหนึ่งที่ได้กลับไปเผยแพร่องค์ความรู้ด้านการสร้างสรรค์และรื้อฟื้นงานเครื่องปั้นดินเผาล้านนา

3.2.5 การนำเสนอผลการวิจัย

การนำเสนอผลงานวิจัย โดยการตีพิมพ์บทความวิจัยในวารสารที่มีค่า TCI ที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปะและวัฒนธรรม เช่น วารสารวิจัยศิลป มหาวชิราวุธ เชียงใหม่ เป็นต้น นอกจากจะส่งตีพิมพ์บทความในวารสารที่อยู่ในฐานแล้ว อาจจะทำบทความบริการวิชาการตีพิมพ์ในสำนักศิลปวัฒนธรรมของมหาวิทยาลัยสำคัญๆ ในจังหวัดเชียงใหม่อีกด้วย เช่นวารสารร่มพะยอม สำนัก

ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ วารสารศิลปะและวัฒนธรรม สำนักศิลปะและ
วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ เป็นต้น

บทที่ 4

การเก็บรวบรวมรูปแบบหม้อดอกดินเผาในวัฒนธรรมล้านนา

บทนี้เป็นการนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการลงพื้นที่ ศึกษาบริบททางด้านต่างๆ และรูปแบบของแจกันหม้อดอกดินเผา จากการสำรวจพื้นที่แหล่งมรดกทางวัฒนธรรม ปรากฏหลักฐานการมีอยู่ของหม้อดอกดินเผาอยู่ 8 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดเชียงราย จังหวัดแม่ฮ่องสอน จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดลำพูน จังหวัดลำปาง จังหวัดพะเยา จังหวัดแพร่ และจังหวัดน่าน ซึ่งในแต่ละพื้นที่ ปรากฏหลักฐานหม้อดอกดินเผาที่มีลักษณะแตกต่างกันไป ตามอัตลักษณ์งานช่างของแต่ละท้องถิ่น ทั้งในบ้านเรือนและในศาสนสถาน รวมถึงการเก็บรักษาภายในพิพิธภัณฑ์ทั้งภาครัฐและเอกชนจำนวนหนึ่ง หลักฐานภาพถ่ายโบราณและงานพุทธศิลป์ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับหม้อดอกดินเผา โดยมีรายละเอียดดังนี้

- 4.1 รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดเชียงราย
- 4.2 รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน
- 4.3 รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่
- 4.4 รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดลำพูน
- 4.5 รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดลำปาง
- 4.6 รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดพะเยา
- 4.7 รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดแพร่
- 4.8 รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดน่าน

การศึกษารูปแบบหม้อดอกดินเผาในวัฒนธรรมล้านนา สะท้อนถึงคติการใช้เป็นเครื่องพุทธบูชา และสิ่งประกอบพิธีกรรม หลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการส่งผ่านอิทธิพลทางวัฒนธรรมไทใหญ่เข้าสู่ภาคเหนือตอนบน ต่อมาวัฒนธรรมล้านนาได้นำรูปแบบดังกล่าวมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับวิถีเฉพาะถิ่น จนเกิดเป็นอัตลักษณ์เชิงช่างและสุนทรียศิลป์ที่เด่นชัด ถูกถ่ายทอดผ่านกลุ่มช่างในหัวเมืองสำคัญ ซึ่งแต่ละแหล่งเตาได้สร้างสรรค์รูปทรงและลวดลายที่แตกต่างกันตามบริบทสังคมและวัตถุดิบในท้องถิ่น กลายเป็นมรดกดินเผาที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวในแต่ละพื้นที่

ในบทนี้ จะนำเสนอผลการศึกษารูปแบบหม้อดอกดินเผาที่ปรากฏในพื้นที่ 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน ภายใต้ร่มเงาแห่งมรดกทางวัฒนธรรมล้านนา เพื่อเผยให้เห็นภาพลักษณ์และเทคนิคอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ผ่านวัตถุจัดแสดงที่ได้จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม ทั้งจากวัดสำคัญ พิพิธภัณฑ์ของภาครัฐและเอกชน รวมถึงมรดกตกทอดชิ้นหวงแหนของคนในท้องถิ่นที่เป็นผลที่ได้จากการลงพื้นที่ โดยจำแนกรายละเอียด ทั้งในเชิงประวัติความเป็นมา และวิเคราะห์กายวิภาคทางศิลปะ เพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการและความเป็นตัวตนของหม้อดอกในแต่ละพื้นที่ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1 รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดเชียงราย

หม้อดอกดินเผาในจังหวัดเชียงราย ปรากฏร่องรอยทางวัฒนธรรมกระจายอยู่ในหลายชุมชน ซึ่งเป็นผลมาจากการเคลื่อนย้ายประชากรและตั้งถิ่นฐานในช่วงกว่าสองศตวรรษที่ผ่านมา การอพยพเข้ามาหลายระลอกของกลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งชาวลำพูน ลำปาง และพะเยา ที่เข้ามาฟื้นฟูเมืองและสืบทอด ผสมผสานกับกลุ่มไทลื้อ ไทเขิน ไทยอง และไทใหญ่ ได้หลอมรวมเชียงรายให้กลายเป็นเมืองพหุวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงความเชื่อและประเพณีเข้าไว้ด้วยกันอย่างกลมกลืน

จากการลงพื้นที่สำรวจและสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อรวบรวมรูปแบบตัวอย่างหม้อดอกเชียงราย พบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาวจีนผิวดำในชุมชนบ้านสันป่าก่อ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย¹ ซึ่งเป็นกลุ่มชาวไทใหญ่ที่อพยพมาจากเมืองหมอกใหม่ในรัฐฉาน ก่อเกิดเป็นกลุ่ม 'สล่าเงี้ยว' (ไทใหญ่) ผู้สร้างสรรค์แหล่งเตาเผาภาชนะที่สำคัญยิ่งของเมืองเชียงรายในอดีต อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าเสียดายว่าแหล่งผลิตดังกล่าวได้ยุติบทบาทลงเกือบ 50 ปีที่ผ่านมา ส่งผลให้ภูมิปัญญาการผลิตเครื่องปั้นดินเผาและหม้อดอกในพื้นที่แห่งนี้ต้องสูญสลายลงอย่างน่าเสียดาย

ภาพที่ 5 โรงปั้นดินในชุมชนบ้านสันป่าก่อ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย
ที่มา: หนังสือ 30 ชาติพันธุ์เชียงราย

¹ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 30 ชาติในเชียงราย, 42.

ภาพที่ 6 หม้อดอกจากแหล่งเตาบ้านสันป่าก่อ จังหวัดเชียงราย

ลักษณะเด่นของเครื่องปั้นดินเผาชุดนี้คือ งานเคลือบสีเขียว อันเป็นภูมิปัญญาเฉพาะตัวของกลุ่มส่วเจ้าเวว โดยมีสูตรส่วนผสมจากผงตะกั่ว ชี้เถ้าฟาง และชี้เถ้าหญ้าคา นำมาคั่วผสมเข้าด้วยกันก่อนละลายน้ำเพื่อใช้เคลือบผิวภาชนะก่อนนำเข้าเตาเผา องค์ความรู้นี้สอดคล้องกับเทคนิคงานเคลือบที่ปรากฏในเมืองกึ่ง เมืองปางหลวง และเมืองเชียงตุง แห่งเขตรัฐฉาน ประเทศเมียนมา

ปัจจุบัน หม้อดอกเคลือบใบนี้ถือเป็นชิ้นงานสุดท้าย ที่ยังหลงเหลือจากแหล่งเตาบ้านสันป่าก่อ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย จึงนับเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญ ที่แสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์หม้อดอกเคลือบในจังหวัดเชียงราย

แหล่งผลิตหม้อดอกดินเผาในอำเภอแม่จัน

หม้อดอกดินเผาในพื้นที่อำเภอแม่จัน ในอดีตชาวบ้านนิยมปั้นขึ้นเพื่อใช้ในวิถีชีวิต โดยเฉพาะการเป็นแจกันสำหรับใส่ดอกไม้และใบหามาผู้หามากเมียเพื่อบูชาพระรัตนตรัยบนหิ้งบูชา รวมถึงการใช้ในพิธีกรรมความเชื่อ

ในอดีตอำเภอแม่จันมีแหล่งทำน้ำตันและหม้อดอกที่สำคัญ เริ่มตั้งแต่บ้านสันคือ ตำบลป่าซาง ยาวตลอดถนนพหลโยธินมาจนถึงบ้านแม่คำหลักเจ็ด ตำบลศรีคำ² แม้ปัจจุบันแหล่งผลิตในพื้นที่จะเลิกผลิตและหายไป แต่ยังคงเหลือหม้อดอกใบสำคัญ เพียงชิ้นเดียวที่เป็นหลักฐานของรูปแบบหม้อดอกของช่างกลุ่มบ้านแม่จันแห่งนี้

² กฤตดนัย สมบัติใหม่, สัมภาษณ์, 15 มกราคม 2569.

หม้อดอกใบนี้เดิมเป็นสมบัติของ แม่อุ้ย สมณา ทายะนา ซึ่งมีอายุไม่ต่ำกว่า 80 ปี ปัจจุบัน ได้รับการสืบทอดและดูแลรักษาอย่างดีโดย คุณแม่จันทร์ ทายะนา ผู้เป็นทายาท โดยยังคงทำ หน้าที่ดั้งเดิมคือการใส่ดอกไม้เพื่อบูชาพระบนหิ้ง เป็นการรักษารitualเดิม

อัตลักษณ์อันโดดเด่นของหม้อดอกกลุ่ม เตานี้ คือการปั้นจากเนื้อดินนา เมื่อเผาแล้วจะมีสี ส้มสุก ผสมผสานศิลปะการตกแต่งด้วยเทคนิค การกดประทับลาย เป็นลวดลายกาบบัวและสร้อย ดอกหมากอันวิจิตร ส่วนบริเวณปากหม้อดอกปั้น แต่งเป็นริ้วคลื่นพริ้วไหว ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ทาง ศิลปกรรมที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาในวัฒนธรรม ล้านนาอย่างเด่นชัด

ภาพที่ 7 หม้อดอก อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

แหล่งผลิตหม้อดอกดินเผาในอำเภอเชียงแสน

เครื่องปั้นดินเผาบ้านวังลาว ตำบลเวียง อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ถือเป็นมรดกทาง วัฒนธรรมอันทรงคุณค่าที่ผูกพันกับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อมาอย่างยาวนาน งานดินเผาของ ชุมชนแห่งนี้สะท้อนถึงรากเหง้าดั้งเดิมที่เชื่อมโยงกับบ้านดึ่ง ในเขตรัฐฉาน ประเทศเมียนมา

ปัจจุบันเมื่อการผลิตเครื่องปั้นดินเผาในบ้านวังลาวเริ่มลดน้อยลงและหยุดการผลิตในเวลาไม่กี่ ปีที่ผ่านมา สายสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมจึงปรากฏผ่านการนำเข้าผลิตภัณฑ์จากบ้านดึ่ง ซึ่งเป็นหมู่บ้าน ชาวไทใหญ่ที่ตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามโดยมีเพียงแม่น้ำรวกกั้นพรมแดน สะท้อนให้เห็นถึงการสืบทอดภูมิปัญญา เครื่องปั้นดินเผาข้ามเขตแดนที่ยังคงหมุนเวียนอยู่ในวิถีชีวิตของชาวบ้านวังลาว

ภาพที่ 9 หม้อดอกดินเผาบ้านวังลาว อำเภอยางชุมน้อย

ภาพที่ 10 หม้อดอกดินเผาสีดำ จากจังหวัดเชียงราย

ปัจจุบันการผลิตเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนเริ่มเลือนหายไปตามยุคสมัย ด้วยข้อจำกัดด้านวัยของหรือช่างปั้นดั้งเดิมที่หลงเหลืออยู่เพียงไม่กี่ท่าน ซึ่งล้วนเป็นผู้สูงวัย ส่งผลให้ภูมิปัญญาเครื่องปั้นดินเผาบ้านวังลาวได้หายไปจากพื้นที่ เลิกผลิตและปิดตัวลงในช่วงที่ผ่านมา ทั้งนี้ผลิตภัณฑ์อันเป็นเอกลักษณ์อย่างน้ำตัน(คนโหนด) หม้อดอก และ กาน้ำดินเผา ตามแบบฉบับไทลื้อบ้านวังลาว ไม่ได้เป็นเพียงภาชนะดินเผาธรรมดา แต่คือมรดกทางวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงวิถีชีวิต จิตวิญญาณ และภูมิปัญญาการใช้สอยในอดีตที่สนใจ

4.2 รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน

จังหวัดแม่ฮ่องสอน เมืองแห่งวัฒนธรรมไทใหญ่ที่เข้มแข็ง ปรากฏร่องรอยการสร้างสรรคและใช้หม้อดอกในฐานะเครื่องบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์สืบเนื่องมาอย่างยาวนาน หม้อดอกได้แทรกซึมอยู่ในทุกช่วงจังหวะของวิถีชีวิตชาวไต ตั้งแต่เกิดจนวาระสุดท้ายของชีวิต โดยเป็นส่วนหนึ่งของทั้งศาสนาพุทธและคติความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณ(นับถือผี) จนกลายเป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมสำคัญที่ผูกพันกับอัตลักษณ์ของชาวแม่ฮ่องสอนอย่างไม้อาจแยกขาดจากกันได้

เป็นที่ทราบกันดีว่าหม้อดอกในพื้นที่แห่งนี้มีจุดกำเนิดทั้งจากการรังสรรค์ขึ้นเองของชุมชนต่างๆในพื้นที่และการสืบทอดสายสัมพันธ์การค้าข้ามพรมแดนจากเขตรัฐฉาน ประเทศเมียนมา มาแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน โดยมีด่านจุดผ่อนปรนบ้านห้วยผึ้ง ต.ห้วยผา อ.เมือง เป็นช่องทางสำคัญในการนำเข้าเครื่องปั้นดินเผาล้าค่าจากเมืองกึ่งและเมืองปางหลวง ซึ่งถือเป็นแหล่งผลิตดั้งเดิมที่ยังคงหล่อเลี้ยงวิถีความเชื่อของชาวแม่ฮ่องสอนให้ดำรงอยู่

ภาพที่ 11 หม้อดอกที่ปรากฏในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

จากการสำรวจพื้นที่เมืองแม่ฮ่องสอน พบหม้อดอกดินเผาที่มีอัตลักษณ์เฉพาะตัวที่โดดเด่น โดยเป็นงานเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินนา ผ่านกระบวนการเผาเคลือบใส บ่อยครั้งช่างจะใช้เทคนิคการชุบน้ำดินขาว (White Slip) ก่อนการเผาเพื่อเพิ่มเคลือบและสร้างสีสันทให้หม้อดอก

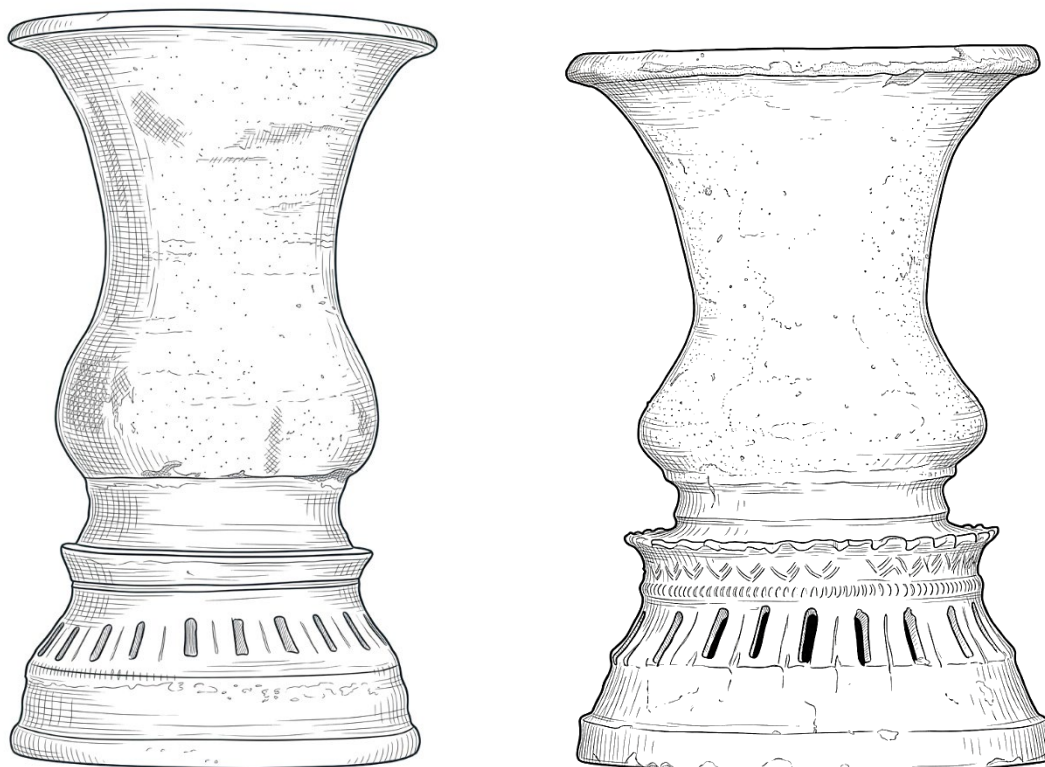
ด้านการตกแต่งปรากฏเทคนิคงานช่างแบบไทใหญ่อย่างชัดเจน ผ่านการปั้นประดับปุ่มแหลม บริเวณขอบปากหม้อ การกดประทับลวดลายดอกไม้ที่ละเอียดอ่อน และการเจาะช่องประดับคล้ายซี่ลูกดิ่ง บริเวณฐานอย่างมีจังหวะ อย่างไรก็ตามข้อแตกต่างที่สำคัญของหม้อดอกในกลุ่มนี้คือ ขอบปากจะมีลักษณะเรียบเสมอกัน ไม่มีการปั้นแต่งเป็นริ้วคลื่นเหมือนงานในแหล่งอื่น สะท้อนถึงความเรียบง่ายแต่แฝงด้วยความประณีตตามแบบฉบับดั้งเดิม

ภาพที่ 12-13 หม้อดอกที่ปรากฏในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

อัตลักษณ์อันโดดเด่นอีกประการหนึ่ง คือการปั้นประดับขอบเล็บบัวในตัวภาชนะ แล้วบรรจุขลิบขอบเพื่อสร้างรอยหยักที่อ่อนช้อยเสมือนกลีบดอกไม้ที่กำลังเบ่งบาน เสริมด้วยเทคนิคการเก็บรายละเอียดบริเวณขอบปากให้มีลักษณะงอนปากข้าง ซึ่งช่วยสร้างสุนทรียภาพและความงามที่วิจิตรบรรจง

รูปทรงของหม้อดอกดินเผาฝีมือกลุ่มช่างไทใหญ่นี้ จึงนับเป็นงานประณีตศิลป์ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวสูง สะท้อนถึงทักษะและเทคนิคงานช่างที่ซับซ้อนและโดดเด่นกว่างานช่างกลุ่มอื่นอย่างชัดเจน ถือเป็นมรดกทางงานช่างน่าสนใจอย่างมาก

ภาพลายเส้นที่ 1-2 หม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

4.2.1 รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

หม้อดอกขุนยวม งานประณีตศิลป์ในวัฒนธรรมไตที่มีอัตลักษณ์โดดเด่นและวิจิตรบรรจง อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากงานช่างไทใหญ่ในเขตรัฐฉาน ด้วยพื้นที่ใกล้เคียงทั้งสองพากฝั่งพรมแดนนั้น มีความเชื่อมโยงอย่างมีนัยสำคัญกับแหล่งเตาห้วยน้ำหยวกในอดีต สิ่งเหล่านี้คือหลักฐานทางโบราณคดีและทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของการเคลื่อนย้ายทางศิลปวัตถุผ่านเส้นทางการค้าข้ามพรมแดนของกองคาราวานวัวต่างม้าต่างในอดีต ที่ไม่ได้นำมาเพียงสินค้า แต่ยังนำพาภูมิปัญญาและเทคนิคงานช่างสู่เมืองยวมนี้ได้อย่างกลมกลืน

หม้อดอกขุนยวม เครื่องปั้นดินเผาเคลือบในวัฒนธรรมไต สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อใช้ปักดอกไม้บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยรูปทรงที่วิจิตรแปลกตา อัตลักษณ์ที่โดดเด่นปรากฏชัดในส่วนฐานที่ผ่านการปั้นและหล่อให้มีลักษณะคล้ายซี่ลูกดิ่งอย่างประณีต ก่อนจะขึ้นรูปตัวภาชนะซ้อนทับอีกชั้นหนึ่ง เสริมความสวยงามด้วยการประดับเม็ดนมแหลม รอบคอหม้ออันเป็นเอกลักษณ์ทางศิลปะไทใหญ่ที่ส่งผ่านมาจากเขตรัฐฉาน

ภาพที่ 14-16 หม้อดอกขุนยวม ที่ปรากฏในพื้นที่อำเภอกุนยวม

ในพื้นที่ชุมชนววมเรายังคงพบเห็นหม้อดอกเคลือบเขียวอันทรงคุณค่าที่หลงเหลือไว้เป็นมรดกทางวัฒนธรรม จนได้รับการยกย่องให้เป็นงานศิลปกรรมชิ้นเอกของท้องถิ่น ประเด็นที่น่าสนใจยิ่งคือการค้นพบหลักฐานภาพถ่ายเมื่อเร็วๆ นี้ ซึ่งปรากฏหม้อดอกที่มีลักษณะทางศิลปะสอดคล้องกับแบบที่พบในชุมชนววมอย่างน่าอัศจรรย์ ณ วัดโบราณในเมืองนาย เขตรัฐฉานตอนใต้ ประเทศเมียนมา

ภาพที่ 17 หม้อดอก ที่ปรากฏในวัดเมืองนาย เขตรัฐฉานตอนใต้ ประเทศเมียนมา

ภาพที่ 18 หม้อจำตุ้ม แจกันดอกไม้ เครื่องปั้นดินเผา เจดีย์ในเมือง Nyaung Shwe รัฐฉาน ประเทศเมียนมาร์

ภาพที่ 19-20 หม้อดอก ที่ปรากฏในวัดเมืองนาย เขตรัฐฉานตอนใต้ ประเทศเมียนมา

เมืองนายถือเป็นแหล่งอารยธรรมของชาวไทใหญ่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน มีอาณาเขตใกล้เคียงกับจังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยในอดีตสมัยพญามังราย เมืองนายเคยมีฐานะเป็นเมืองลูกหลวงของเชียงใหม่และเป็นอดีตราชธานีที่รุ่งเรืองของรัฐฉาน การค้นพบครั้งนี้จึงไม่เพียงแต่เป็นหลักฐานยืนยันถึงความเชื่อมโยงทางช่วงศิลป์ แต่ยังสะท้อนถึงสายสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์และการเมืองที่แนบแน่นระหว่างล้านนาและรัฐฉานในอดีต

ข้อค้นพบเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมคนไทใหญ่ และการเคลื่อนย้ายของงานศิลปวัตถุจากแหล่งกำเนิดหนึ่งไปสู่อีกพื้นที่หนึ่ง ผ่านเส้นทางการค้าทางบกอันรุ่งเรืองของกองคาราวานวัวต่างม้าต่างในอดีต ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นกลไกการแลกเปลี่ยนสินค้า แต่ยังเป็นช่องทางการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมในกลุ่มชาวไทใหญ่ที่มีจารีต ความเชื่อ และงานหัตถศิลป์ร่วมกันอย่างเป็นระบบ

อย่างไรก็ตามข้อสันนิษฐานประการสำคัญที่ยังคงรอคอยการพิสูจน์คือ แหล่งกำเนิดที่แท้จริงของหม้อดอกลักษณะนี้ ว่าเป็นผลิตภัณฑ์ที่สร้างสรรค์ขึ้นในเมืองขุนยวมแล้วส่งต่อไปยังเมืองนาย หรือแท้จริงแล้วหม้อดอกขุนยวมเป็นงานช่างจากฝั่งรัฐฉานที่ถูกนำเข้ามาประดิษฐานในพื้นที่นี้ ซึ่งประเด็นความสลับซับซ้อนของต้นกำเนิดและทิศทางการเคลื่อนย้ายนี้ ยังคงเป็นโจทย์สำคัญที่ต้องอาศัยการสืบค้นข้อมูลเชิงลึกและหลักฐานทางโบราณคดีต่อไปเพื่อหาข้อสรุปที่ชัดเจน

จากคำบอกเล่าของพระครูอนุสรณ์ศาสนการ (อดีตเจ้าคณะอำเภอบุญวมและเจ้าอาวาสวัดม่วยต่อ)เมื่อปี พ.ศ. 2526 ได้เผยให้เห็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มช่างปั้นชาวไทใหญ่ที่อพยพมาจากเมืองนาย รัฐฉาน ประเทศเมียนมาร์ เมื่อราว พ.ศ. 2420 โดยมีจุดเริ่มต้นจากพี่น้อง 3 คน ที่แยกย้ายกันไปสร้างสรรคงานหัตถกรรมในต่างพื้นที่ โดยพี่ชายคนโต เดินทางไปตั้งรกรากและสร้างเตาเผาอยู่ในย่านประตูช้างเผือก เมืองเชียงใหม่ (ดังจะได้นำเสนอในช่วงต่อไป) ส่วนน้องคนกลางและคนเล็ก บุกหลักตั้งเตาผลิตเครื่องปั้นดินเผาอยู่ที่ อำเภอบุญวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน³ ข้อมูลนี้จึงเป็นจิ๊กซอว์ชิ้นสำคัญที่เชื่อมโยงสายสัมพันธ์ของกลุ่มช่างฝีมือระหว่าง เมืองนาย-บุญวม-ประตูช้างเผือก เข้าด้วยกัน สะท้อนให้เห็นถึงการถ่ายทอดเทคโนโลยีและศิลปะการเคลือบดินเผาที่เดินทางข้ามพรมแดนมาพร้อมกับการเคลื่อนย้ายของผู้คนในอดีต

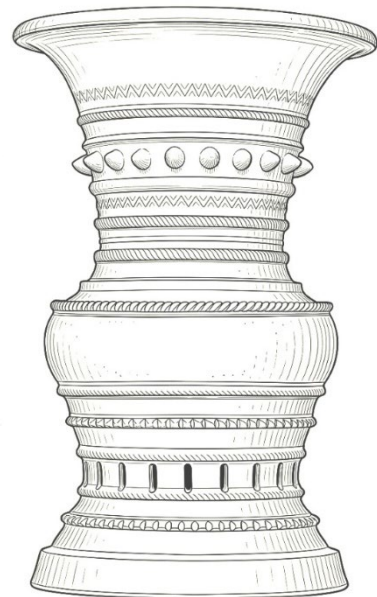
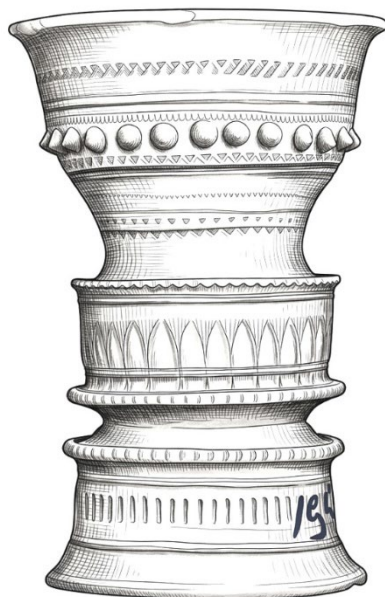
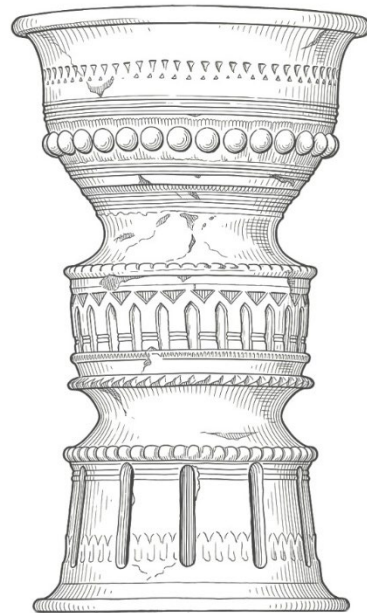
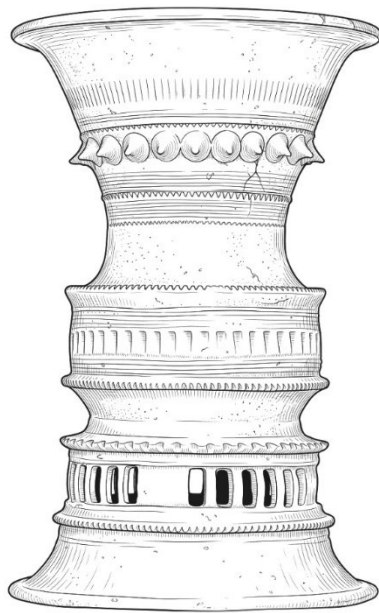

ภาพที่ 21 สภาพเตาห้วยน้ำหยวกในปัจจุบัน

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญที่ยืนยันความรุ่งเรืองในอดีตของเมืองบุญวม คือการค้นพบแหล่งเตาเผาโบราณ ซึ่งเป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาประเภทเนื้อแกร่ง (Stoneware) โดดเด่นด้วยเทคนิคการเคลือบสีเขียวอ่อนที่สกัดจากขี้เถ้าพรรณไม้ ผลิตเป็นเครื่องใช้ในวิถีชีวิตและพิธีกรรม เช่น หม้อดอกไต่ (แจกันศิลปะไทใหญ่), อ่างแช่ข้าวเหนียว และชามประเภทต่างๆ อันเป็นรูปทรงที่มีอัตลักษณ์เฉพาะตัวของงานช่างไทใหญ่ ซึ่งในวงวิชาการรู้จักกันอย่างกว้างขวางในนาม “เตาห้วยน้ำหยวก”

³ กรมศิลปากร, แหล่งเตาล้านนา, หน้า 68.

ปัจจุบันยังคงปรากฏร่องรอยของกลุ่มเตาดังกล่าวจำนวน 3 เตา ตั้งตระหง่านอยู่ท่ามกลางป่าแพะ ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของวัดม่วยต่อ ห่างจากออกไปประมาณ 800 เมตร ในเขตหมู่ที่ 2 ตำบลขุนยวม ตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ยๆ ที่ลำห้วยแคบๆ เรียกว่าห้วยน้ำหยวก โดยรอบบริเวณยังสามารถพบเศษภาชนะดินเผากระจัดกระจายอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ถึงกิจกรรมการผลิตที่เคยคึกคักในอดีต แต่น่าเสียดายที่การผลิตได้หยุดนิ่งไปกว่า 90 ปี ส่งผลให้ภูมิปัญญาช่างศิลป์แห่งเตาขุนยวม ต้องขาดช่วงการสืบทอดและยุติบทบาทลงในที่สุด

ภาพลายเส้นที่ 3-6 รูปทรงหม้อดอกขุนยวมในรูปแบบต่างๆ

ภาพที่ 22-23 เศษชิ้นส่วนหม้อดอก จากแหล่งเตาห้วยน้ำหยวก

จากการสัมภาษณ์ของคนในพื้นที่ ได้ข้อมูลว่าแหล่งเตาแห่งนี้ได้ปิดตัวลงในช่วงปีพุทธศักราช 2475 โดยมีหมื่นมั่งสันติสุข เป็นปราชญ์ผู้รังสรรค์รุ่นสุดท้ายแห่งเตาเผาห้วยน้ำหยวก ซึ่งทำให้แหล่งเตาเผา และองค์ความรู้เครื่องเคลือบดินเผาขุนยวมได้สิ้นสุดลง ไม่มีผู้สืบทอดและสานต่องานช่าง เหลือเพียงชิ้นงานแจกันหม้อดอกที่ปรากฏในพิพิธภัณฑ์วัดในเมืองขุนยวม 3-4 ชิ้นเท่านั้น และอาจจะกล่าวได้ว่า หม้อดอกขุนยวมเป็นแจกันหม้อดอกที่มีอัตลักษณ์และสวยงามวิจิตรที่สุดในกลุ่มหม้อดอกศิลปะไทใหญ่ที่ปรากฏในประเทศไทย

4.2.2 หม้อดอกดินเผาเมืองแม่สะเรียง

อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน หม้อดอกดินเผาได้ทำหน้าที่เป็นภาพสะท้อนของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชาวไทใหญ่ดั้งเดิมและชาวไทยวนจากเมืองเชียงใหม่ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเมื่อร้อยปีก่อน

จากการสำรวจภาคสนาม ณ ศาสนสถานและชุมชนต่างๆ ในอำเภอแม่สะเรียง ประกอบกับการวิเคราะห์ภาพถ่ายโบราณอันทรงคุณค่า พบหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการใช้หม้อดอกดินเผาอย่างแพร่หลายในวิถีชีวิตดั้งเดิม หม้อดอกเหล่านี้ปรากฏให้เห็นเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องสักการะในทุกประเพณีและพิธีกรรมสำคัญรอบปี สะท้อนถึงจิตวิญญาณและความเลื่อมใสของชาวเมืองแม่สะเรียงที่มีมาอย่างต่อเนื่อง สิ่งที่น่าสนใจคือรูปแบบของหม้อดอกดินเผาในพื้นที่นี้ มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่แตกต่างไปจากหม้อดอกในเขตเมืองขุนยวมอย่างชัดเจน แต่กลับมีรูปแบบและกรรมวิธีที่สอดคล้องกับเครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งหัตถกรรมบ้านเหมืองกุง และบ้านบ่อ จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นแหล่งผลิตสำคัญที่ส่งตรงมายังดินแดนแห่งนี้ตั้งแต่อดีต

ภาพที่ 24 การตานหม้อดอกในวันปีใหม่เมือง ถ่ายเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2511

การปรากฏอยู่ของหม้อดอกต้นแบบชุดเดียวกันทั้งในเมืองเชียงใหม่และแม่สะเรียง ไม่เพียงแต่แสดงถึงรสนิยมทางศิลปะที่พัวพันกัน แต่ยังเป็นสายสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมที่ยึดโยงสองเมืองเข้าด้วยกัน ผ่านเส้นทางการค้าและการเคลื่อนย้ายทางสังคมของชาวไทยวนและไทใหญ่ กลายเป็นมรดกทางภูมิปัญญาที่เชื่อมโยงอัตลักษณ์ของกลุ่มน้ำยวมและลุ่มน้ำปิงให้เป็นหนึ่งเดียวผ่านการค้าและการย้ายถิ่นฐาน

ภาพที่ 25-27 หม้อดอกดินเผา ทาสีน้ำมันส้มแดง เขียนลายดอก
ผลิตภัณฑ์หม้อดอกจากบ้านเบ้อ เชียงใหม่เมื่อประมาณ 50 ปีก่อน ยังคงมีให้เห็นในเมืองแม่สะเรียง

การจำแนกประเภทและคติการใช้ "หม้อดอกดินเผา" ในวัฒนธรรมไทใหญ่ (แม่สะเรียง)

ในวัฒนธรรมไทใหญ่ อัตลักษณ์ของแจกันดินเผาสีแดงไม่ได้เป็นเพียงภาชนะเพื่อความสวยงาม แต่เป็นเครื่องมือสื่อสารทางจิตวิญญาณที่มีการจำแนกชื่อเรียกตามวัตถุประสงค์และประเภทของสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างชัดเจน ดังนี้

1. หม้อสังฆานต์: เครื่องรับส่งเคราะห์และสิริมงคล (คติพราหมณ์-พื้นบ้าน)

ใช้สำหรับครอบครัวที่มีสมาชิกเกิดตรงกับวันสังฆานต์ล่อง โดยจัดแต่งด้วยใบไม้มงคลนานาชนิด เพื่อดึงรับสังฆานต์ไว้หน้าบ้าน ภายในประดับด้วยใบไม้มงคลและดอกไม้พื้นเมือง ได้แก่ ใบกุหลาบ (หมากผู้หมากเมีย) ใบส้มป่อย ยอดโชด (ตะคร้อ) ดอกสะเป่ (ยอดหว่าป่า) ใบกุ่ม และดอกเอื้องตึง (เอื้องเงิน) พร้อมปักช่อตุ๋นอย่างสวยงามเมื่อเสร็จพิธีสามารถเก็บรักษาหม้อดินเผานั้นไว้เพื่อนำกลับมาใช้ใหม่ในปีต่อไปได้ ถือเป็นเครื่องใช้ในระดับครัวเรือนที่เชื่อมโยงกับดวงชะตาบุคคล

2. หม้อน้ำดอก: เครื่องสักการะพุทธรูป (คติพุทธ)

คือหม้อดอกที่จัดแต่งอย่างวิจิตรเพื่อนำไปถวายบูชาพระธาตุเจดีย์ในวันพญาวัน (วันเถลิงศก) โดยมีการปักดอกไม้ใบหมากและช่อกระดาดเพิ่มเติมให้วิจิตรบรรจงยิ่งขึ้น การถวายในลักษณะนี้เรียกว่า ถวายขาด คือจะไม่มีการนำหม้อดอกกลับมาใช้ซ้ำอีก เพื่ออุทิศให้เป็นสมบัติในบวรพุทธศาสนา และเป็นการสะสมทานบารมีในช่วงปีใหม่

ในบางพื้นที่ของวัฒนธรรมไทใหญ่ ยังปรากฏคติความเชื่อเฉพาะสำหรับผู้ที่เกิดตรงกับวันสังฆานต์ล่อง โดยเชื่อว่าเป็นการเปลี่ยนผ่านรอบปีที่สำคัญต่อดวงชะตา จึงมีการจัดทำเครื่องสักการะในรูปแบบการถวายหม้อน้ำ ความเชื่อนี้จะใช้หม้อดินเผาขนาดเล็ก บรรจุน้ำสะอาดอันบริสุทธิ์จนเต็ม แล้ว

ใช้ผ้าขาวสะอาดห่อคลุมปิดปากหม้อไว้ให้เรียบร้อย เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการชำระล้างและการเริ่มต้นใหม่ที่บริสุทธิ์ จากนั้นจึงนำไปถวาย ณ ศาสนสถานหรือปูชนียวัตถุสำคัญ เพื่อเป็นการเสริมสิริมงคล หนุนดวงชะตา และอธิษฐานขอความร่มเย็นเป็นสุขให้แก่ตนเองตลอดทั้งปี

3. หม้อน้ำตาด: เครื่องเซ่นสรวงจิตวิญญาณ (คติผี)

แม้จะมีลักษณะทางกายภาพเหมือนกับหม้อสองประเภทแรก แต่เมื่อถูกนำไปใช้ในบริบทของการเซ่นสรวง “กู่”(สถูปเก็บอัฐิบรรพบุรุษ) หรือ “หอผี” (หอเจ้าที่/ผีอารักษ์) จะถูกเรียกว่า “หม้อน้ำตาด” การแยกชื่อเรียกนี้เป็นกุศโลบายในการแบ่งขอบเขตระหว่างโลกแห่งศรัทธาในพุทธศาสนา และ โลกแห่งความเชื่อในวิญญาณบรรพบุรุษ ให้ชัดเจนและเหมาะสมตามกาลเทศะ

ภาพที่ 28 หม้อดอกดินเผา ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจากเมืองเชียงใหม่เมื่อ 70 ปีก่อน ปัจจุบันไม่มีการผลิตแล้ว

4.3 รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่

จังหวัดเชียงใหม่ ถือเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของล้านนารวมถึงเป็นพื้นที่รองรับการอพยพโยกย้ายของกลุ่มชาติพันธุ์ที่นำพาทางช้างติดตัวมาด้วย โดยเฉพาะกลุ่มชาวกูยไทใหญ่ ซึ่งได้เข้ามาสร้างสรรค์งานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาจนกลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่แพร่หลายในภูมิภาค

จากประวัติศาสตร์และตามคำบอกเล่าของ พระครูอนุสรณ์ศาสนการ (อดีตเจ้าคณะอำเภอขุนยวมและเจ้าอาวาสวัดม่วยต่อ) เมื่อปี พ.ศ. 2526 ท่านได้ระบุถึงกลุ่มชาวกูยไทใหญ่ที่อพยพมาจากเมืองนาย เขตรัฐฉาน ประเทศเมียนมา เมื่อราว พ.ศ. 2420 โดยมีตำนานของพี่น้องสามคนผู้เป็นต้นสายงานหัตถกรรมในต่างพื้นที่ จุดเริ่มต้นที่สำคัญเกิดขึ้นเมื่อพี่ชายคนโต ได้ตัดสินใจตั้งรากฐานและก่อร่างสร้างเตาเผาขึ้น ณ ย่านประตูช้างเผือก ในเมืองเชียงใหม่ เหตุการณ์นี้เองที่เป็นการกำเนิดหม้อดอกเคลือบเขียวอันเป็นเอกลักษณ์เมื่อกว่าหนึ่งร้อยปีก่อน เครื่องปั้นดินเผาประเภทนี้ถือเป็นนวัตกรรมที่ล้ำสมัยและเป็นที่ต้องการอย่างยิ่ง ทั้งในพื้นที่เชียงใหม่เองและจังหวัดใกล้เคียง

ความโดดเด่นของหม้อดอกเคลือบเขียวจากฝีมือช่างเมืองนาย คือเทคนิค การเคลือบผิว ซึ่งเป็นวิทยาการที่ช่างพื้นถิ่นในสมัยนั้นยังไม่เชี่ยวชาญ ทำให้หม้อดอกเหล่านี้กลายเป็นสินค้าแปลกใหม่ที่มีความงดงาม ทนทาน และทรงคุณค่าในฐานะเครื่องพุทธบูชาที่สะท้อนถึงความศรัทธาและความเจริญรุ่งเรืองของงานช่างศิลป์ในอดีต

เตาเผาประตูช้างเผือก

ย่านประตูช้างเผือก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ประตูด้านทิศเหนือของเมืองตามชัยภูมิโบราณ คือแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว โดยมีจุดศูนย์กลางอยู่บริเวณที่ตั้งของโรงเรียนโกวิทอรัญและศิรธช้างเผือกในปัจจุบัน

เครื่องปั้นดินเผาย่านนี้เริ่มต้นขึ้นในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (ประมาณปี พ.ศ. 2420) เมื่อชาวกูยไทใหญ่(คนโต) จากเมืองนายและเมืองกึ่งในเขตรัฐฉาน ประเทศเมียนมา ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเชียงใหม่(จากขุนยวม) พร้อมกับนำวิทยาการและทักษะช้างติดตัวมาด้วย การตั้งเตาเผาในบริเวณนี้จึงเป็นการหลอมรวมทางวัฒนธรรมที่ชัดเจนที่สุดแห่งหนึ่ง

ภาพที่ 29 หมูบ้านช่างปั้นย่านประตูช้างเผือก เตาเผาที่สร้างขึ้นภายในซากเจดีย์ในวัดร้าง บันทึกภาพเมื่อปี พ.ศ. 2467
ที่มา : KARPELÈS Suzanne (ถ่ายเมื่อเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1924)

ภาพที่ 30 ชายสองคนกำลังปั้นหม้อข้าวหม้อ หมูบ้านทำเครื่องปั้นดินเผาประตูช้างเผือก
บันทึกภาพเมื่อปี พ.ศ. 2467
ที่มา : KARPELÈS Suzanne (ถ่ายเมื่อเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1924)

ผลิตภัณฑ์เตาเผาย่านประตูช้างเผือกคือ เครื่องเคลือบสีเขียว ซึ่งโดดเด่นด้วยเทคนิคการเคลือบ น้ำเคลือบจากขี้เถ้าพันธุ์ไม้ตามกรรมวิธีดั้งเดิมของช่างชาวไทใหญ่ ให้ผิวสัมผัสและสีส้มที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว แม้ผู้ผลิตจะเป็นชาวไทใหญ่ แต่ผลิตภัณฑ์กลับถูกออกแบบมาเพื่อตอบสนองวิถีชีวิตของชาวไทยวน(คนเมือง) ในพื้นที่ได้อย่างดี โดยมีผลิตภัณฑ์ยอดนิยม 2 ชนิด ได้แก่ หม้อดอก(แจกัน) ใช้สำหรับประดับตกแต่งและพิธีกรรมทางศาสนา หม้อข้าวหมา(หม้อแช่ข้าวเหนียว) ถือเป็นสินค้าหลักของแหล่งเตานี้ เนื่องจากชาวไทยวนบริโภคข้าวเหนียวเป็นหลัก ทำให้มีความต้องการหม้อแช่ข้าวเหนียวคุณภาพสูงในปริมาณมาก นอกจากนี้ยังมีถ้วยรองขาตุ๋นกับข้าวกันมดด้วย ซึ่งรองรับการใช้งานของคนยุคเมื่อ 70-100 ปีก่อนได้อย่างดี

ลักษณะเตาเผา เป็นเตามังกร ซึ่งเป็นเตาพื้นขนาดใหญ่ ก่อขึ้นจากอิฐและดินเหนียวในท้องถิ่น โครงสร้างของเตาถูกออกแบบโดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วนหลัก คือ ส่วนหน้าสำหรับป้อนเชื้อเพลิง ส่วนกลางสำหรับวางชิ้นงาน และส่วนท้ายที่เป็นปล่องไฟระบายความร้อน ผู้ศึกษาได้ตั้งข้อสันนิษฐานทางประวัติศาสตร์ว่า การที่ช่างชาวไทใหญ่เลือกปักหลักบริเวณประตูช้างเผือก อาจเนื่องมาจากความพร้อมของวัสดุอุปกรณ์ เพราะในอดีตพื้นที่แถบนี้เต็มไปด้วยวัดร้างจำนวนมาก ซึ่งเอื้อต่อการนำอิฐเก่ามาใช้เป็นวัสดุหลักในการสร้างเตาเผาที่มีความทนทานสูง

ภาพที่ 31 หม้อดอกปากจีบเคลือบเขียว รูปแบบต่างๆ ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 32 หม้อดอกเคลือบเขียวแบบโบราณที่ได้รับอิทธิพลต้นแบบจากงานไทใหญ่
จากบ้านสันกลาง อำเภอสันกำแพง

ภาพที่ 33 หม้อดอกปากแบนเคลือบเขียว รูปแบบต่างๆ ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่
ซึ่งรูปทรงในลักษณะนี้เป็นแบบโบราณที่ได้รับอิทธิพลต้นแบบจากงานไทใหญ่

ภาพลายเส้นที่ 7-9 รูปแบบหม้อดอกปากแบนแบบดั้งเดิม ที่ปรากฏในพื้นที่เมืองเชียงใหม่

ผลิตภัณฑ์จากเตาเผาประตู่ช้างเผือกถือเป็นนวัตกรรม ที่สร้างความแปลกใหม่และเป็นที่ต้องการของตลาดอย่างมากในช่วงเวลา 100 ปีก่อน เนื่องจางานช่างพื้นเมืองล้านนา ยังไม่มีความชำนาญในเทคนิคการเคลือบผิว เครื่องปั้นดินเผาจากเตาประตู่ช้างเผือกกลายเป็นสินค้าชั้นดีที่ถูกส่งออกไปจำหน่ายยังหัวเมืองใกล้เคียง สร้างรายได้และขับเคลื่อนเศรษฐกิจในพื้นที่อย่างมาก จนองค์ความรู้ดังกล่าวได้ถูกแพร่กระจายเพื่อเพิ่มกำลังการผลิตออกไปในหลายพื้นที่ เช่น ที่บ้านบ่อ อำเภอยางตลาด และกลุ่มหมู่บ้านในอำเภอสันกำแพง ซึ่งปัจจุบันได้เลิกกิจการไปแทบหมดสิ้น

ปัจจุบันแหล่งผลิตดั้งเดิมกลางเมืองเชียงใหม่จะยุติบทบาทลงตามการขยายตัวของสังคมเมือง และการเปลี่ยนแปลงของกาลเวลา แต่ภูมิปัญญาของช่างไทใหญ่ไม่ได้เลือนหายไป ทักษะการเคลือบสีน้ำตาลและรูปแบบศิลปะได้รับการถ่ายทอดและพัฒนาต่อยอดจนกลายเป็นรากฐานสำคัญของอุตสาหกรรมศิลาดล (Celadon) ที่มีชื่อเสียงระดับโลกของจังหวัดเชียงใหม่ในปัจจุบัน

ภาพที่ 34-35 หม้อดอกเคลือบเขียวในรูปแบบต่างๆ ในจังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 36-37 หม้อดอกดินเผาปากจีบ จากอำเภอมะริม จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 38 หม้อดอกปากจีบเคลือบเขียว หม้อดอกล้านนาเกิดการประยุกต์ให้ทันสมัย

จุดเปลี่ยนของพัฒนาการหม้อดอกล้านนาในช่วงนี้ คือการปรับเปลี่ยนขนาดและรูปทรงจากเครื่องปั้นดินเผาพื้นเมืองสู่ลักษณะของแจกันที่มีขนาดกะทัดรัดขึ้น โดดเด่นด้วยการทำปากขอบจีบ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากแจกันแก้วระเบิด (Glassware) ของตะวันตกที่เริ่มเข้ามามีบทบาทในงาน ศาสนพิธีของไทยตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา การรับอิทธิพลดังกล่าวทำให้หม้อดอกล้านนาเกิดการประยุกต์รูปทรงให้มีความทันสมัยและงดงามร่วมสมัยมากยิ่งขึ้น

ภาพที่ 39-40 แจกันแก้ว ต้นแบบของรูปหม้อดอกดินเผาล้านนาในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา

นอกจากการปรับเปลี่ยนรูปทรงตามอิทธิพลของแจกันแก้วแล้ว ยังปรากฏบทบาทของกลุ่มเตาเผาบ้านเบ้อ บ้านขุนเส บ้านป่าตาล และบ้านน้อย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ในการรังสรรค์หม้อดอกดินเผาแบบใหม่เพื่อตอบโจทย์การใช้งานในพิธีกรรมสักการบูชาพระและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามประเพณีความเชื่อในล้านนา ดินเผาในยุคนี้โดดเด่นด้วยการขึ้นรูปทรงแจกันปากจีบ ซึ่งหลังผ่านกระบวนการเผาจะถูกนำมาตกแต่งด้วยการทาสีและเขียนลวดลาย เพื่อเพิ่มความวิจิตรบรรจง ส่งขายที่ภาคหลวงและพ่อค้าคนกลางเพื่อกระจายสินค้าทั่วภาคเหนือ⁴

จากการเก็บข้อมูลพบว่า ตลอดระยะเวลา 50-70 ปีที่ผ่านมา เป็นช่วงเวลาแห่งการปรับตัวที่สำคัญของหม้อดอกล้านนา โดยเฉพาะจากแหล่งผลิตบ้านเบ้อซึ่งพบรูปแบบหลักถึง 4 ลักษณะและแพร่กระจายไปทั่วภูมิภาคภาคเหนือ ทว่าช่วงเวลานี้กลับกลายเป็นการปรับเปลี่ยนครั้งสุดท้ายของหม้อดอกดินเผา ก่อนที่บทบาทและความนิยมจะถูกแทนที่ด้วยแจกันแก้วและเครื่องเซรามิกจากลำปางในเวลาต่อมา

⁴ สัมภาษณ์, ปรีชา สายคำวัง, บ้านเหมืองกุง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่, 27 มีนาคม 2569.

ภาพที่ 41 หม้อดอกบ้านเบ้อ รูปแบบที่ 1 (เก่าสุด)

ภาพที่ 42-43 หม้อดอกบ้านเบ้อ รูปแบบที่ 2

ภาพที่ 44-45 หม้อดอกบ้านเบ้อ รูปแบบที่ 3

ภาพที่ 46 หม้อดอกบ้านเบ้อ รูปแบบที่ 4 (รุ่นสุดท้าย)

ในการทำงานครั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่บ้านเหมืองกุง อำเภอดง จังหวัดเชียงใหม่ ชุมชนที่ยังคงทำเครื่องปั้นดินเผาในแบบโบราณอยู่ในการรื้อฟื้นรูปแบบหม้อดอกดินเผาด้วย โดยได้ออกแบบหม้อดอกดินเผาโดยเน้นรูปทรงพื้นเมืองที่เป็นเอกลักษณ์ คือ หลานสูงปากจีบ รั้งสรรค์ด้วยดินนาตามวิถีดั้งเดิม และใช้เทคนิคการตกแต่งด้วยการขีดมัน เพื่อให้ผิวสัมผัสที่ประณีต โดยได้รับความร่วมมือจากแม่บัวไหล บุญเต็ง คุณปรีชา สายคำวัง (อ้ายต่าย) สล่าปั้นแห่งบ้านเหมืองกุง เป็นผู้ลงมือสร้างสรรค์ผลงานต้นแบบจนมีความสวยงามลงตัว ผลลัพธ์จากการรื้อฟื้นครั้งนี้ไม่เพียงแต่ทำให้หม้อดอกกลับมามีบทบาทในเชิงวัฒนธรรม แต่ยังกลายเป็นผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์ที่สร้างรายได้และหล่อเลี้ยงเศรษฐกิจของชุมชนบ้านเหมืองกุงได้อย่างเป็นรูปธรรม

ภาพที่ 47-48 การรื้อฟื้นหม้อดอกพื้นเมือง ณ บ้านเหมืองกุง

ภาพที่ 49 การรื้อฟื้นปั้นหม้อดอกดินเผา โดยคุณปรีชา สายคำวัง อ้ายต่ายแห่งบ้านเหมืองกุง

ภาพที่ 50 การรื้อฟื้นปั้นหม้อดอกดินเผา โดยแม่บัวไหล บุญเตง บ้านเหมืองกุง

หัวใจสำคัญของกระบวนการนี้คือการสร้างความตื่นรู้ทางสังคม โดยการเชื่อมโยงประเพณีและพิธีกรรมล้านนาเข้ากับการถวายเป็นพุทธบูชาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งในช่วงเทศกาลสงกรานต์และวันสำคัญทางพุทธศาสนาตามจารีตดั้งเดิม ซึ่งแนวทางนี้ประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดลำปาง เนื่องจากชาวบ้านยังคงสืบทอดธรรมเนียมการจัดตั้งหม้อสังฆานต์ ประดับหน้าบ้านในช่วงปีใหม่เมืองเป็นประจำทุกปี การรื้อฟื้นหม้อดอกดินเผาจึงเป็นการเติมเต็มพันธกิจทางวัฒนธรรมที่ขาดหายไปให้กลับมาสมบูรณ์อีกครั้ง

ภาพที่ 51 หม้อดอกดินเผา ออกแบบโดย อาจารย์ฐาปกรณ์ เครือระยา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้
ปั้นโดย คุณปรีชา สายคำวัง สล่าบ้านเหมืองงู

จนถึงปัจจุบัน ผู้เขียนยังคงมุ่งมั่นส่งเสริมให้ชุมชนบ้านเหมืองงูเป็นฐานการผลิตหม้อดอกล้านนาอย่างต่อเนื่อง เพื่อขับเคลื่อนทักษะงานปั้นแบบโบราณให้คงอยู่ และรองรับความต้องการของกลุ่มลูกค้าที่เห็นคุณค่าทางวัฒนธรรม ส่งผลให้เกิดการกระจายรายได้สู่ชุมชน และทำให้หม้อดอกล้านนากลายเป็นมรดกที่กินได้และยั่งยืน

ภาพที่ 52 ผลงานหม้อดอกดินเผาที่เผาเสร็จแล้ว

ภาพที่ 53 การรื้อฟื้นผลิตภัณฑ์หม้อดอกโบราณ กลุ่มบ้านเบอ ชุนเส ในปัจจุบัน(2569)

4.4 รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดลำพูน

ในพื้นที่จังหวัดลำพูน ปรากฏรูปแบบของหม้อดอกที่มีอัตลักษณ์คล้ายคลึงกับศิลปะเครื่องปั้นดินเผาในเขตจังหวัดเชียงใหม่เป็นอย่างมาก ข้อสันนิษฐานเบื้องต้นประเมินว่าเกิดจากความใกล้ชิดทางภูมิศาสตร์และการติดต่อสื่อสารค้าขายกันระหว่างสองวัฒนธรรม โดยมีแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาในเชียงใหม่ที่เป็นศูนย์กลางการกระจายสินค้าสำคัญในอดีต

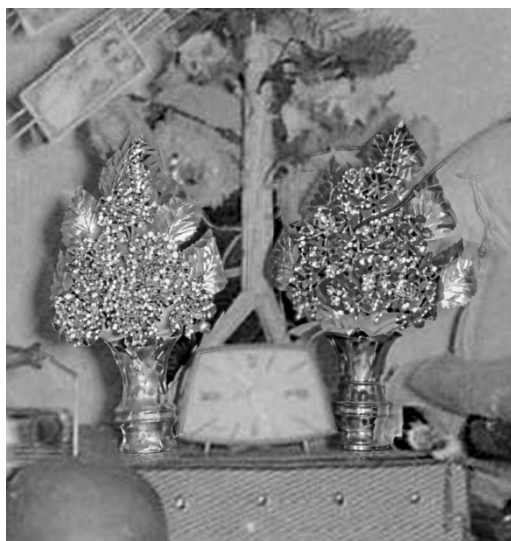
ลักษณะของหม้อดอกที่พบในลำพูนส่วนใหญ่จึงมีที่มาจากการสั่งทำหรือการซื้อขายแลกเปลี่ยนจากแหล่งเตาในเชียงใหม่ แม้ในอดีตอาจปรากฏงานหัตถศิลป์จากช่างท้องถิ่นลำพูนอยู่บ้าง แต่เนื่องจากรูปแบบการผลิตไม่ได้แพร่หลายเป็นวงกว้าง จึงทำให้เอกลักษณ์จากส่วนกลางของภาคเหนือ(เชียงใหม่) เข้ามามีอิทธิพลหลัก

จากการศึกษาวิจัยเชิงสำรวจภายในพิพิธภัณฑ์วัด และการสัมภาษณ์เจาะลึกจากปราชญ์ท้องถิ่นรวมถึงคนในชุมชนต่างให้ข้อมูลที่สอดคล้องกันว่า หม้อดอกส่วนใหญ่ที่ใช้ในลำพูนคือสินค้าที่รับต่อมาจากพ่อค้าในตัวเมืองเชียงใหม่ โดยชาวบ้านนิยมนำมาจัดประดับดอกไม้เพื่อบูชาพระรัตนตรัยบนหิ้งพระภายในเรือนอาศัย ตลอดจนใช้ประกอบในงานบุญประเพณีและพิธีกรรมทางความเชื่อต่างๆ อันเป็นอัตลักษณ์ร่วมที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตและความเชื่อของชาวล้านนาที่สืบทอดกันมา

สาเหตุสำคัญที่ทำให้ไม่ปรากฏตัวอย่างโบราณวัตถุชิ้นจริงในพื้นที่ปัจจุบัน เนื่องมาจากคุณลักษณะของหม้อดอกดินเผายุคหลังที่เป็นงานประเภทเผาไฟต่ำ(Earthenware) ซึ่งมีความพรุนตัวสูงเมื่อใช้บรรจุน้ำความชื้นจะส่งผลให้เนื้อดินเปื่อยยุ่ยและเสื่อมสภาพตามกาลเวลา ประกอบกับคตินิยมของชาวล้านนาที่ถือว่า สิ่งของที่ใช้ถวายเป็นพุทธบูชาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์หากเกิดการชำรุดเสียหายจะถือว่าเป็นของมีตำหนิมลทิน จึงมักมีการเปลี่ยนถ่ายชิ้นใหม่มาทดแทนอยู่เสมอ เมื่อแหล่งผลิตหม้อดอกดินเผาดั้งเดิมยุติบทบาทลง แยกกันจากวัสดุสมัยใหม่จึงเข้ามาแทนที่จนถึงปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้จึงเป็นสาเหตุของการไม่ปรากฏพบเห็นหม้อดอกดินเผาในพื้นที่จังหวัดลำพูนเท่าที่ควร

ภาพที่ 54 หม้อดอกดินเผาบนหิ้งพระ บนเรือนชาวลำพูน
ที่มา: นเรศ บุญเที่ยง

ภาพที่ 55-57 หม้อดอกดินเผาบ้านเบ้า อำเภอบางดง จังหวัดเชียงใหม่ ที่ถูกนำมาทำเป็นต้นดอกไม้เงินดอกไม้ทอง
ที่มา: นเรศ บุญเที่ยง

ภาพถ่ายโบราณถือเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญในการศึกษาครั้งนี้ โดยเฉพาะการปรากฏของหม้อดอกดินเผา จากแหล่งผลิตบ้านเบ้า ต.สันผักหวาน อ.บางดง ซึ่งในช่วง 50-70 ปีก่อน ถือเป็นแหล่งผลิตใหญ่ที่กระจายสินค้าไปทั่วภูมิภาค ดังที่ปรากฏหลักฐานในภาพถ่ายโบราณ ทั้งที่อำเภอมะเข่เรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน รวมถึงในจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดลำพูน

4.5 รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดลำปาง

หม้อดอกดินเผาจังหวัดลำปาง ถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ยังคงปรากฏในพื้นที่อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งในพื้นที่นี้ยังคงรักษาทักษะสำคัญในฐานะหม้อดอกและหม้อสังฆานต์ เครื่องประกอบในประเพณีสงกรานต์ที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

หลักฐานชิ้นสำคัญที่แสดงถึงรูปแบบและอัตลักษณ์ของหม้อดอกดินเผาของจังหวัดลำปาง ปรากฏใช้ในการประดับอยู่บนซุ้มประตูโขงวัดปงสนุกเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ซึ่งจากประวัติถูกสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2429 ในคราวบูรณะวัดครั้งใหญ่โดยครูบาอินชัยธรรมจินตามณี (ครูบาโน) อดีตเจ้าอาวาสวัดปงสนุกและเจ้าคณะจังหวัดลำปางรูปแรก ท่านถือเป็นพระเถระผู้มีคุณูปการและมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการวางรากฐานด้านประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมของเมืองลำปางในช่วงรอยต่อพุทธศตวรรษที่ 24-25 การปรากฏของหม้อดอกดินเผาบนซุ้มประตูโขงแห่งนี้ ไม่เพียงแต่เป็นการประดับองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม แต่ยังเป็นหลักฐานสำคัญที่ยืนยันถึงความนิยมและอัตลักษณ์ของงานดินเผาพื้นถิ่นของเมืองลำปางได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 58 ซุ้มประตูโขงวัดปงสนุกเหนือ อ.เมือง จ.ลำปาง

ภาพที่ 59 หม้อดอกดินเผาที่ประดับบนซุ้มประตูโขงวัดปงสนุกเหนือ จ.ลำปาง

ภาพลายเส้นที่ 10-11 หม้อดอกบนซุ้มประตูของวัดปงสนุกเหนือ

หม้อดอกดินเผาดังกล่าว โดดเด่นด้วยรูปทรงกลมสมส่วน รับกับส่วนปากที่ผายบานอย่างอ่อนช้อย บนฐานรองเตี้ยที่ให้ความรู้สึกมั่นคงอันเป็นเอกลักษณ์ปรากฏชัด ในงานตกแต่งบริเวณลำคอจนถึงขอบปากหม้อ ใช้เทคนิคการกดประทับและการขีดเขียนลวดลายเป็นรูปกลีบบาบบัวซ้อนชั้นที่ละเอียดอ่อน พร้อมเพิ่มมิติเชิงช่างด้วยการกรอหยักรอบขอบปาก สร้างจังหวะของแสงและเงาบนพื้นผิวดินเผาอย่างมีชั้นเชิง ภายใต้กรรมวิธีการปั้นด้วยดินนา อันเป็นวัสดุพื้นถิ่นและผ่านการเผาด้วยอุณหภูมิต่ำตามแบบฉบับงานหัตถศิลป์ดั้งเดิม ถือเป็นรูปแบบดั้งเดิมของหม้อดอกดินเผาที่ปรากฏในเมืองลำปางได้อย่างน่าสนใจ

นอกจากหม้อดอกที่พบในวัดปงสนุกแล้ว ภายในพิพิธภัณฑ์วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม จังหวัดลำปาง ยังมีการจัดแสดงหม้อดอกดินเผาอีกรูปแบบหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่งในแง่ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หม้อดอกลักษณะนี้เป็นผลงานสร้างสรรค์ตามแบบฉบับดั้งเดิมของกลุ่มช่างบ้านป่าเยะ ตำบลบ่อแฮ้ว อำเภอเมืองลำปาง ซึ่งเป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาเก่าแก่ที่มีชื่อเสียงของจังหวัด รูปทรงของหม้อดอกกลุ่มนี้มีความคล้ายคลึงและเป็นการคลี่คลายทางศิลปะมาจากรูปแบบของวัดปงสนุก แต่มีการปรับประยุกต์ให้มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวตามยุคสมัยและฝีมือช่างในแถบบ้านป่าเยะ

หม้อดอกรูปแบบนี้ยังคงหลงเหลือให้เห็นตามบ้านเรือนในตัวเมืองลำปาง แสดงให้เห็นถึงค่านิยมที่แพร่หลายในช่วงระยะเวลา 70 ปีที่ผ่านมา ซึ่งปัจจุบันหม้อดอกดินเผาเหล่านี้ไม่ได้ทำหน้าที่เพียงแค่เครื่องพุทธบูชาในวัดเท่านั้น แต่ยังถูกรักษาไว้เพื่อใช้เป็นหม้อสังฆานต์ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ (ปีใหม่เมือง) ของทุกปี

ภาพที่ 60 หม้อดอกดินเผา ในพิพิธภัณฑ์วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม

ภาพที่ 61 หม้อดอกดินเผาตามบ้านเรือนในตัวเมืองลำปาง

ภายในพิพิธภัณฑ์สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง ปรากฏหลักฐานสำคัญคือหม้อดอกดินเผาลำปางจำนวน 2 ชิ้น ซึ่งรวบรวมมาจากแหล่งภูมิปัญญาบ้านสันกลางและบ้านป่าเยะ ตำบลบ่อแฮ้ว อำเภอเมืองลำปาง

ลักษณะของหม้อดอกกลุ่มนี้มีรูปทรงตัวหม้อกลมมน ปากบานกว้างรับกับส่วนฐานที่เตี้ย เน้นความเรียบง่ายโดยไม่นิยมทำลวดลายประทับ มีทั้งประเภทเคลือบเขียวและดินเผาขัดผิวมัน ซึ่งสะท้อนถึงอัตลักษณ์เฉพาะตัวและนับเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่แสดงถึงวิวัฒนาการเครื่องปั้นดินเผาในวิถีวัฒนธรรมลำปาง

ภาพที่ 62-63 หม้อดอกบ้านสันกลาง ภายในพิพิธภัณฑ์สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

ในอดีต จังหวัดลำปางปรากฏหลักฐานการผลิตเครื่องปั้นดินเผากระจายตัวอยู่ตามชุมชนต่าง ๆ โดยมีลักษณะเด่นคือเป็น งานเผาไฟต่ำ (Earthenware) โดยใช้กรรมวิธีแบบดั้งเดิม เช่น การเผาในที่โล่ง หรือการใช้เตากลางทุ่ง ซึ่งอาศัยฟืนไม้และฟางข้าวเป็นเชื้อเพลิงหลัก แหล่งผลิตภูมิปัญญาที่สำคัญและเป็นที่รู้จักในวิถีชีวิตคนลำปางมี 4 แหล่งหลัก โดยแบ่งตามอัตลักษณ์และประเภทของการใช้งาน ดังนี้

กลุ่มหัตถกรรมตำบลพิชัย (บ้านมอนเขาแก้ว และบ้านสามัคคี) เน้นการผลิตภาชนะดินเผาเพื่อการอุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวัน รูปลักษณะเน้นความแข็งแรงและฟังก์ชันการใช้งานเป็นหลัก เช่น หม้อน้ำ หม้อแกง หม้อสาว (หม้อสำหรับทำพิธีกรรมหรือใส่น้ำดื่ม) และกระถางต้นไม้

กลุ่มหัตถกรรมตำบลบ่อแฮ้ว (บ้านป่าเยาะ และบ้านสันกลาง): เป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่สำคัญ โดยเน้นการผลิตภาชนะเครื่องใช้ในวิถีชีวิตและพิธีกรรม เช่น หม้อน้ำ น้ำตั้น (คนโท) และแจกัน หม้อดอก จนกลายเป็นเอกลักษณ์ที่รู้จักกันแพร่หลายในชื่อน้ำตั้นบ่อแฮ้ว ซึ่งสะท้อนถึงทักษะเชิงช่างที่ผสมเข้ากับวิถีวัฒนธรรมล้านนาได้อย่างลงตัวอย่างไรก็ตาม เมื่อบริบททางสังคมและเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้งานหัตถกรรมในพื้นที่ต้องปรับตัว

ภาพที่ 64 ยายซอน ชาวบ้านป่าเยะ สาธิตการปั้นหม้อดอกของเมืองลำปาง
ที่มา: คุณอาทิตย์ สุบินะ ถ่ายเมื่อปี พ.ศ. 2567

ภาพที่ 65 หม้อดอกแบบหล่อพิมพ์
ภาพที่ 66 การเผาแบบเตาเปิดกลางแจ้งในปัจจุบัน

แหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาบ้านป่าเยะและบ้านสันกลาง ตำบลบ่อแฮ้ว อำเภอเมืองลำปาง

ชุมชนบ้านป่าเยะ ปัจจุบันยังคงปรากฏกลุ่มผู้ผลิตที่พยายามรักษารูปแบบดั้งเดิมไว้ แต่ด้วยข้อจำกัดด้านต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น จึงมีการปรับเปลี่ยนกระบวนการจากงานปั้นมือแบบโบราณมาเป็นการหล่อพิมพ์ แล้วจึงใช้วิธีการย้อมผิวสัมผัสให้มีความงดงามคล้ายคลึงกับโบราณวัตถุ เพื่อลดทอนขั้นตอนและรักษาความแพร่หลายของผลิตภัณฑ์⁵

ชุมชนบ้านสันกลาง เดิมเคยมีรากเหง้าการผลิตเครื่องใช้ชนิดเดียวกับบ้านป่าเยะ แต่ในปัจจุบันกลุ่มช่างได้ปรับเปลี่ยนทิศทางการผลิตภาชนะขนาดใหญ่ หันไปเน้นการผลิตวางประทีป เป็นหลัก เพื่อตอบสนองต่อความต้องการในปัจจุบัน

นอกจากนี้ กระบวนการเผาซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของงานดินเผา ก็ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของความเป็นเมือง แต่เดิมช่างจะใช้การเผาแบบเตาเปิดกลางแจ้ง ซึ่งเป็นกรรมวิธีพื้นบ้านดั้งเดิม แต่เมื่อชุมชนบ้านเรือนขยายตัวโอบล้อมพื้นที่ผลิต การก่อเตาเผากลางแจ้งจึงไม่สามารถกระทำได้อีกต่อไป เนื่องจากข้อจำกัดด้านพื้นที่และมลภาวะทางสิ่งแวดล้อม ส่งผลให้กรรมวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมเผชิญกับความท้าทายในการสืบสานและอนุรักษ์อย่างยิ่ง

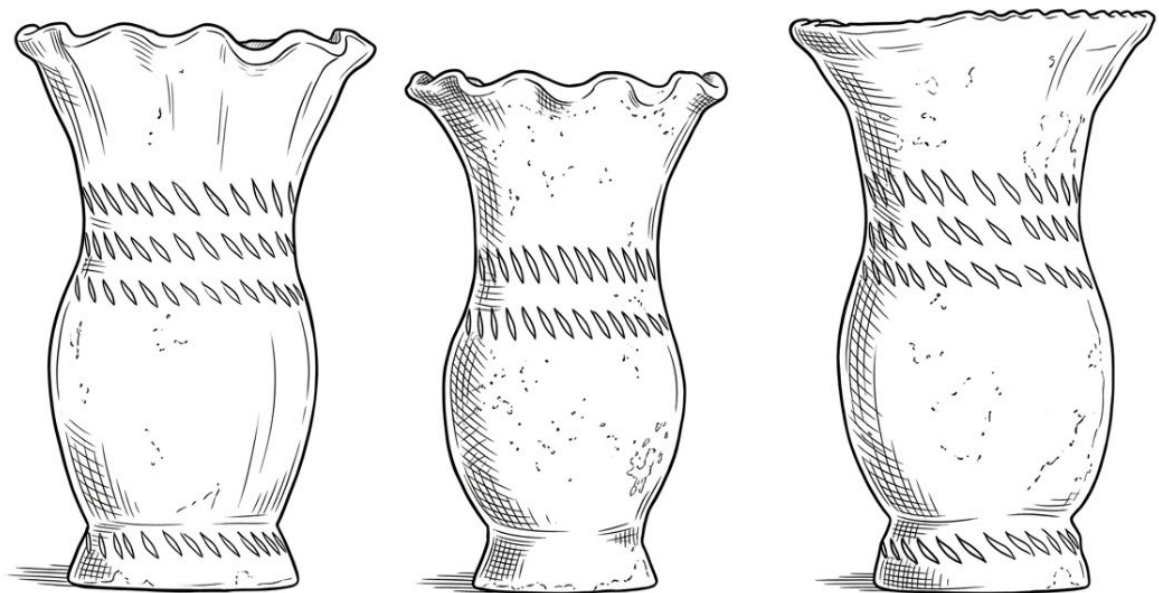

ภาพที่ 67 หม้อดอกดินเผาบ้านป่าเยะและบ้านสันกลาง ตำบลบ่อแฮ้ว อำเภอเมืองลำปาง

⁵ ธวัชชัย ทำทอง, พัฒนาการและประวัติศาสตร์เครื่องปั้นดินเผาลำปาง, หน้า 129.

อัตลักษณ์หม้อดอกดินเผาแห่งบ้านป่าเยะและบ้านสันกลาง ในช่วง ประมาณ 30-50 ปี ที่ผ่าน มา สะท้อนถึงภูมิปัญญาการปั้นด้วยมือและขึ้นรูปบนแป้นหมุนอย่างประณีต โดดเด่นด้วยรูปลักษณะ ทรงกระบอกขนาดกะทัดรัด รับกับฐานแบนเตี้ยและปากบายที่ผายออกอย่างพองาม มีทั้งรูปแบบปาก เรียบและปากจีบริวอันเป็นเอกลักษณ์

ตัวหม้อประดับด้วยลายขูดขีดเป็นเส้นสั้นเฉียงทแยงอย่างเรียบง่าย มีจังหวะหนักเบาอันเป็น เส้นเฉพาะตัว มีการสร้างสรรค์ทั้งขนาดใหญ่เพื่อบูชาพระรัตนตรัยภายในวิหาร และขนาดเล็กสำหรับ โต๊ะหมู่บูชาหรือศาลเจ้าประจำบ้าน แม้รูปแบบจะเรียบง่ายไม่ซับซ้อน แต่หม้อดอกเหล่านี้กลับคงอัต ลักษณ์ของงานช่างกลุ่มป่าเยะ ที่พยายามปรับตัวและสืบทอดอัตลักษณ์ดั้งเดิมให้ดำรงอยู่ท่ามกลาง กระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคมร่วมสมัยได้อย่างสง่างาม

ภาพลายเส้นที่ 12-14 หม้อดอกโบราณบ้านป่าเยะ

ภาพที่ 68 การถวายหมอดอก พระประธานภายในมณฑปวัดพระแก้วดอนเตาสุธาตาราม อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง
ที่มา: ศิระ ดวงชัยปิติ ถ่ายเมื่อ พ.ศ.2522

ภาพที่ 69 หม้อดอกปักดอกและใบ ประดับช่อดอกสีต่างๆ ในประเพณีปีใหม่เมือง(สงกรานต์)เมืองลำปาง
ที่มา: ศิระ ดวงชัยปิติ ถ่ายเมื่อ พ.ศ.2522

ปัจจุบันหม้อดอกลำปาง ยังคงถูกผลิตขึ้นภายในชุมชนบ้านป่าเยะ ถึงแม้ว่าจะมีการปรับวิธีการสร้างชิ้นงาน จากงานปั้นมือเป็นงานหล่อพิมพ์แล้วก็ตาม หม้อดอกดินเผาบ้านป่าเยะยังคงเป็นที่ต้องการของคนลำปาง ในการสร้างเครื่องปั้นดินเผาประเภทหม้อดอก เพื่อใช้ในงานประเพณีพิธีกรรม ตามความเชื่อของคนเมือง โดยเฉพาะช่วงประเพณีปีใหม่เมือง การเปลี่ยนหม้อดอกในบ้านในวันเปลี่ยนศักราชใหม่ การใช้เป็นหม้อสังฆานต์ประดับหน้าบ้านในวันสังฆานต์ล่อง การใช้หม้อดอกไปสักการบูชาพระพุทธรูป และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ

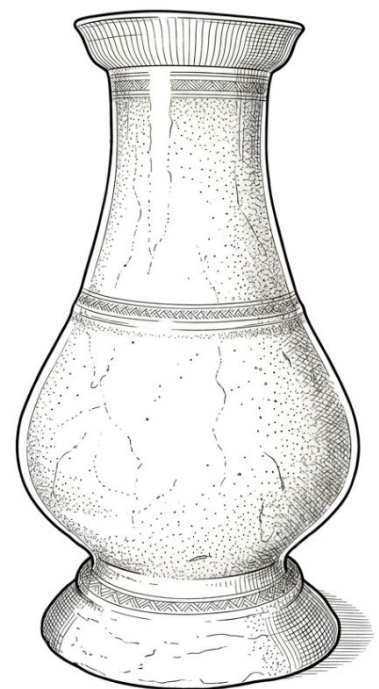

ภาพที่ 70-71 การแต่ง หม้อสังฆานต์ ช่วงประเพณีปีใหม่เมือง จังหวัดลำปาง ในปัจจุบัน

ในมิติของพุทธศิลป์และงานช่าง หม้อดอกดินเผาเมืองลำปางแม้จะมีรูปทรงที่ไม่ซับซ้อน แต่กลับมีอัตลักษณ์ที่ชัดเจน ทั้งในด้านแหล่งกำเนิดและหน้าที่การใช้งานที่เฉพาะเจาะจง รูปทรงที่ปรากฏสะท้อนถึงภูมิปัญญาการปั้นที่เรียบง่ายแต่ทรงพลัง เป็นหลักฐานทางวัฒนธรรมที่ยังมีลมหายใจและปรากฏร่องรอยแห่งอดีตให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาอย่างเด่นชัด ดอกย้าภาพจำของลำปางในฐานะเมืองแห่งหัตถศิลป์ดินเผาที่ความศรัทธากับงานช่างพื้นบ้านหลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกัน อีกทั้งยังคงไว้อย่างงานเครื่องปั้นดินเผาให้ดำเนินคู่ไปกับประเพณีพิธีกรรมอันเป็นอัตลักษณ์ทางสังคมได้อย่างสมบูรณ์และงดงามในยุคปัจจุบัน

4.6 รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดพะเยา

หลักฐานสำคัญของหม้อดอกดินเผาในพื้นที่จังหวัดพะเยา ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในสองส่วน คือ จากโบราณวัตถุและจากภาพถ่ายโบราณ โดยส่วนแรกคือกลุ่มโบราณวัตถุที่จัดแสดง ณ หอวัฒนธรรม นิทัศน์ วัดศรีโคมคำ ตำบลเวียง อำเภอเมืองพะเยา ซึ่งประกอบด้วยหม้อคนโทหรือแจกันเคลือบใสตามแบบฉบับศิลปะล้านนา สันนิษฐานว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-22 โบราณวัตถุชิ้นนี้มีแหล่งกำเนิดจากเตาเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ซึ่งถูกนำมาเก็บรักษาและจัดแสดงไว้ในฐานะมรดกทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะการปรากฏของ แจกันหม้อดอกทรงสูง ที่สะท้อนถึงรูปแบบอัตลักษณ์และความประณีตของเครื่องปั้นดินเผาสุพรรณภูมิได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 72 แจกันเคลือบใส ศิลปะล้านนา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-22
จากเตาเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย
ภาพลายเส้นที่ 15 แจกันเคลือบใส เตาเวียงกาหลง

ในหอวัฒนธรรมนิทัศน์ ยังจัดแสดงหม้อดอกดินเผา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 24-25 ซึ่งได้รับมอบจากการบริจาคโดยประชาชนจังหวัดพะเยา ประกอบด้วยโบราณวัตถุชิ้นสำคัญ 2 รูปแบบ ได้แก่ หม้อดอกดินขาวทรงกลม ลักษณะปากบานฐานเตี้ย ตกแต่งผิวด้วยเทคนิคลายขีดประทับ จำนวน 1 ใบ และหม้อดอกดินเผาผิวดำทรงกลม ลักษณะปากสั้นฐานเตี้ย ประดับลวดลายละเอียดประณีตด้วย ลายสร้อยดอกหมาก จำนวน 1 ใบ สันนิษฐานว่าโบราณวัตถุทั้งสองชิ้นเป็นผลงานจากแหล่งเตาจากเมืองเชียงตุง รัฐฉาน ประเทศเมียนมา และจากแหล่งเตาอำเภอยางสัก จังหวัดเชียงราย ซึ่งสะท้อนถึงรสนิยมและการสืบทอดงานช่างเครื่องปั้นดินเผาในพื้นที่ใกล้เคียงที่แพร่หลายเข้ามาในพะเยายุคหลัง

ภาพที่ 73 (ซ้าย)หม้อดอกดินขาวทรงกลม สันนิษฐานว่าเป็นผลงานจากแหล่งเตาจากเมืองเชียงตุง

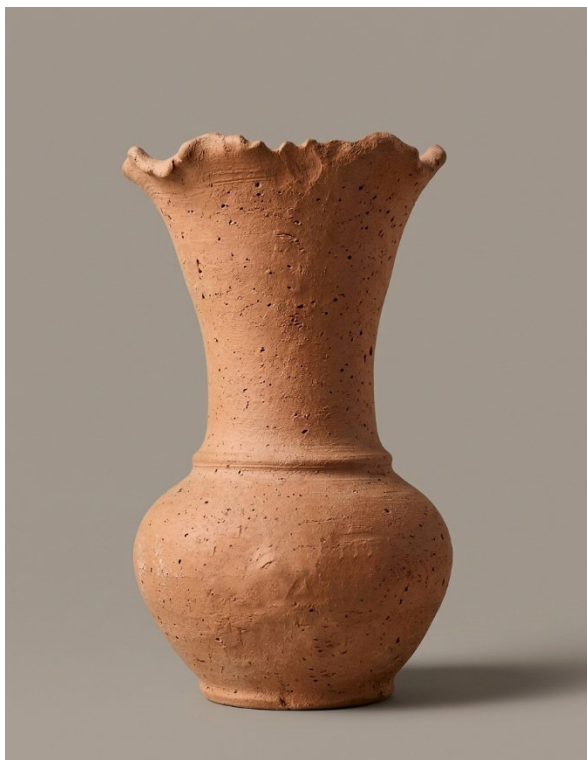
ภาพที่ 74 (ขวา)หม้อดอกดินดำทรงกลม สันนิษฐานว่าเป็นผลงานจากแหล่งเตาอำเภอยางสัก จังหวัดเชียงราย

หลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่สะท้อนภาพลักษณ์ดั้งเดิมของหม้อดอกดินเผา ที่วางบนแท่นแก้วในวิหารวัดหลวงราชสถูปฐาน จังหวัดพะเยา คือภาพถ่ายโบราณเมื่อปี พ.ศ. 2478 บันทึกโดย Arnold Heim (อาร์โนลด์ ไฮม์) นักธรณีวิทยาชาวสวิตเซอร์แลนด์ ภาพชุดนี้ทำหน้าที่บันทึกความทรงจำ และหลักฐานทางวัฒนธรรมก่อนที่วิหารหลังเดิมจะมีการบูรณะใหม่ในยุคต่อมา

รายละเอียดที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่งภายในภาพ คือการพบร่องรอยการวางหม้อดอกดินเผา ไว้เบื้องหน้าพระประธานเพื่อใช้เป็นเครื่องสักการบูชา ซึ่งเผยให้เห็นอัตลักษณ์ของเครื่องปั้นดินเผาพื้นถิ่นพะเยาเมื่อเกือบร้อยปีก่อนได้อย่างชัดเจน โดยภาพรวมหม้อดอกดินเผาตามแบบฉบับเมืองพะเยา จะมีลักษณะเด่นคือ ตัวหม้อทรงกลมสมส่วน คอหม้อเรียวยาวสูงรับกับปากหม้อที่ผายบานออก โดยบริเวณขอบปากมีการตกแต่งด้วยเทคนิคการทำจีบรีย้อย่างประณีต ส่วนฐานทำเป็นทรงเตี้ยมั่นคง รูปแบบดินเผาเช่นนี้ถือเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ที่ปรากฏพบในพื้นที่เมืองพะเยาและพื้นที่วัฒนธรรมใกล้เคียงในอดีต

ภาพที่ 75 ภายในวิหารวัดหลวงราชสถูปฐาน จ.พะเยา
บันทึกเมื่อ ประมาณปี คศ.1935 (พ.ศ. 2478) โดย Hiem Arnold
ที่มา: หอจดหมายเหตุ ETH-Bibliothek เมืองซูริค ประเทศสวิตเซอร์แลนด์

ภาพที่ 76-77 รูปสัณฐานหม้อดอกเมืองพะเยา ถอดจากภาพถ่ายโบราณ

ในปัจจุบันข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาอันเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดพะเยา ยังมีอาจสืบค้นได้อย่างสมบูรณ์ ทั้งนี้เนื่องจากปัจจัยด้านประวัติศาสตร์ที่มีการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานของผู้คนทั้งเข้าและออกตลอดช่วงศตวรรษที่ผ่านมา ส่งผลให้อัตลักษณ์ของงานช่างศิลป์แขนงนี้ค่อยๆ เลือนหายไป

อย่างไรก็ดีภาพถ่ายโบราณและโบราณวัตถุ ที่ยังคงหลงเหลืออยู่ ถือเป็นกุญแจสำคัญ และต้นแบบ อันล้ำค่าในการรื้อฟื้นงานหม้อดอกเมืองพะเยาให้กลับมามีชีวิตอีกครั้งในอนาคต โดยนอกเหนือจากการฟื้นฟูภูมิปัญญางานช่างดินเผาแล้ว สิ่งที่ต้องดำเนินการควบคู่กันคือ การรื้อฟื้นจารีตประเพณีตามหม้อดอกหน้าพระเจ้าภายในวิหาร เพื่อให้งานหัตถศิลป์ได้กลับมาทำหน้าที่เป็นเครื่องสักการะอันสูงส่งดังเช่นในอดีต

การฟื้นฟูองค์ความรู้งานช่าง และจิตวิญญาณทางความเชื่อเช่นนี้ จะเป็นหนทางสำคัญที่นำไปสู่การอนุรักษ์และสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมของเมืองพะเยาให้ดำรงอยู่อย่างทรงคุณค่าและยั่งยืนต่อไป

4.7 รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดแพร่

จากการลงพื้นที่สำรวจข้อมูลในเขตล้านนาตะวันออก พบว่าหม้อดอกดินเผาปรากฏให้เห็นน้อยมากในพื้นที่จังหวัดแพร่ ซึ่งถือเป็นประเด็นที่น่าสนใจทางประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา โดยสามารถตั้งข้อสันนิษฐานถึงสาเหตุการลดน้อยถอยลงของมรดกวัฒนธรรมนี้ผ่านจุดเปลี่ยนสำคัญทางเมือง

ประเพณีการถวายเป็นหม้อดอก(การตานหม้อดอก) อาจมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับกลุ่มชาติพันธุ์ พม่า-ไทใหญ่ (เงี้ยว) ที่เคยมีบทบาทสำคัญในเมืองแพร่ แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์ "กบฏเงี้ยว" ในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อต่อต้านการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล และจบลงด้วยการปราบปรามโดยกองทัพหลวงในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2445 เหตุการณ์นี้ไม่เพียงแต่ส่งผลต่อโครงสร้างอำนาจ แต่ยังส่งผลกระทบต่ออย่างรุนแรงต่ออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่ เมื่อกลุ่มผู้นำไทใหญ่ถูกปราบปรามและอิทธิพลทางการเมืองลดลง จารีตพิธีกรรมและมรดกทางวัฒนธรรมที่มีกลิ่นอายพม่า-ไทใหญ่ จึงถูกลดบทบาทไปตามกระแสการรวมศูนย์อำนาจจากส่วนกลาง ส่งผลให้ประเพณีเฉพาะกลุ่มอย่างการตานหม้อดอก ค่อยๆ เลือนหายไปจากสังคมเมืองแพร่ในที่สุด

การขาดหายไปของหม้อดอกดินเผาในเมืองแพร่ จึงอาจไม่ใช่เพียงเรื่องของงานหัตถกรรมที่หยุดชะงักลง แต่เป็นร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่สะท้อนถึงการแตกสลายของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ หลังเผชิญกับพายุทางการเมืองในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งทำให้หม้อดอกอันเป็นสัญลักษณ์ของความศรัทธาแบบดั้งเดิมสูญสิ้นไปพร้อมกับบริบททางสังคมในยุคนั้น แต่พอยังมีคำบอกเล่าและกล่าวถึงการใช้หม้อดอกดินเผาในประเพณีบางอย่างของคนเมืองในจังหวัดแพร่ เช่น ประเพณีตั้งธรรมหลวง ระหว่างการเทศน์เวสสันดรชาดก จะมีการถวายเป็นโคมไฟและตานโหลดอก(หม้อดอก) โดยเจ้าของกัณฑ์เทศน์แต่ละกัณฑ์ จะต้องมีต้นดอกโหลดอก เอาดอกไม้ใส่แจกัน วางไว้ข้างคู่กับกัณฑ์เทศน์⁶ เป็นต้น

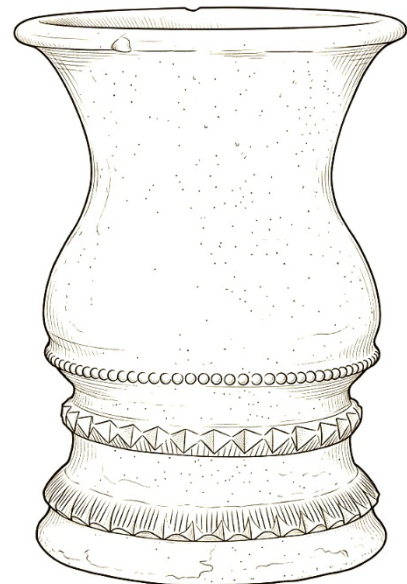
แม้ในปัจจุบันจังหวัดแพร่จะยังคงปรากฏร่องรอยทางสถาปัตยกรรมของวัดไทใหญ่อยู่บ้าง ทว่าในมิติทางวัฒนธรรม วิถีชีวิตแบบไทใหญ่กลับถูกกลืนกลาย เข้ากับอัตลักษณ์ของกลุ่มคนเมืองในท้องถิ่นอย่างแยกไม่ออก ส่งผลให้งานศิลปกรรมพม่า-ไทใหญ่ดั้งเดิมเกิดการปรับเปลี่ยนและถูกแฝงอยู่ในงานศิลปะพื้นถิ่นจนขาดความชัดเจนในเชิงอัตลักษณ์

ประเด็นนี้สอดคล้องกับผลการศึกษา "ลวดลายหม้อปุณณภูมในวัฒนธรรมล้านนา" ของผู้เขียน เมื่อปี พ.ศ. 2565 ซึ่งพบว่าในพื้นที่จังหวัดแพร่มีการปรากฏของลวดลายดังกล่าวน้อยมาก เมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้งจะพบว่า ทั้งลวดลายหม้อดอก(งานจิตรกรรม/ประติมากรรม) และ หม้อดอกดินเผา(งานหัตถกรรม) ต่างมีความเชื่อมโยงทางคติความเชื่อและรูปแบบศิลปะที่สัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับชาวพม่า-ไทใหญ่

⁶ สัมภาษณ์, ภัทรพงศ์ เพาะปลูก, ชาวบ้านเหมืองหม้อ จังหวัดแพร่, 15 พฤศจิกายน 2568.

จากกระแสการเปลี่ยนผ่านทางวัฒนธรรมที่ทำให้หม้อดอกดินเผาเกือบจะเลือนหายไปจากเมืองแพร่ ผู้เขียนได้ลงพื้นที่สำรวจพบกับหม้อดอกดินเผาแบบเคลือบจำนวน 1 ใบ อยู่บนจองวิหาร วัดจอมสวรรค์ อำเภอเมืองแพร่

วัตถุชิ้นนี้เป็นหลักฐานสำคัญที่ยืนยันถึงการมีอยู่ของวัฒนธรรมไทใหญ่ในพื้นที่ ด้วยลักษณะเฉพาะทางศิลปกรรมที่เด่นชัด รูปทรงอันเป็นเอกลักษณ์ ตัวหม้อกลมส้นรับกับฐานที่เตี้ยมั่นคงโดดเด่นด้วยส่วนปากที่บานแบนกว้าง เทคนิคชั้นสูงผ่านการเผาเคลือบด้วยอุณหภูมิสูง โดยใช้น้ำเคลือบขี้เถ้า อันเป็นอัตลักษณ์ทางเทคนิคที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาช่างไทใหญ่อย่างชัดเจน

ภาพที่ 78 (ซ้าย)หม้อดอกดินเผาวัดจอมสวรรค์ อำเภอเมืองแพร่

ภาพลายเส้นที่ 16 (ขวา)หม้อดอกดินเผาวัดจอมสวรรค์

อย่างไรก็ตาม การค้นพบนี้ยังคงทิ้งปมปริศนาสำคัญให้ต้องขบคิดต่อไปว่า หม้อดอกใบนี้ถูกรังสรรค์ขึ้นจากเตาเผาในพื้นที่เมืองแพร่เอง หรือเป็นสินค้าล้ำค่าจากต่างแดนที่ถูกนำมาถวายเป็นพุทธบูชาในอดีต ซึ่งคำตอบของคำถามนี้อาจเป็นองค์ประกอบส่วนสุดท้าย ที่ช่วยเติมเต็มภาพลักษณ์ของงานหัตถกรรมไทใหญ่ในดินแดนล้านนาตะวันออกให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ จากหลักฐานภาพถ่ายโบราณ วัดพระนอน อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ พบว่าในอดีตเมื่อ 100 ก่อน มีการใช้แจกันหม้อดอกปักดอกไม้นามบูชาพระธาตุ บริเวณซุ้มพระเจ้าของเจดีย์วัดพระนอน แสดงให้เห็นการใช้งานหม้อดอกดินเผา ตามจารีตประเพณีแบบล้านนาได้อย่างชัดเจน ถึงแม้ว่าจะไม่มีปรากฏหลักฐานแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาในยุคปัจจุบันแล้วก็ตาม แต่จากภาพถ่ายโบราณรูปนี้ แสดงให้เห็นถึงรูปแบบหม้อดอกดินเผาของจังหวัดแพร่ในอดีตได้ชัดเจน

ภาพที่ 79 การใช้หม้อดอกดินเผาบูชาพระธาตุ วัดพระนอน อำเภอเมืองแพร่

ดังนั้นการจางหายไปของหม้อดอกดินเผาในพื้นที่จังหวัดแพร่ จึงอาจไม่ใช่เพียงเรื่องของกาลเลิกราในเชิงหัตถกรรมเพียงอย่างเดียว แต่เป็นภาพสะท้อนของการลดบทบาทและอิทธิพลทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์พม่า-ไทใหญ่ในดินแดนล้านนาตะวันออก ที่ค่อยๆ เลือนหายไปตามการเปลี่ยนแปลงของหน้าประวัติศาสตร์นั่นเอง

4.8 รูปแบบหม้อดอกดินเผา ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดน่าน

จังหวัดน่าน ดินแดนล้านนาตะวันออกซึ่งเปรียบเสมือนแอ่งอารยธรรมอันรุ่งเรืองของชาวไทลื้อ พบข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า ในงานศิลปกรรมมักไม่ปรากฏการใช้แจกันหม้อดอกในวิถีวัฒนธรรมกระแสหลัก เฉกเช่นในพื้นที่ที่มีวัฒนธรรมพม่า-ไทใหญ่สอดแทรกผสมผสานอย่างเข้มข้น

ประเด็นนี้สอดคล้องกับหลักฐานทางศิลปกรรมในศาสนสถานทั่วจังหวัดน่าน ที่พบการประดับตกแต่งด้วย "ลวดลายหม้อดอก" หรือ "ลายหม้อปुरुณฆฏะ" ในสัดส่วนที่น้อยมากเช่นกัน ข้อสันนิษฐานนี้ชี้ให้เห็นว่า คติการบูชาด้วยหม้อดอกอาจไม่ใช่จารีตดั้งเดิมของกลุ่มอารยธรรมไทลื้อในแถบนี้ แต่เป็นองค์ประกอบทางศิลปะที่แปรผันตามการเคลื่อนย้ายและอิทธิพลของกลุ่มชาติพันธุ์ในแต่ละพื้นที่อย่างมีนัยสำคัญ

จากการสัมภาษณ์ พระครูนนทโชติวัฒน์ (เพทาย พุทธิโชโต) เจ้าคณะตำบลไชยวัฒนาและเจ้าอาวาสวัดป่าหัด อำเภอปัว จังหวัดน่าน พบข้อมูลสำคัญที่ตอกย้ำว่า ในพื้นที่จังหวัดน่านแทบไม่ปรากฏจารีตความเชื่อเรื่องการตานหม้อดอกดินเผา โดยวัตถุที่พบเห็นเป็นส่วนใหญ่คือ "น้ำตันดินเผา" สำหรับการถวายดอกไม้สดนั้น มักปรากฏในลักษณะของการ "แต่งต้นกุ่ม" (การจัดดอกไม้เป็นพุ่ม) หรือในรูปแบบของ "สุมดอก" ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ที่ใกล้เคียงกับวัฒนธรรมไทยวนในพื้นที่จังหวัดลำปาง ลำพูน และเชียงใหม่

ข้อเท็จจริงดังกล่าวส่งผลให้เมืองน่าน กลายเป็นพื้นที่เพียงแห่งเดียวในขอบเขตการศึกษาครั้งนี้ที่ไม่ปรากฏรูปแบบของหม้อดอกเลย นำไปสู่ข้อสันนิษฐานของผู้เขียนที่ว่า ในโครงสร้างทางวัฒนธรรมของสายไทลื้อ นั้น "หม้อดอกดินเผา" หรือ "ลวดลายหม้อดอก" อาจไม่ได้อยู่ในระบบแนวคิดหรือจารีตปฏิบัติในการถวายพุทธบูชา ซึ่งนับเป็นจุดแตกต่างที่ชัดเจนเมื่อเปรียบเทียบกับจังหวัดที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่อาศัยอยู่และผสมผสานทางวัฒนธรรมอย่างเข้มข้น

อ้างอิงท้ายบท

กองโบราณคดี กรมศิลปากร. (2533). **แหล่งเตาล้านนา**. โครงการสำรวจแหล่งโบราณคดี ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรุงเทพฯ: ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2557). **30 ชาติในเชียงราย**. กรุงเทพฯ : สยามปริทัศน์.

ธวัชชัย ทำทอง. (2565). **พัฒนาการและประวัติศาสตร์เครื่องปั้นดินเผาลำปาง**. เชียงใหม่: หจก.เจริญวัฒนาการพิมพ์.

ฐาปกรณ์ เครือระยา. (2565). **ปुरुณภูกะ หม้อดอกในวัฒนธรรมล้านนา**. เชียงใหม่ : วนิดาการพิมพ์.

สัมภาษณ์

กฤตดนัย สมบัติใหม่, สัมภาษณ์, 15 มกราคม 2569.

สัมภาษณ์, ปรีชา สายคำวัง, บ้านเหมืองกุง อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่, 27 มีนาคม 2569.

สัมภาษณ์, ภัทรพงศ์ เพาะปลูก, ชาวบ้านเหมืองหม้อ จังหวัดแพร่, 15 พฤศจิกายน 2568.

บทที่ 5

การวิเคราะห์รูปแบบและอัตลักษณ์เชิงช่าง

การเก็บข้อมูลหม้อดอกดินเผา ในพื้นที่ 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน ทำให้ได้เห็นถึงเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น บริบทการใช้งานในพิธีกรรม และสถานการณ์ปัจจุบันของแหล่งผลิตไปแล้วนั้น เนื้อหาในบทนี้จะมุ่งเน้นไปที่การวิเคราะห์เจาะลึกถึงรูปแบบเฉพาะ และเทคนิคงานของหม้อดอกในแต่ละพื้นที่ เพื่อให้ได้เห็นถึงความโดดเด่นทางสุนทรียศาสตร์และเทคนิคเชิงช่างที่เป็นมรดกตกทอดกันมา โดยจะมีการนำเสนอข้อมูลร่วมกับภาพวิเคราะห์กายวิภาคของชิ้นงานอย่างละเอียด เพื่อนำไปสู่การจัดทำฐานข้อมูลองค์ความรู้ที่ครบถ้วนและแม่นยำ เพื่อให้ศิลปิน ช่างปั้น และผู้สืบสานงานหัตถศิลป์ในอนาคต สามารถนำไปใช้เป็นต้นแบบในการสร้างสรรค์และรักษามาตรฐานงานช่างโบราณให้คงความสมบูรณ์สืบต่อไป

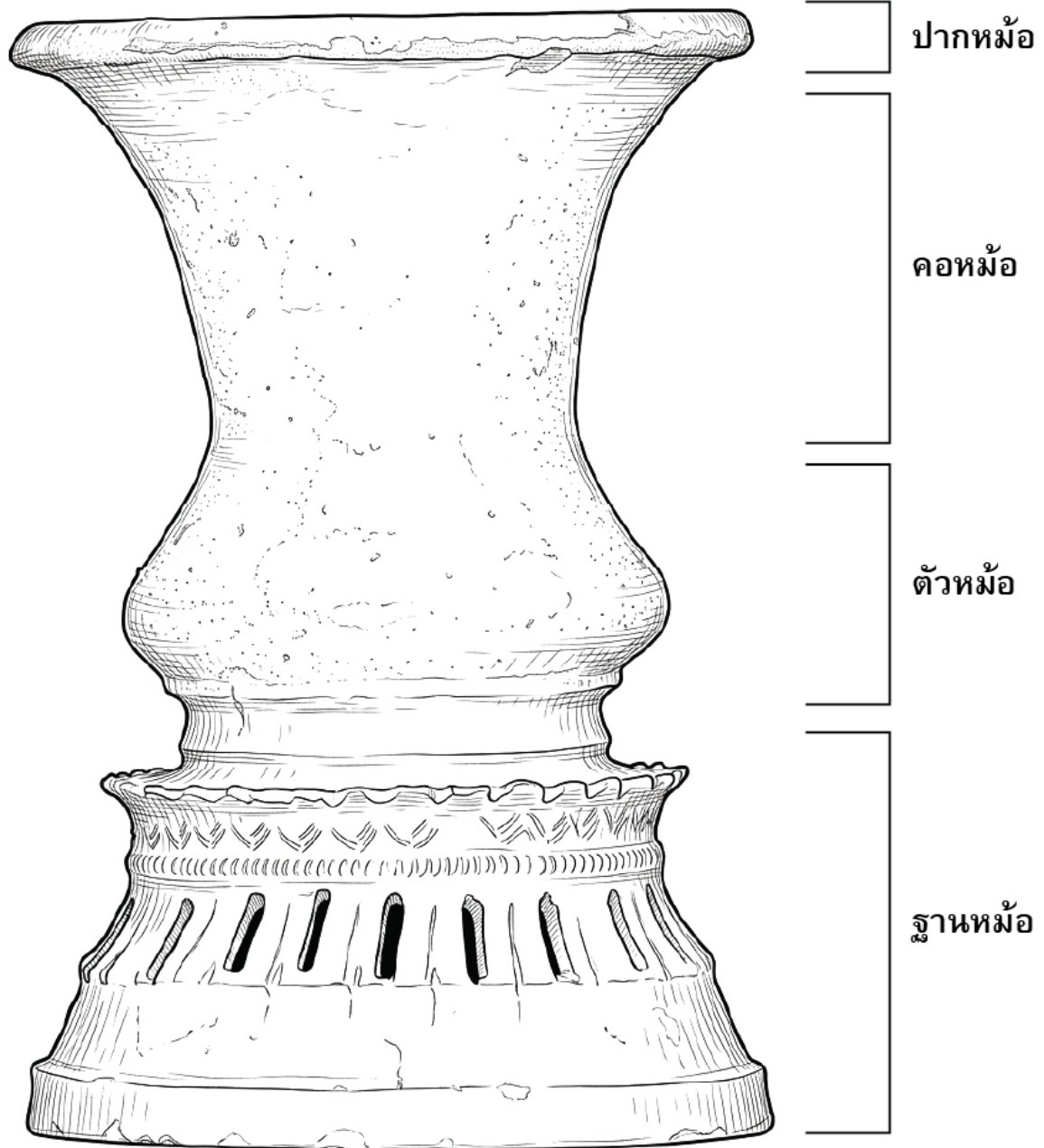
5.1 การจำแนกองค์ประกอบของหม้อดอก

หม้อดอกแต่ละรูปแบบ จะแบ่งออกเป็นส่วนต่างๆ เพื่อใช้เรียกระบุตำแหน่ง และเพื่อให้การอธิบายรูปทรงและอัตลักษณ์ในลำดับถัดไปมีความชัดเจนและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน โดยได้แบ่งสัดส่วนของหม้อดอกออกเป็น 4 ส่วนหลัก ดังนี้:

1. ปากหม้อ (Rim/Lip): ส่วนบนสุดของภาชนะ ซึ่งอาจประกอบด้วยรายละเอียดเฉพาะ เช่น ขอบปาก ล้นปาก หรือความผายของปาก
2. คอหม้อ (Neck): ส่วนที่เชื่อมต่อระหว่างปากหม้อและตัวหม้อ เป็นจุดที่ช่วยกำหนดสมดุลของรูปทรง
3. ตัวหม้อ (Body): ส่วนโครงสร้างหลักที่อยู่ตรงกลาง มักเป็นส่วนที่มีความกว้างหรือป่องที่สุดของภาชนะ
4. ฐานหม้อ (Base/Foot): ส่วนล่างสุดที่ใช้รองรับน้ำหนัก ซึ่งในเชิงช่างอาจเรียกว่า "ตีนฐาน" หรือ "ตีนหม้อ" ตามแต่ลักษณะทางศิลปกรรม

เพื่อให้เห็นภาพองค์ประกอบทั้งหมดได้ชัดเจนยิ่งขึ้น สามารถพิจารณาภาพลายเส้นแสดงสัดส่วน ที่ผู้ศึกษาได้จำแนกและจัดเตรียมไว้ประกอบการอธิบายในเนื้อหาดังต่อไปนี้

ส่วนประกอบของหม้อดอก

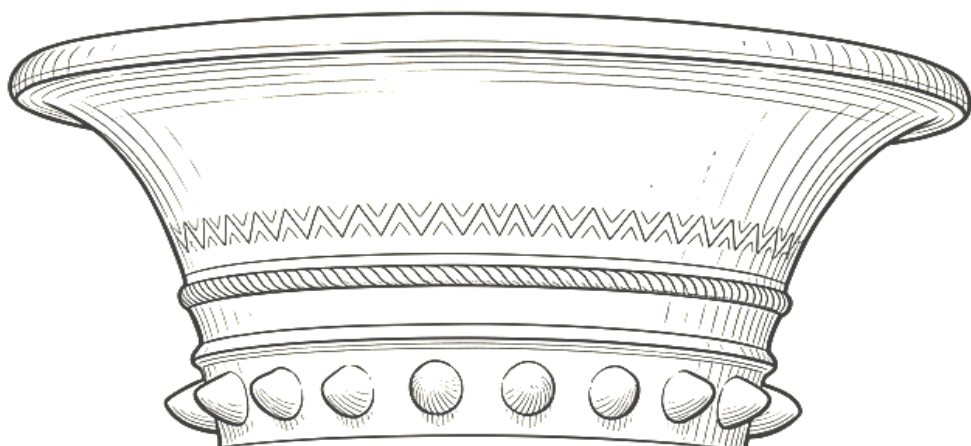
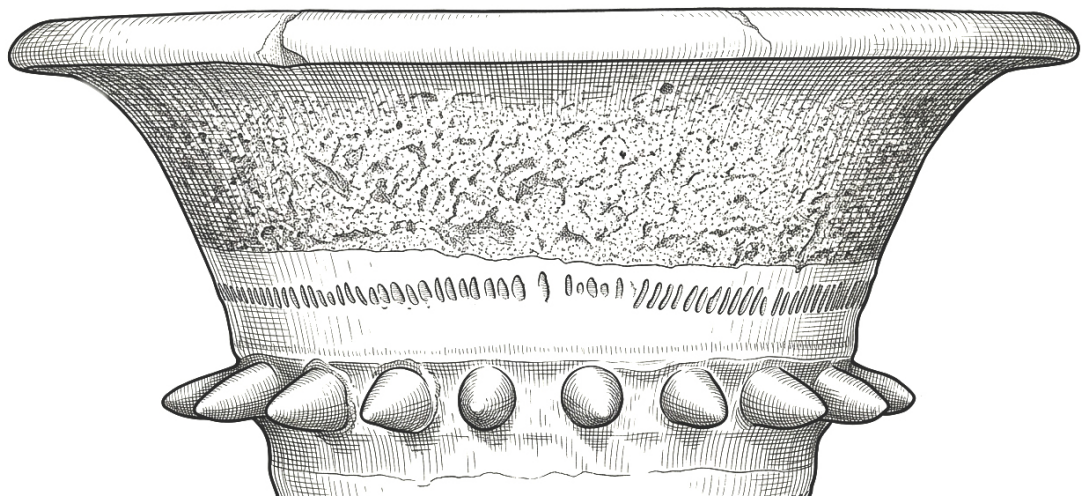
ภาพลายเส้นที่ 17 แสดงสัดส่วนและคำเรียกของหม้อดอกดินเผา

5.1.1 ปากหม้อ

ปากหม้อถือเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาและการสร้างสรรค์เชิงช่างในแต่ละท้องถิ่น ทั้งยังเป็นดัชนีชี้วัดอัตลักษณ์ทางรูปแบบของกลุ่มช่างได้อย่างชัดเจน จากการรวบรวมข้อมูลสามารถจำแนกลักษณะเด่นของปากหม้อดอกแจกันได้ 3 รูปแบบหลัก ดังนี้:

5.1.1.1 รูปแบบปากแบนบาน (Flat-Flared Rim):

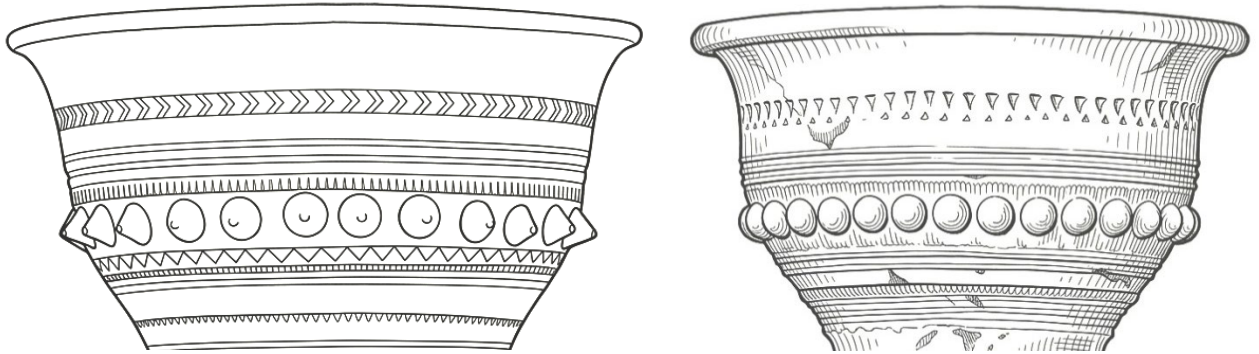
มีลักษณะเด่นคือการปั้นขอบปากให้ผายออกเป็นระนาบแบน โดยมีความหนาที่พอเหมาะเพื่อเสริมความแข็งแรงของโครงสร้าง ในบางชิ้นงานอาจพบการซ้อนชั้นของปากหม้อเป็นปากสองชั้น หรือการดัดตั้งรูปทรงให้โค้งมนคล้ายปากช้าง เพื่อเพิ่มมิติความงามและแสดงทักษะชั้นครู

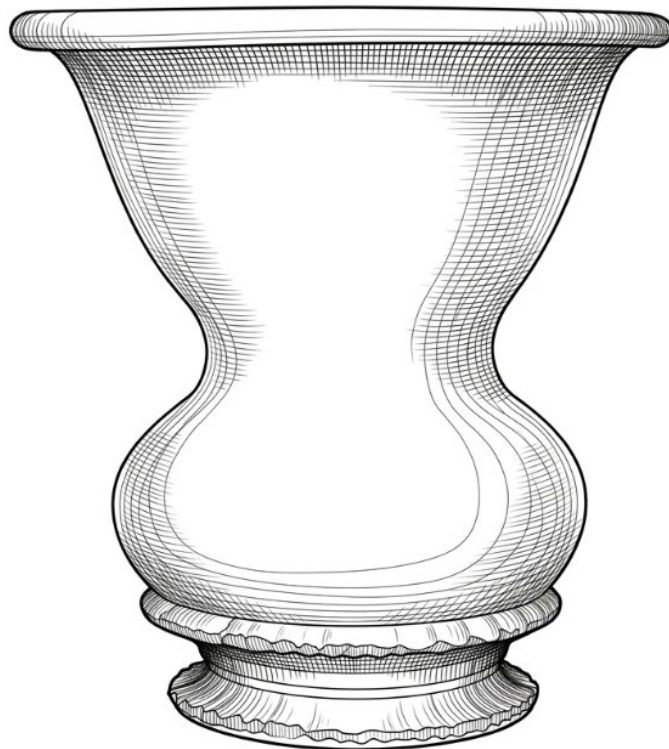
ภาพลายเส้นที่ 18 -19 รูปแบบปากแบนบาน

5.1.1.2 รูปแบบปากถ้วย (Cup-Shaped Rim):

ปากหม้อจะมีลักษณะการปั้นที่เริ่มจากการผายปากออกแล้วค่อยสอบเข้าหาศูนย์กลางคล้ายรูปทรงถ้วย ออกแบบมาเพื่อวัตถุประสงค์ในการรองรับพุ่มดอกไม้ที่มีขนาดใหญ่ให้ตั้งตรงสวยงาม นอกจากนี้การลดพื้นที่ความกว้างของวงปากยังช่วยป้องกันการกระเทาะหรือความเสียหายจากการกระแทกขณะใช้งานได้เป็นอย่างดี ซึ่งปรากฏให้เห็นในหม้อดอกขุนยวมเท่านั้น ถือเป็นอัตลักษณ์เฉพาะถิ่นอย่างชัดเจน

ภาพลายเส้นที่ 20 -21 รูปแบบปากถ้วย

ภาพลายเส้นที่ 22 หม้อดอกปากถ้วยขนาดเล็กเมืองขุนยวม

ภาพที่ 80-81 หม้อดอกดินเผาปากถ้วย

5.1.1.3 รูปแบบปากลอนคลื่น (Wavy/Scalloped Rim):

เป็นรูปแบบการปั้นขอบปากให้ผายออก จากนั้นจึงใช้เทคนิคการตกแต่งขอบด้วยการกดขึ้น-ลง หรือใช้นิ้วปิดขอบปากเป็นจังหวะสม่ำเสมอ จนเกิดเป็นลอนคลื่นที่พลิ้วไหว ขนาดของลอนคลื่นจะมีความแตกต่างกันไปตามรสนิยมและเอกลักษณ์เฉพาะตัวของกลุ่มช่างแต่ละสาย ซึ่งสะท้อนถึงอิสระในการสร้างสรรค์งานศิลปะบนเครื่องปั้นดินเผา

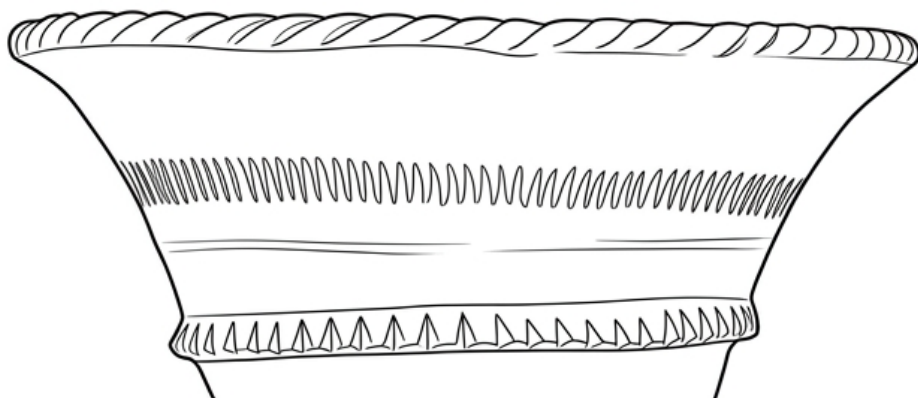
ภาพลายเส้นที่ 23-25 ปากหม้อดอกแบบลอนคลื่นในลักษณะต่างๆ

ภาพลายเส้นที่ 26-28 ปากหม้อดอกแบบลอนคลื่นหม้อดอกลำปาง

5.1.1.4 รูปแบบปากปิดเกลียว

เป็นรูปแบบการปั้นขอบปากให้ผายออก จากนั้นจึงใช้เทคนิคการตกแต่งขอบปากด้วยการปั้นปิดเป็นเกลียว โดยใช้ปลายนิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้บีบและปิดบริเวณขอบปากให้มีระยะที่สม่ำเสมอ หรือบางครั้งอาจใช้เครื่องมือปลายตัด กดประทับเฉียงกับขอบปากในระยะที่เท่ากัน จนเป็นลักษณะของลายเชือกทาบ โดยเทคนิคดังกล่าว นิยมทำกันในงานเครื่องปั้นดินเผาบ้านป่าเยะ บ้านสันกลาง ตำบลบ่อแฮ้ว จังหวัดลำปาง

ภาพลายเส้นที่ 29 ปากหม้อดอกแบบปิดเกลียว

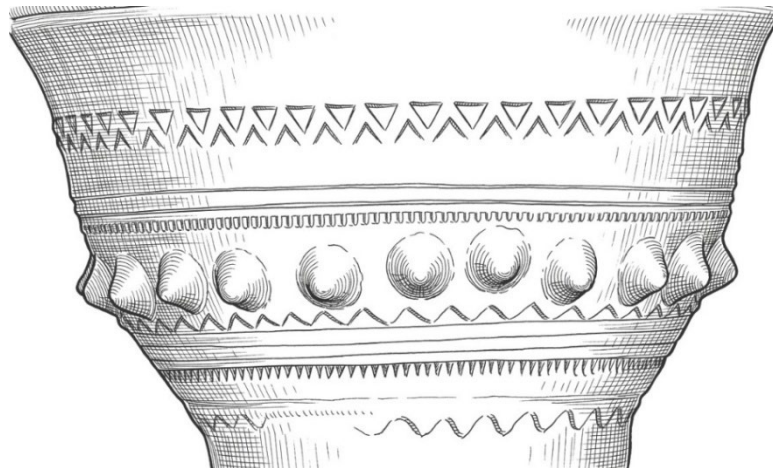
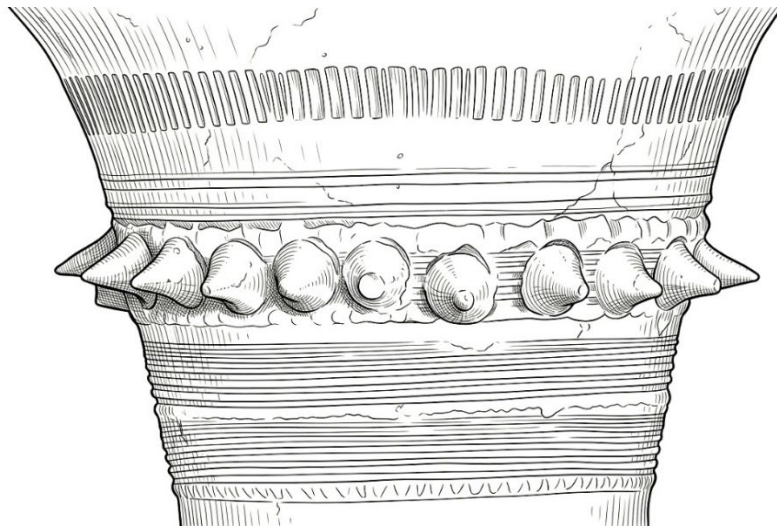
5.1.2 คอหม้อ

คอหม้อคือส่วนที่เชื่อมต่อระหว่างปากหม้อและตัวหม้อ เป็นจุดที่ช่วยกำหนดสมดุลของรูปทรงที่ในแต่

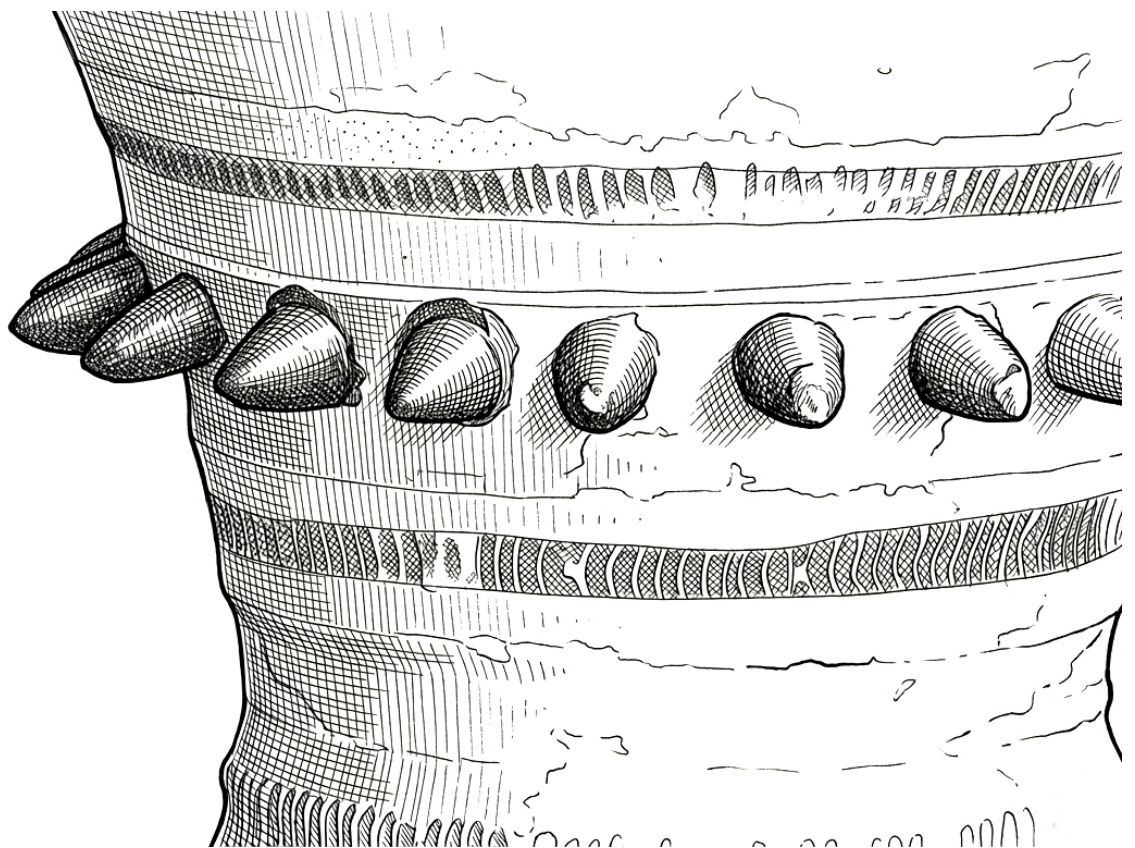
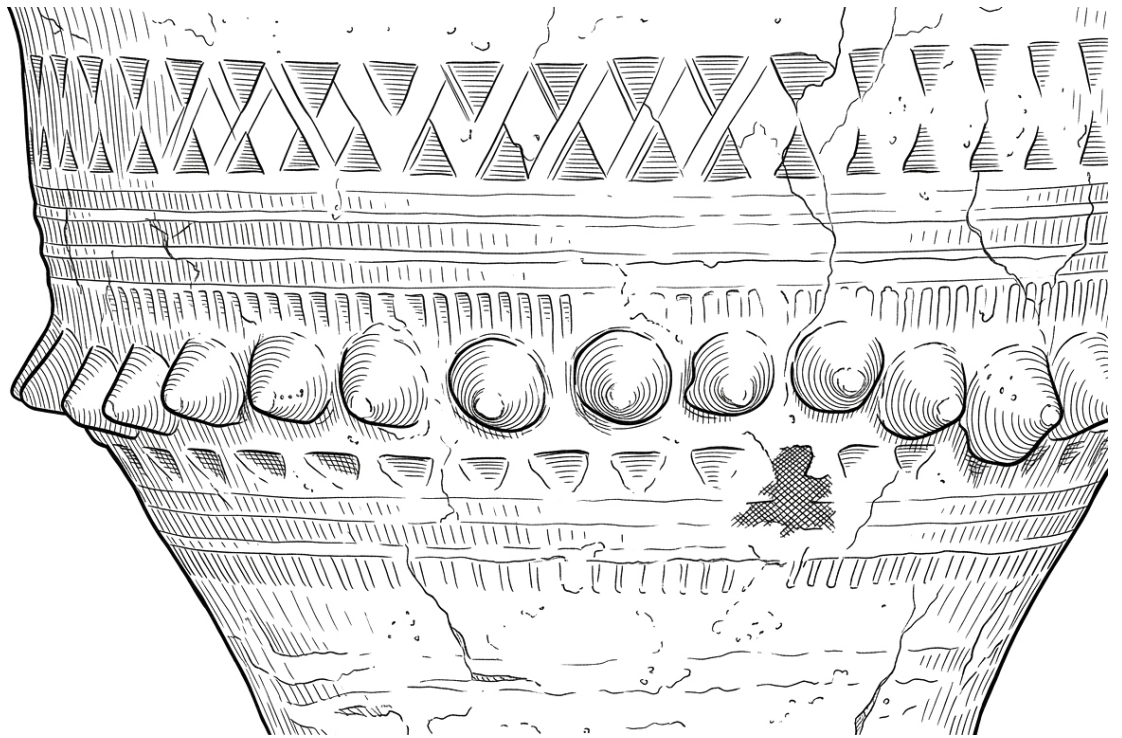
ละพื้นที่ล้วนมีรูปแบบคล้ายกันคือ จากตัวหม้อจะค่อยๆตอคอให้เป็นทรงกระบอก แล้วปั้นให้บานออกเพื่อส่งรูปถึงขอบปากหม้อ แต่จะมีรายละเอียดของการตกแต่งที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งส่วนมากจะพบเป็นพื้นเรียบ อาจจะมีการขูดขีดประทับลาย หรือการกดประทับพิมพ์ และการปั้นเม็ดประดับ โดยมีรายละเอียดดังนี้

5.1.2.1 การประดับด้วยเม็ดดิน (Pellet Appliqué)

เป็นเทคนิคเฉพาะตัวที่โดดเด่นของ "หม้อดอกขุนยวม" จากแหล่งเตาห้วยน้ำหยวก โดยการติดประดับเม็ดดินปั้นกลมปลายแหลม ที่มีขนาดสม่ำเสมอเรียงรายอย่างเป็นระเบียบ สร้างจุดนำสายตาที่สะท้อนถึงทักษะฝีมือช่างชั้นสูง อุตลักษณ์ประการนี้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลเชิงช่างที่ได้รับมาจากศิลปะพม่าและไทใหญ่อย่างชัดเจน

ภาพลายเส้นที่ 30-31 การประดับด้วยเม็ดดิน

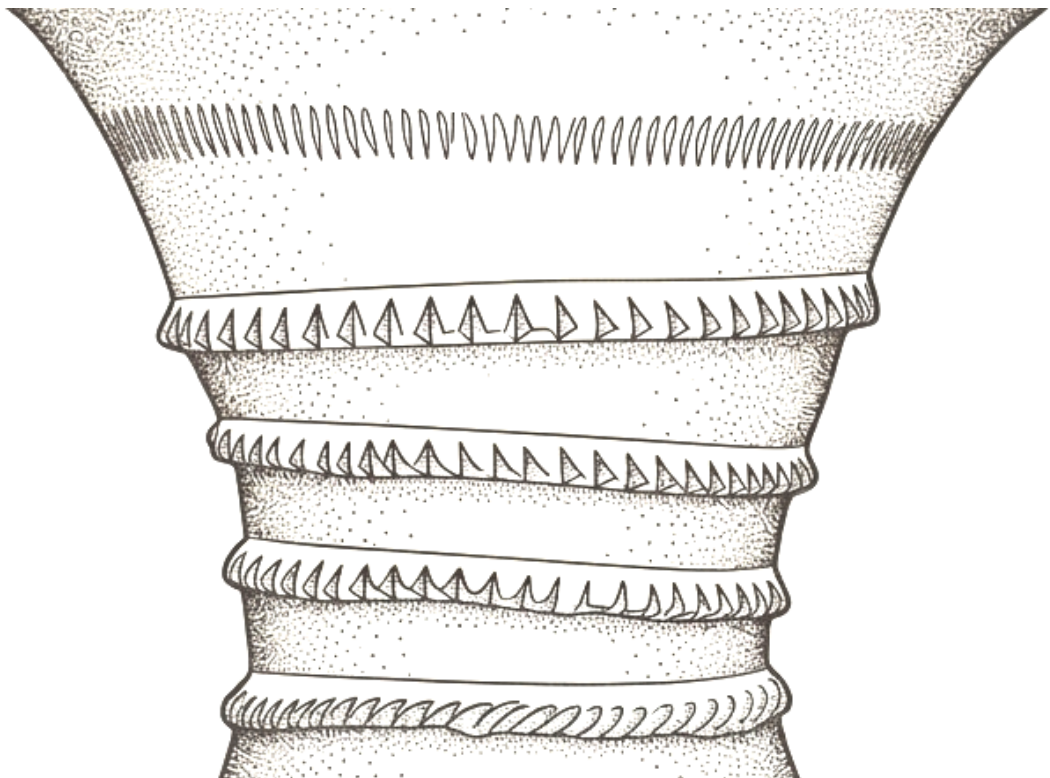

ภาพลายเส้นที่ 32-33 การประดับด้วยเม็ดดิน

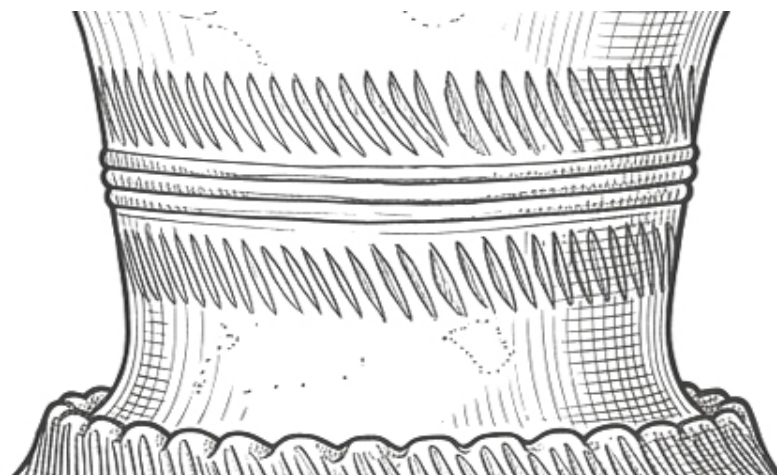
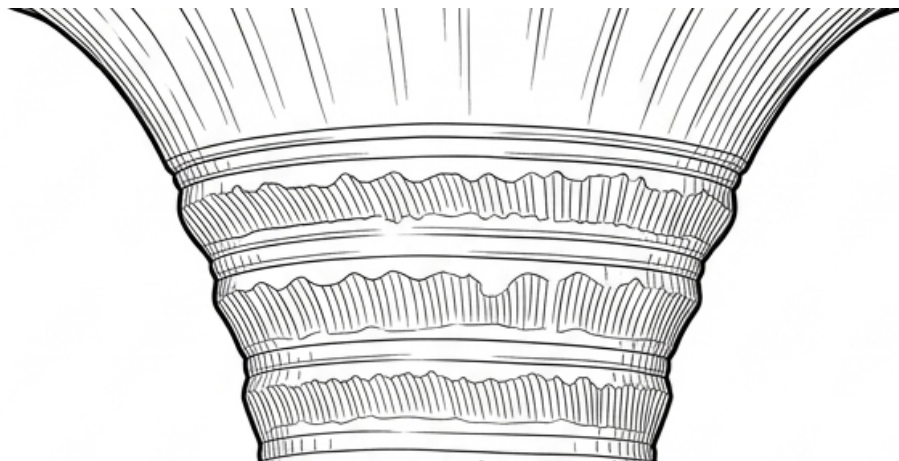
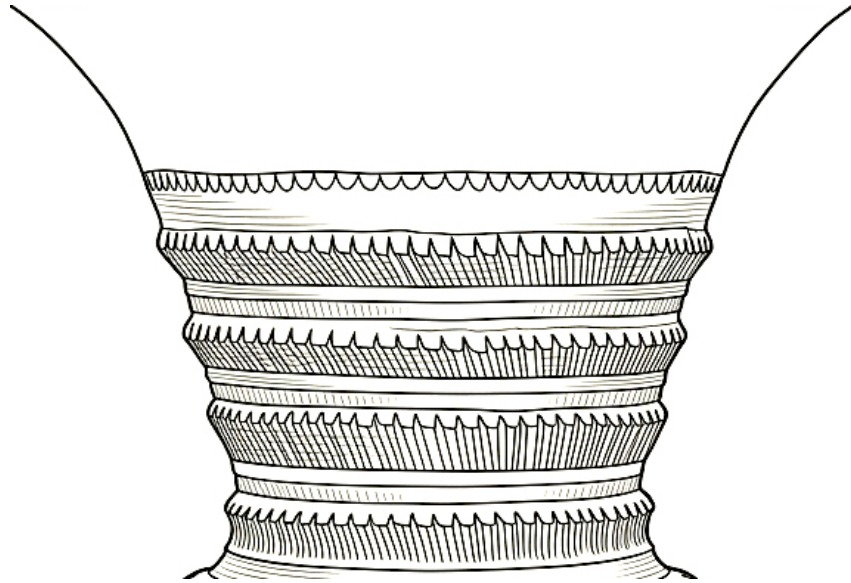
5.1.2.2 การปั้นเส้นดินแล้วกดพิมพ์ล้อยลาย

การสร้างลวดลายด้วยเทคนิคนี้ เป็นลักษณะงานช่างที่พบได้ทั่วไปในงานตกแต่งบริเวณคอหม้อดอก โดยส่วนใหญ่จะทำการปั้นแปะเส้นดินโดยรอบคอหม้อเป็นข้อๆ จำนวน 3-4 ชั้น แล้วแต่ช่างในพื้นที่นั้น ก่อนจะรีดให้เส้นดินติดกับคอหม้อ จากนั้นกดพิมพ์ด้วยล้อยลายกลิ้งไปจนครบรอบ เป็นหนึ่งในเทคนิคการตกแต่งคอหม้อดอกดินเผา ปรากฏทั้งกลุ่มช่างลำปาง ช่างเชียงใหม่ ช่างเชียงรายและช่างขุนยวม

ลายที่นิยมส่วนใหญ่ จะเป็นลายสร้อยดอกหมาก หรือลายกาบบัว โดยใช้เครื่องมือที่เรียกว่า “ล้อยลาย” (มักแกะสลักจากเขาควาย) กลิ้งลงบนเส้นดินที่ผืนไว้ การผสมผสานระหว่างลายเส้นนูนลายพื้นปลา และลายเชือกทาบ ช่วยสร้างจังหวะของแสงและเงา ทำให้วัตถุมีมิติและรายละเอียดที่ซับซ้อนทรงคุณค่า

ภาพลายเส้นที่ 34 การประดับเส้นดินแล้วกดพิมพ์ล้อยลาย

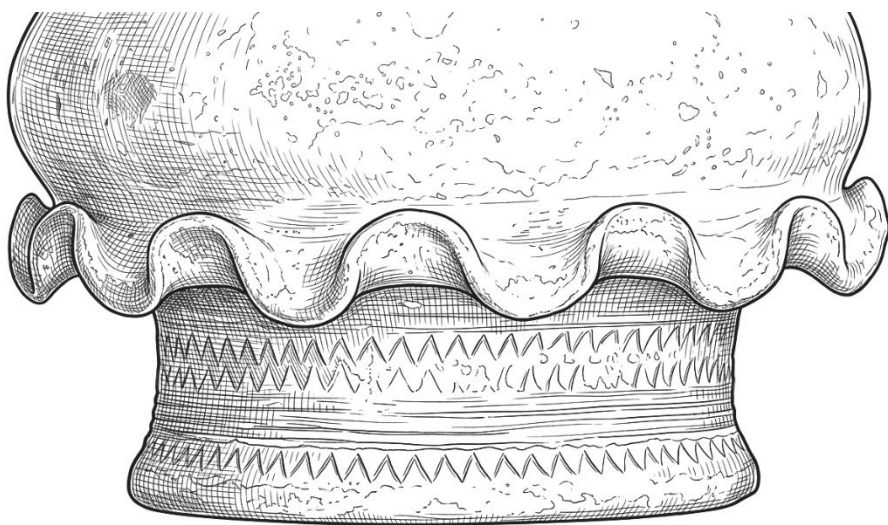
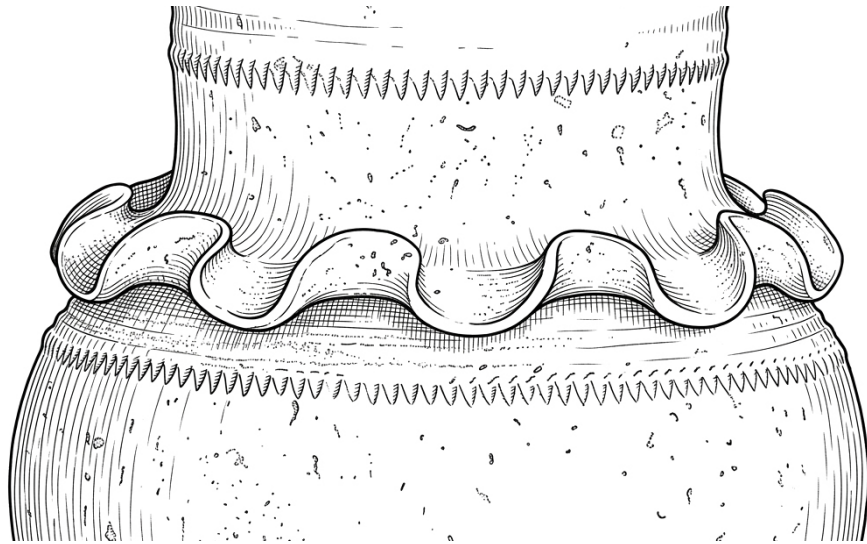
ภาพลายเส้นที่ 35-37 การประดับเส้นดินแล้วกดพิมพ์ล้อยลาย

5.1.3 การประดับตกแต่งตัวหม้อ

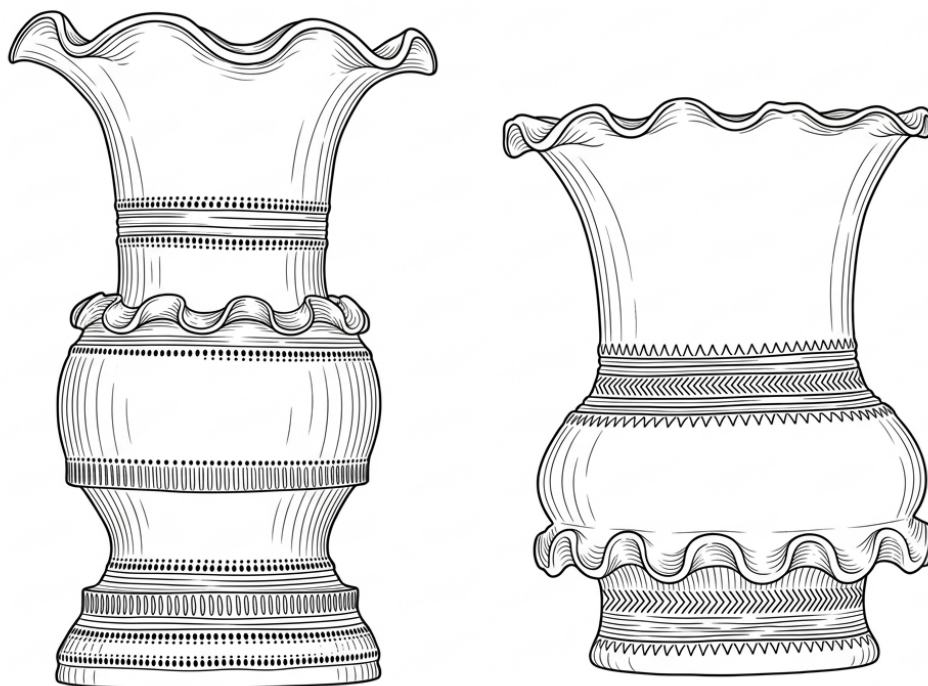
การตกแต่งพื้นผิวตัวหม้อดอก มิใช่เพียงเพื่อความสวยงามเท่านั้น แต่ยังเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่สะท้อนถึงแหล่งที่มา ภูมิปัญญาของกลุ่มช่าง และการรับอิทธิพลทางศิลปะที่ดัดสลับกันในแต่ละพื้นที่ โดยสามารถจำแนกเทคนิคการตกแต่งได้ ดังนี้

5.1.3.1 การตกแต่งด้วยลอนคลื่น (Wavy Ornamentation)

นอกเหนือจากการสร้างอัตลักษณ์บริเวณขอบปากแล้ว เทคนิคการทำลอนคลื่นยังถูกนำมาประดับบริเวณส่วนตัวหม้อ ขอบคอและขอบฐาน เพื่อเสริมความอ่อนช้อยและลดทอนความแข็งกระด้างของรูปทรง ซึ่งลักษณะการทำลอนคลื่นเช่นนี้ถือเป็นร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลมาจากเครื่องแก้วตะวันตกที่แพร่หลายเข้ามาเมื่อกวาศตวรรษก่อน

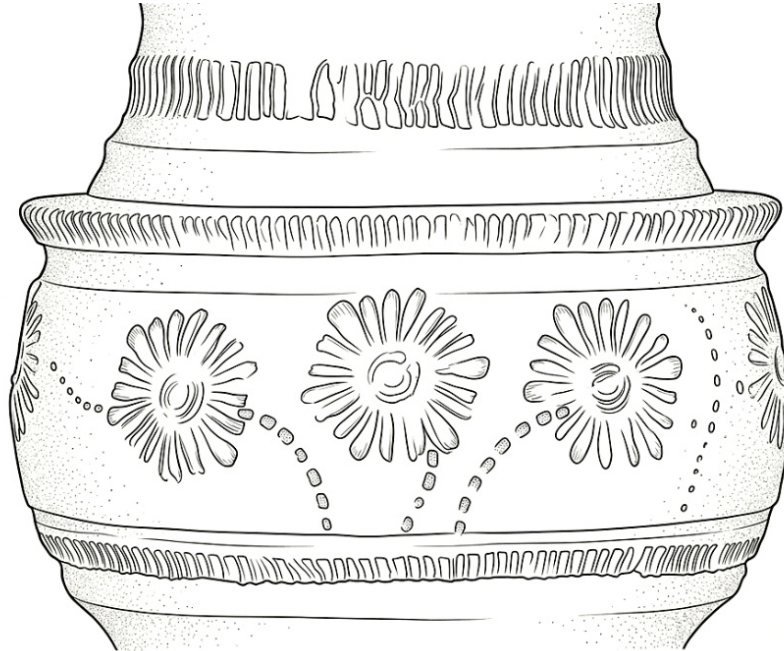
ภาพลายเส้นที่ 38-39 การประดับลอนคลื่นในลักษณะต่างๆ

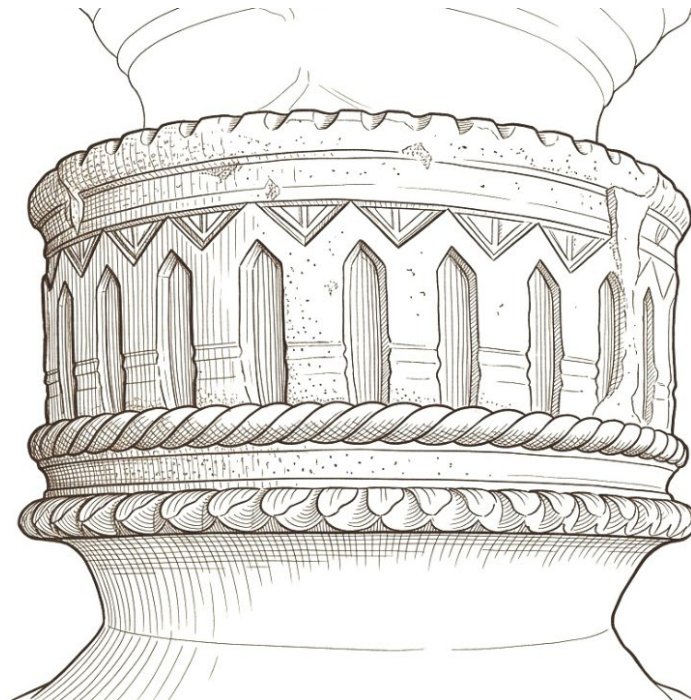
ภาพลายเส้นที่ 40-41 การประดับลอนคลื่น(จีบ)บริเวณขอบคอ และขอบฐาน

5.1.3.2 การกดประทับและการพิมพ์ลาย (Stamping and Rouletting)

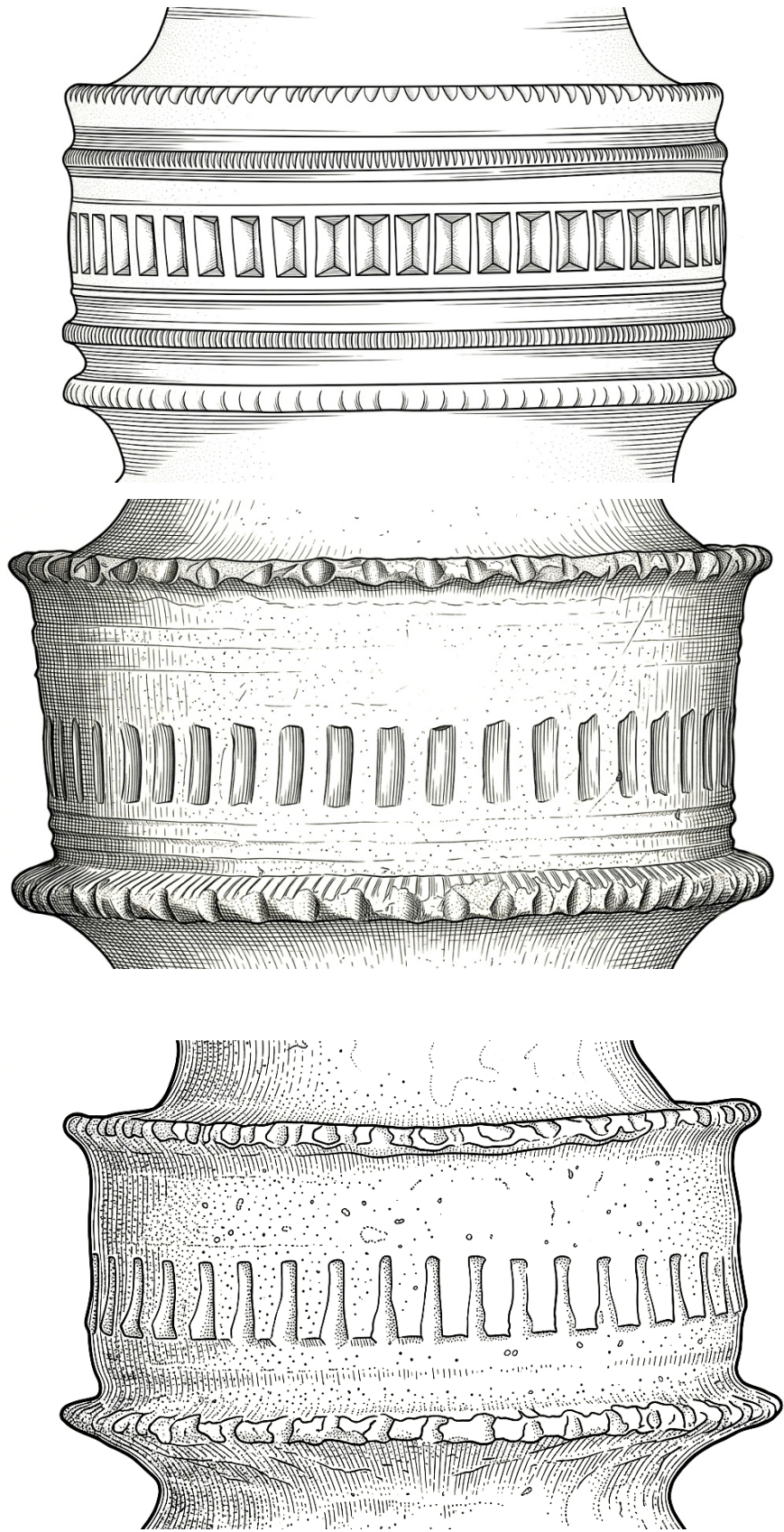
การสร้างสรรค์ลวดลายซ้ำบนผิวภาชนะด้วยการใช้แม่พิมพ์กดประทับเป็นรูปดอกไม้ เพื่อเพิ่มความละเอียดลออ รวมถึงการใช้เทคนิคทาน้ำดินสีต่าง เพื่อสร้างรอยสีบนผิวดินที่ต่างกัน เทคนิคนี้ปรากฏกับหม้อดอกที่อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน และหม้อดอกขุนยวมเท่านั้น

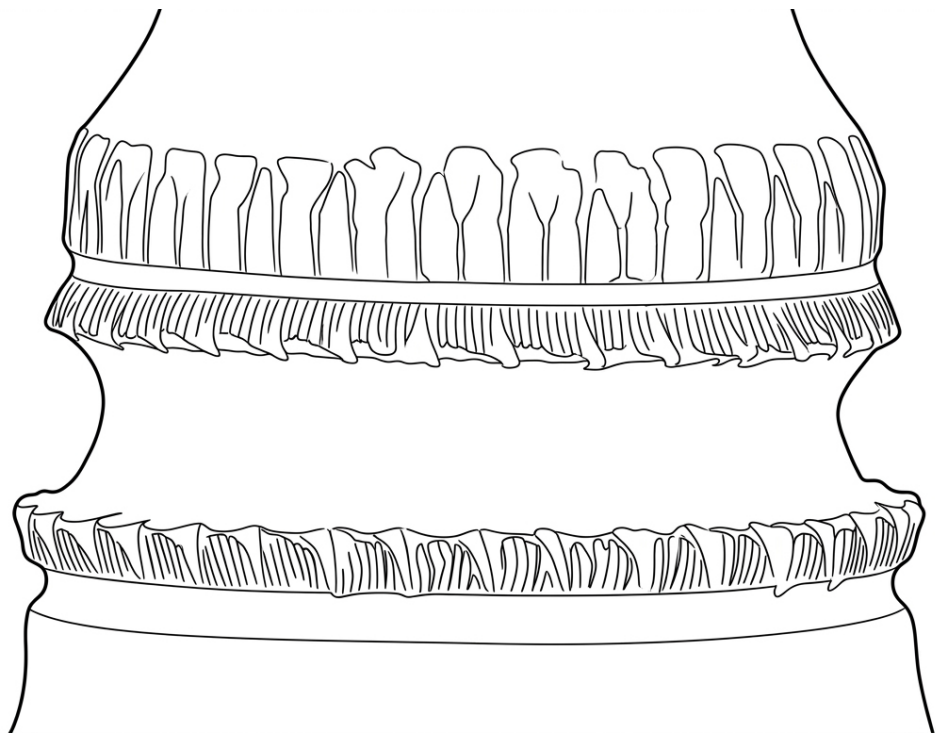
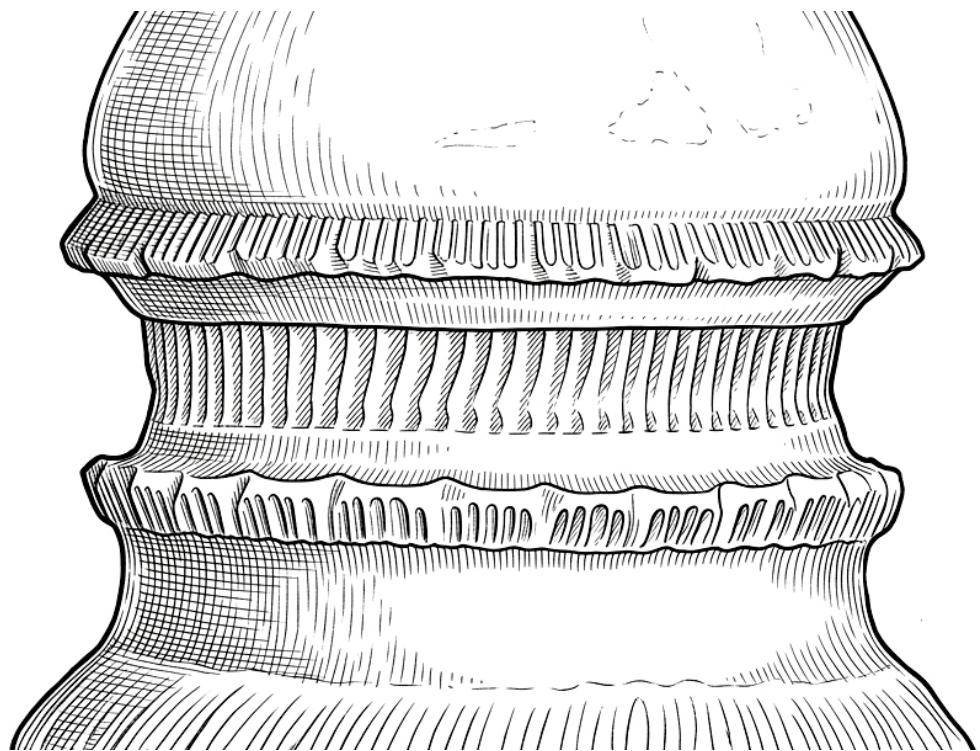
ภาพลายเส้นที่ 42 การพิมพ์ลายบนตัวหม้อดอก

ภาพลายเส้นที่ 43 การกดประทับลายบนตัวหม้อดอก

ภาพลายเส้นที่ 44-46 การกดประทับลายบนตัวหม้อดอกขุนยวม

ภาพลายเส้นที่ 47-48 การกดประทับลายบนเส้นดิน ลายสร้อยดอกหมาก หรือลายกาบบัว

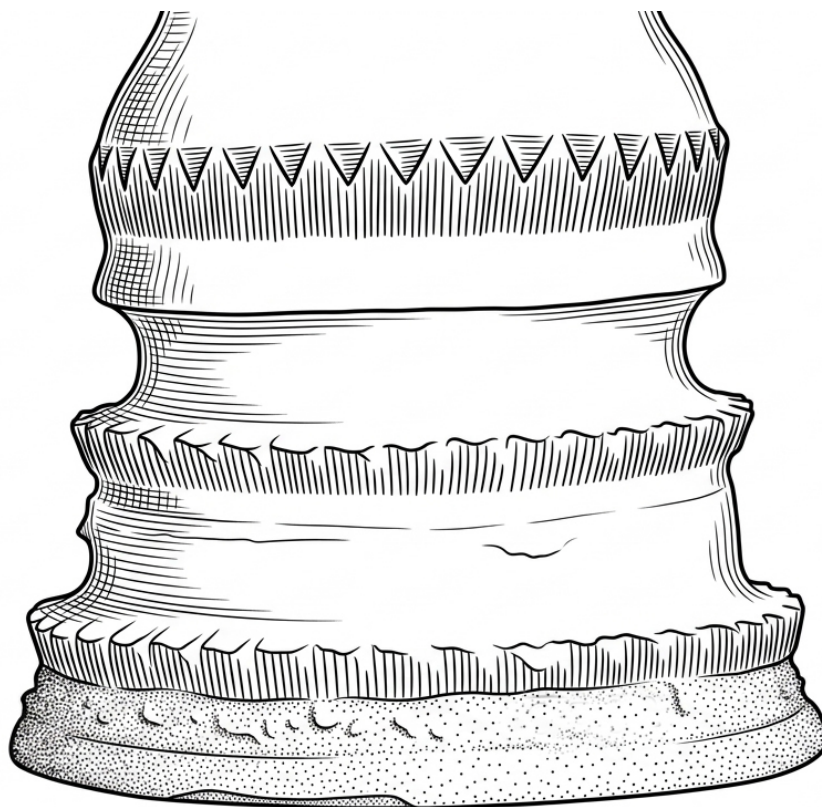
5.1.4 ส่วนฐาน

ส่วนประกอบสำคัญสุดท้ายคือฐาน ซึ่งเป็นส่วนที่รองรับน้ำหนักทั้งหมดของหม้อดอก โดยทั่วไปจะออกแบบให้มีลักษณะแผ่กว้างเพื่อสร้างสมดุลและความมั่นคง ช่างจะเพิ่มความหนาของเนื้อดินเป็นพิเศษในส่วนนี้เพื่อความแข็งแรง โดยสามารถแบ่งลักษณะของฐานตามความสูงและเทคนิคการขึ้นรูปได้เป็น 2 รูปแบบหลักคือ 1) ฐานประเภทฐานเตี้ย ช่างจะใช้เทคนิคการปั้นขึ้นรูปต่อเนื่องตั้งแต่ส่วนฐานไปจนถึงปากหม้อในคราวเดียว เหมาะสำหรับแจกันขนาดเล็กถึงขนาดกลางที่น้ำหนักดินไม่มากนัก และ 2) ฐานประเภทฐานสูง มีกระบวนการที่ซับซ้อนกว่า โดยช่างจะเริ่มปั้นส่วนฐานแยกไว้ก่อนแล้วจึงพักดินให้เซตตัว (ประมาณ 1-2 ชั่วโมง) เพื่อให้มีความแข็งแรงพอที่จะรับน้ำหนักส่วนตัวหม้อและส่วนปากที่จะนำมาต่อเชื่อมในลำดับถัดไป เทคนิคนี้มักใช้กับหม้อดอกขนาดใหญ่เพื่อป้องกันการบิดเบี้ยวหรือทรุดตัวระหว่างกระบวนการเผา

แม้ฐานสูงจะมีความหนาและดูแข็งแรง แต่ช่างมักลดทอนความเทอะทะด้วยการประดับตกแต่งให้ดูอ่อนช้อยเบาสบายตา โดยมีเทคนิคเด่นดังนี้:

5.1.4.1 การประดับลายขอบบัว

ใช้เทคนิคการเดินเส้นดินรอบส่วนฐาน แล้วใช้เครื่องมือที่เรียกว่า "ล้อลาย" กลิ้งประทับลวดลายลงไป เช่น ลายสร้อยดอกหมากหรือลายกาบบัว เพื่อสร้างมิติและความวิจิตรบรรจงเชื่อมต่อกับตัวโครงสร้างหลัก

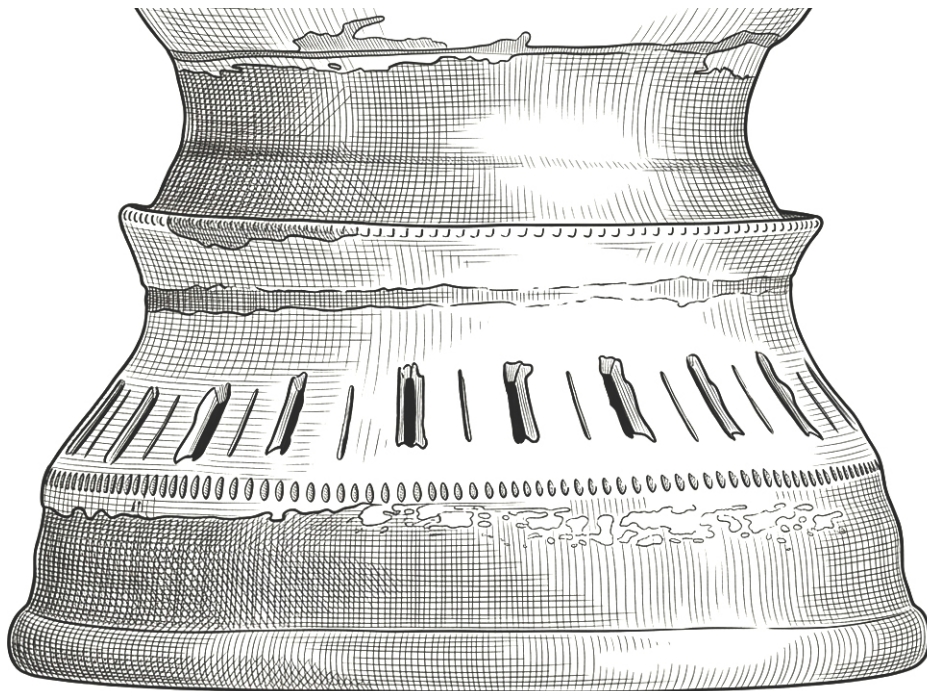
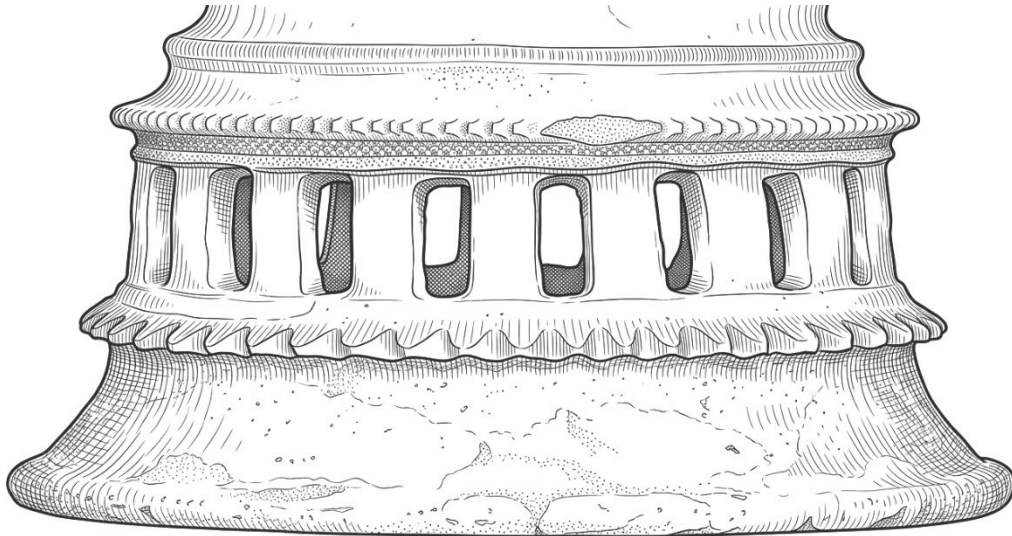

ภาพลายเส้นที่ 49 การกดประทับลายบนเส้นดิน ลายสร้อยดอกหมาก หรือลายกาบบัว

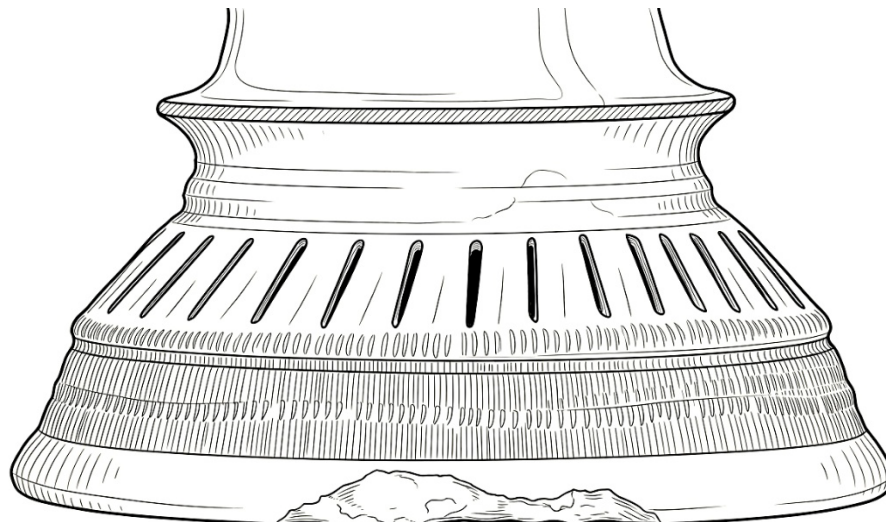
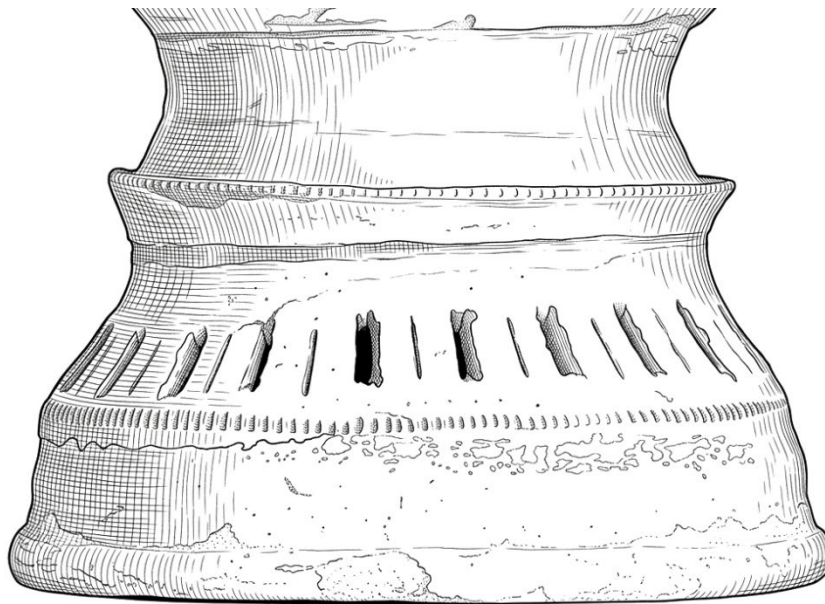
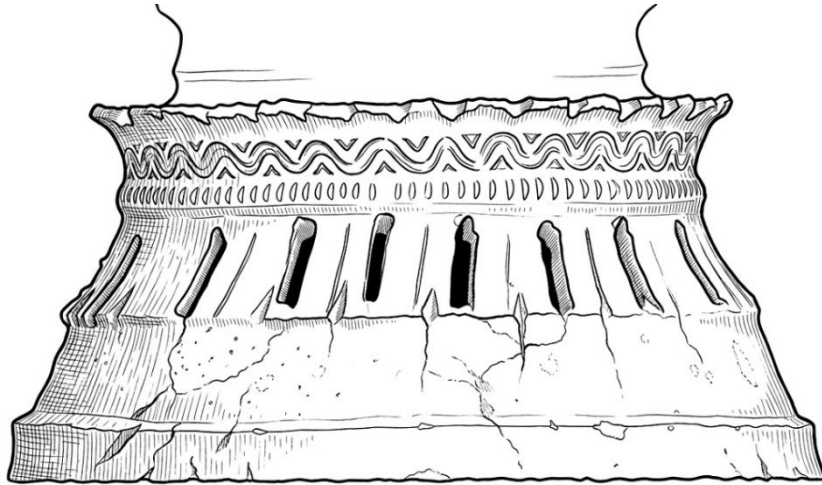
5.1.4.2 การตกแต่งแบบเจาะช่อง (Perforated Design)

เป็นเอกลักษณ์สำคัญของ "หม้อดอกขุนยวม" หรือแหล่งเตาห้วยน้ำหยวก โดยการเจาะช่องระบาย

ในแนวตั้งลักษณะคล้าย "ซี่ลูกเต็ง" ซึ่งเป็นอิทธิพลที่ปรากฏชัดในงานพุทธศิลป์แบบพม่า-ไทใหญ่ ในเชิงฟังก์ชันถือเป็นภูมิปัญญาในการช่วยระบายความชื้นของดินขณะเผา และในเชิงสุนทรียภาพถือเป็นการตกแต่งที่สร้างความโปร่งตาและงดงามไปพร้อมกัน

ภาพลายเส้นที่ 50-51 การตกแต่งส่วนฐานโดยการเจาะช่องซี่ลูกเต็ง บนหม้อดอกกลุ่มเตาห้วยน้ำหยวก

ภาพลายเส้นที่ 52-54 การตกแต่งส่วนฐานโดยการเจาะช่องซี่ลูกดิ่ง บนหม้อดอกกลุ่มเตาห้วยน้ำหยวก

5.2 พื้นผิวและอัตลักษณ์ของเนื้อดินและแหล่งธรณีวิทยา

อัตลักษณ์ของแจกันและหม้อดอกดินเผา เริ่มต้นจากเนื้อดิน ซึ่งเป็นวัตถุดิบเฉพาะถิ่น แร่ธาตุที่ผสมอยู่ในดินแต่ละพื้นที่ส่งผลโดยตรงต่อสีสันทันและคุณสมบัติทางกายภาพหลังการเผา ทั้งในระบบ ไฟต่ำ(Earthenware) และ ไฟสูง (Stoneware)

สำหรับหม้อดอกดินเผาทั่วไปที่พบเห็นได้บ่อย มักใช้ดินนา (ดินเหนียวจากท้องนาในพื้นที่) เป็นวัตถุดิบหลัก กระบวนการเริ่มจากการนำดินมาตากแห้ง ต้มให้ละเอียด ร่อนสิ่งเจือปนออก แล้วจึงนำไปแช่น้ำหมักไว้จนได้ที่ ก่อนจะผ่านการนวดอย่างพิถีพิถันเพื่อให้เนื้อดินมีความเนียนและเหนียวพอสำหรับการขึ้นรูป

ดินลักษณะนี้เหมาะสำหรับการเผาแบบไฟต่ำ โดยใช้วิธีการเผาในที่โล่งแจ้งแบบดั้งเดิม (Open Firing) ด้วยการสุมคูลุมด้วยฟางและวัสดุธรรมชาติ ใช้เวลาในการเผาและอบนาน 2-3 วัน ผลลัพธ์ที่ได้คือเครื่องปั้นดินเผาที่มี สีส้มนวล(สีหม้อใหม่) อันเป็นเอกลักษณ์สำคัญที่ปรากฏในกลุ่มงานช่างพื้นบ้าน เช่น บ้านเหมืองกุง บ้านเบ้อ บ้านขุนเส (เชียงใหม่) และ บ้านมอนเขาแก้ว บ้านป่าเยะ (ลำปาง) เป็นต้น

กลุ่มที่ 2: เนื้อดินสำหรับงานเครื่องเคลือบและงานไฟสูง เนื้อดินผสมเกาลิน(Kaolin) หรือดินขาว ซึ่งเป็นวัตถุดิบคุณภาพสูงที่ส่งผลให้เนื้อดินมีความแกร่งและทนทานต่อความร้อนได้ดีเยี่ยม คุณสมบัติเด่นของดินชนิดนี้คือมีความเหนียวและตัวเนื้อดินละเอียดมาก ทำให้ช่างสามารถปั้นขึ้นรูปให้มีความบางและประณีตได้มากกว่าดินทั่วไป ดังจะเห็นได้จากอัตลักษณ์ของหม้อดอกดินเผาเมืองเชียงตุง ในเขตรัฐฉาน ประเทศเมียนมา

นอกจากความสวยงามของรูปทรงแล้ว เนื้อดินกลุ่มนี้ยังทนทานต่ออุณหภูมิสูง (High-firing) ในระดับ 1,000-1,200 องศาเซลเซียส จึงเหมาะสำหรับการผลิตเครื่องปั้นดินเผาประเภทงานเคลือบ โดยเฉพาะการใช้เทคนิค เคลือบสีเถ้าพืช(Ash Glaze) อันเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ทำให้ผิวภาชนะมีความมันวาวและแข็งแกร่ง

วัฒนธรรมของการใช้ดินและการเผาเทคนิคนี้ ปรากฏเด่นชัดในแหล่งเตาโบราณสำคัญ เช่น แหล่งเตาห้วยน้ำหยวก อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน และ แหล่งเตาเผาเมืองกึ่ง ในเขตรัฐฉาน ประเทศเมียนมา ซึ่งสะท้อนถึงการเชื่อมโยงทางเทคโนโลยีและศิลปหัตถกรรมในเขตวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบนและกลุ่มรัฐฉานได้อย่างชัดเจน

5.3 เทคนิคการตกแต่งผิวภาชนะ

งานตกแต่งผิวภาชนะดินเผา ถือเป็นหนึ่งในองค์ความรู้ที่แต่ละชุมชนถ่ายทอดและส่งต่อกันมา ถือเป็นภูมิปัญญาเฉพาะถิ่นและอัตลักษณ์ของเครื่องดินเผาในพื้นที่นั้นๆ ซึ่งจากการเก็บข้อมูล ปรากฏเทคนิคการตกแต่งผิวที่หลากหลายและน่าสนใจ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

5.3.1 เทคนิคการเคลือบเขียว

การเคลือบเขียว หรือการเคลือบด้วยน้ำเคลือบสีเถ้าฟาง (Ash Glaze) เป็นเทคนิคโบราณอันทรงคุณค่าที่ปรากฏในงานเครื่องปั้นดินเผาประดับตามพุทธศิลป์และวิถีชีวิตล้านนา เอกลักษณ์ของสีสันที่เกิดขึ้นนั้นมาจากสูตรน้ำเคลือบเฉพาะตัวของแต่ละกลุ่มช่าง ซึ่งแปรผันตามวัตถุดิบในท้องถิ่นดังนี้

กลุ่มช่างรัฐฉาน (เมืองกึ่ง เมืองปางหลวงและเมืองเชียงตุง)

มีกระบวนการเตรียมน้ำเคลือบโดยใช้ "ขี้เถ้าฟาง" ผสมกับ "ผงตะกั่ว" และ "ดินหนานา" นำมาผสมน้ำและกวนจนเป็นเนื้อเดียวกัน จากนั้นจึงนำไปทาลงบนชิ้นงานที่ขึ้นรูปเสร็จแล้ว เมื่อน้ำเคลือบแห้งสนิท จะนำเข้าเตาเผาและอบไว้นานประมาณ 4-5 วัน ผลลัพธ์ที่ได้คือผิวสัมผัสที่มันวาวและมีสี "เขียวมะกอกใส" อันเป็นเอกลักษณ์ที่มีความสวยงามโดดเด่น ซึ่งเทคนิคการเคลือบดังกล่าวนอกจากจะเป็นการตกแต่งพื้นผิวให้สวยงามมันวาวแล้ว ยังช่วยกันไม่ให้น้ำซึมออกจากแจกันหม้อดอกอีกด้วย

ภาพที่ 82 เคลือบเขียว จากแหล่งเตาห้วยน้ำหยวก อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

กลุ่มช่างวัฒนธรรมล้านนา

ช่างล้านนา ได้รับองค์ความรู้การเคลือบงานดินเผาจากกลุ่มช่างไทใหญ่ โดยจะนิยมใช้สูตรผสมระหว่าง "ซีเถ้าไม้มะกอกฟ้า" ผสมกับ "ผงหินควอตซ์" และ "ดินขาว" โดยสัดส่วนการผสมจะแตกต่างกันไปตามสูตรลับของแต่ละเตา เมื่อผ่านกระบวนการเผาจนได้อุณหภูมิที่เหมาะสม น้ำเคลือบจะละลายตัวกลายเป็นสี "เขียวอมฟ้า" ที่มีความลุ่มลึกและงดงาม

เทคนิคเหล่านี้ไม่เพียงแต่สร้างความทนทานให้กับชิ้นงาน แต่ยังสะท้อนถึงการช่างสังเกตและการนำทรัพยากรธรรมชาติรอบตัวมาสร้างสรรค์เป็นงานศิลปะที่มีอัตลักษณ์เฉพาะถิ่นอย่างแท้จริง

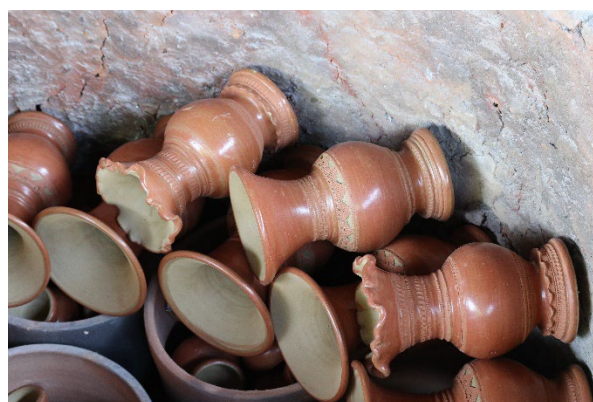

ภาพที่ 83 เคลือบเขียว จากแหล่งเตาเชียงใหม่

5.3.2 เทคนิคการขัดมัน (Burnishing)

การขัดมัน เป็นอีกหนึ่งเทคนิคโบราณอันเป็นเอกลักษณ์ของการทำเครื่องปั้นดินเผาแบบไม่เคลือบ ซึ่งอาศัยความชำนาญและความอดทนของช่างอย่างสูง กระบวนการเริ่มจากการขึ้นรูปภาชนะจนเสร็จสมบูรณ์ แล้วพักทิ้งไว้จนเนื้อดินเริ่มแห้งหมาด

ในขั้นตอนสำคัญ ช่างจะชโลมพื้นผิวด้วยน้ำดินสีแดงที่ผสมกับน้ำมันงา เพื่อสร้างสีมันและเพิ่มความลื่นไหลให้แก่ผิวสัมผัส เมื่อน้ำดินเริ่มเซตตัว ช่างจะใช้ "หินแม่น้ำ" ที่มีเนื้อเนียนละเอียดมาขัดถูลงบนผิวภาชนะอย่างพิถีพิถันจนเกิดความเรียบเนียนและเงางามเป็นพิเศษ

ภาพที่ 84-86 เทคนิคการขัดมัน ของกลุ่มงานช่างบ้านเหมืองงู จังหวัดเชียงใหม่

หลังจากขัดจนได้ที่แล้ว ช่างจะนำชิ้นงานไปผึ่งให้แห้งสนิทก่อนเข้าสู่กระบวนการเผาใน เตาไฟ
ด้าที่อุณหภูมิประมาณ 600–800 องศาเซลเซียส ผลลัพธ์ที่ได้คือภาชนะที่มีผิวสัมผัสมันวาวและมีสีแดง
นวลอันทรงเสน่ห์ ซึ่งเป็นอัตลักษณ์อันโดดเด่นที่ปรากฏชัดเจนในกลุ่มงานช่างบ้านเหมืองกุง จังหวัด
เชียงใหม่

ภาพที่ 87-88 หม้อดอกขี้ดมัน บ้านเหมืองกุง จังหวัดเชียงใหม่

5.3.3 เทคนิคผิวดินรมดำ (Pit Firing and Smoked Black)

การรมดำ เป็นเทคนิคโบราณในการสร้างสีสนให้แก่เครื่องปั้นดินเผาโดยไม่ต้องพึ่งพาน้ำเคลือบ แต่ใช้ปฏิกิริยาทางเคมีจากการเผาไหม้แทน กระบวนการเริ่มต้นจากการปั้นรูปทรงจนเสร็จสมบูรณ์ และทิ้งไว้จนเนื้อดินแห้งหมาด จากนั้นช่างจะใช้หินแม่น้ำ ที่มีความเหนียวละเอียดขัดลงบนผิวภาชนะโดยตรง จนขึ้นเงา (โดยไม่จำเป็นต้องทาสีดินแยกต่างหาก) เพื่อปิดรูพรุนและสร้างความเรียบเนียนให้แก่ผิวสัมผัส เมื่อชิ้นงานแห้งสนิท จะถูกนำไปเรียงในหลุมเผาหรือเตาดินแบบดั้งเดิม โดยใช้ฟืนหรือถ่าน เป็นเชื้อเพลิงหลักในการให้ความร้อนจนถึงอุณหภูมิประมาณ 600–800 องศาเซลเซียส

ขั้นตอนสำคัญที่เป็นหัวใจของการเกิดสีดำคือกระบวนการรมควัน เมื่อการเผาไหม้ได้ที่ ช่างจะใช้วัสดุที่เผาไหม้ช้า เช่น ขี้เลื่อย ฟางขึ้น หรือบุงคอก มากลบคลุมชิ้นงานในขณะที่ยังร้อนจัด วัสดุเหล่านี้ จะเกิดการเผาไหม้ในสภาวะจำกัดออกซิเจน ทำให้เกิดควันหนาแน่นซึ่งปล่อยคาร์บอนออกมา เครื่องปั้นดินเผาจะดูดซับเขม่าควันและคาร์บอนเหล่านี้เข้าสู่เนื้อดิน จนเปลี่ยนจากสีดินธรรมชาติ กลายเป็นสีดำสนิท ที่มีความมันวาว

เทคนิคการเผาในหลุมเพื่อบรมดำนี้ ถือเป็นภูมิปัญญาที่เป็นเอกลักษณ์และมีชื่อเสียงอย่างยิ่งของกลุ่มช่างบ้านวังลาว อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย และบ้านเหมืองงู อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งสะท้อนถึงทักษะการควบคุมไฟและวัสดุธรรมชาติได้อย่างน่าสนใจ

▲ ภาพที่ 89 เาดินเผาในขณะที่ยังร้อนออกจากเตา
แล้วนำมาคลุกกับขี้เลื่อยเพื่อบรมดำ
ที่มา: เมธิ เมธาสิทธิ สุขสำราญ

◀ ภาพที่ 90 รมดำน้ำตันสลาแดง
ที่มา: กฤตดนัย สมบัติใหม่

5.3.4 เทคนิคการตกแต่งด้วยน้ำดิน (Slip Trailing and Painting)

การทำน้ำดิน เป็นเทคนิคการตกแต่งพื้นผิวที่พบเห็นได้ไม่บ่อยนักในปัจจุบัน แต่ยังคงร่องรอยภูมิปัญญาให้เห็นในกลุ่มงานหม้อดอกดินเผา ของอำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งสะท้อนถึงความคิดสร้างสรรค์ในการใช้ทรัพยากรดินที่แตกต่างกันมาสร้างลวดลาย

กระบวนการเริ่มต้นจากการใช้ดินนา (ดินเหนียวท้องถิ่น) มาปั้นขึ้นรูปเป็นแจกันหรือหม้อดอกตามรูปทรงที่ต้องการ จากนั้นพักชิ้นงานทิ้งไว้จนเนื้อดินเริ่มแห้งหมาด ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ผิวภาชนะมีความพร้อมในการดูดซับเนื้อดินต่างสีได้ดีที่สุด

จุดเด่นของเทคนิคนี้คือการนำน้ำดินขาว ซึ่งเตรียมจากดินขาวเนื้อละเอียดมาทาระบายหรือแต้มลงบนพื้นผิวในส่วนที่ต้องการสร้างลวดลายหรือเน้นจุดเด่น เมื่อชิ้นงานแห้งสนิทและผ่านกระบวนการเผาด้วยความร้อน ผลลัพธ์ที่ได้คือเครื่องปั้นดินเผาที่มีความสวยงามสะดุดตาด้วยสีทูโทน โดยจะปรากฏเนื้อสีสัมนวลของดินนาติดกับสีขาวสะอาดตาของน้ำดินขาวที่ทาทับไว้

การผสมผสานสีสันทาจากเนื้อดินธรรมชาติเช่นนี้ ไม่เพียงแต่เพิ่มมิติความงามให้แก่หม้อดอกดินเผา แต่ยังเป็นหลักฐานทางวัฒนธรรมที่แสดงถึงการปรับตัวและเทคนิคเฉพาะตัวของกลุ่มช่างในเขตพื้นที่หุบเขาของจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่หาได้ยากยิ่งในปัจจุบัน

ภาพที่ 91 การตกแต่งสีด้วยเทคนิคน้ำดิน หม้อดอกในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

5.3.5 เทคนิคการทำสี เขียนสีน้ำมัน

ในช่วงเวลาที่วัฒนธรรมล้านนาเริ่มเปิดรับวัฒนธรรมใหม่อย่างก้าว เรขามิก และทองเหลืองเข้ามาแทนที่เครื่องใช้ดั้งเดิม หม้อดอกดินเผาจากแหล่งเตาบ้านเบ้อและบ้านขุนเส อำเภอบางดง จังหวัดเชียงใหม่ ได้กลายเป็นตัวแทนของงานช่างรุ่นสุดท้ายที่พยายามหยุดยั้งอยู่ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลง

หม้อดอกในยุคนี้ถูกปรับเปลี่ยนรูปทรงให้มีขนาดเล็กลงและทรวดทรงเรียวบางลง เพื่อตอบรับกับรสนิยมการใช้งานที่เปลี่ยนไปในขณะนั้น จุดเด่นที่สำคัญคือเทคนิคการตกแต่งเชิงประยุกต์ ซึ่งถือเป็นนวัตกรรมของช่างปั้นเมื่อกว่า 50 ปีก่อน โดยหลังจากการเผาสุกตามกรรมวิธีดั้งเดิม ช่างจะนำหม้อดอกมาทาสีด้วย สีน้ำมัน เป็นสีพื้น ทั้งโทนสีแดง ส้ม เขียว และฟ้า

ความพิเศษอยู่ที่การเตรียมลวดลายที่ได้รับแรงบันดาลใจจากงานประณีตศิลป์ร่วมสมัย อย่างลายดอกไม้บนร่มบ่อสร้าง ของอำเภอสันกำแพง นำมาเพ้นท์ลงบนผิวสัมผัสอย่างวิจิตรบรรจง การเลือกใช้สีที่สดใสและการวาดลายดอกไม้ มีใช้เพียงเพื่อความสวยงาม แต่คือการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด ของวิถีช่างปั้นล้านนาในยุคเปลี่ยนผ่าน แม้ท้ายที่สุดเสน่ห์ของงานดินเผาทำสีเขียนลายจะไม่สามารถต้านทานความนิยมในวัสดุสมัยใหม่ที่เข้ามาทดแทนได้ จนกลายเป็นหม้อดอกชุดสุดท้ายที่ปิดฉากยุคสมัยไปอย่างน่าเสียดาย แต่ในปัจจุบัน มรดกทางศิลปกรรมชุดนี้กำลังถูกรื้อฟื้นขึ้นมาอีกครั้ง ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาและการปรับตัวของบรรพบุรุษอย่างไม่หยุดนิ่ง

ภาพที่ 92 หม้อดอกดินเผา บ้านเบ้อ บ้านขุนเส อำเภอบางดง จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 93-94 หม้อดอกดินเผาบ้านเบ้า อำเภอลำดอง จังหวัดเชียงใหม่

5.4 กายวิภาคหม้อดอกล้านนา การถอดรูปทรงผ่านชิ้นงานที่สำรวจได้ในปัจจุบัน

การศึกษากายวิภาคของหม้อดอกดินเผาในวัฒนธรรมล้านนาครั้งนี้ เป็นผลจากการลงพื้นที่ที่สำรวจและรวบรวมข้อมูลภาคสนามอย่างละเอียดครอบคลุมพื้นที่ 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน โดยผู้ศึกษาได้คัดเลือกตัวอย่างหม้อดอกที่มีความสำคัญจำนวน 72 ชิ้นงาน และทำการคัดเลือกจนเหลือชิ้นงานที่มีความโดดเด่นทางงานช่างศิลป์และมีอัตลักษณ์เฉพาะถิ่นที่ชัดเจนที่สุดจำนวน 40 ชิ้น เพื่อนำมาเป็นต้นแบบในการวิเคราะห์โครงสร้างผ่านภาพลายเส้นเชิงกายวิภาค

การใช้ภาพลายเส้นนี้ช่วยให้เราสามารถจำแนกสัดส่วน โครงสร้างภายใน และมิติของรูปทรงที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่าได้อย่างแม่นยำ โดยเขียนในมาตราส่วน 1:1 ซึ่งจะเป็นข้อมูลสำคัญในการรื้อฟื้นและสืบสานงานช่างศิลป์หม้อดอกดินเผาล้านนาให้กลับมาได้รับการสร้างสรรค์จากช่างปั้นอีกครั้งในอนาคต

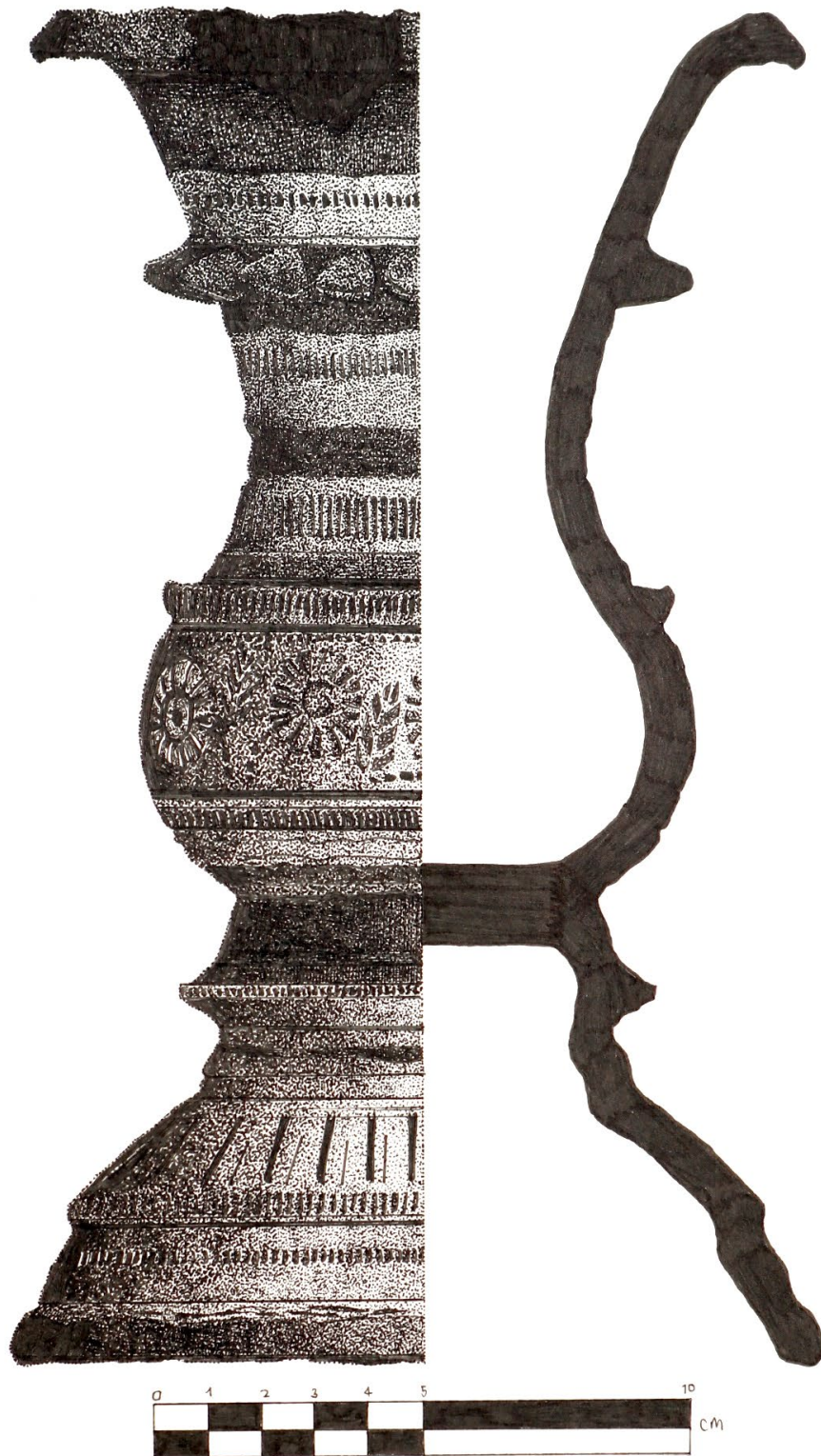
ข้อมูลที่ปรากฏในงานชิ้นนี้มีได้เป็นเพียงบันทึกทางวิชาการ แต่คือการทำหน้าที่เป็นจดหมายเหตุทางวัฒนธรรม เนื่องจากเครื่องปั้นดินเผาเป็นโบราณวัตถุที่มีความเปราะบาง เสี่ยงต่อการแตกหักเสียหายและสูญหายไปตามกาลเวลา การจัดทำข้อมูลชุดนี้จึงเสมือนการเก็บบันทึกหลักฐานชิ้นสำคัญที่แสดงถึงการมีอยู่ของอัตลักษณ์หม้อดอกดินเผาล้านนาไว้อย่างสมบูรณ์ที่สุด เพื่อให้มรดกแห่งภูมิปัญญาเหนือแผ่นดินนี้ไม่สูญสิ้นไปพร้อมกับความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย โดยการนำเสนอจะแยกลักษณะหม้อดอกดินเผาที่ปรากฏในแต่ละจังหวัด มีรายละเอียดดังนี้

5.4.1 หม้อดอกจังหวัดแม่ฮ่องสอน เก็บข้อมูลในพื้นที่ 3 อำเภอ คือ 1)อำเภอเมือง จำนวน 7 ชิ้น 2)อำเภอขุนยวม จำนวน 11 ชิ้น และ 3) อำเภอแม่สะเรียง จำนวน 12 ชิ้น รวมจำนวน 30 ชิ้น และได้คัดเลือกนำมาเขียนแบบลายเส้นเพื่อแสดงให้เห็นถึงลักษณะรายละเอียดของโครงสร้างภายในจำนวน 11 ชิ้น ดังนี้

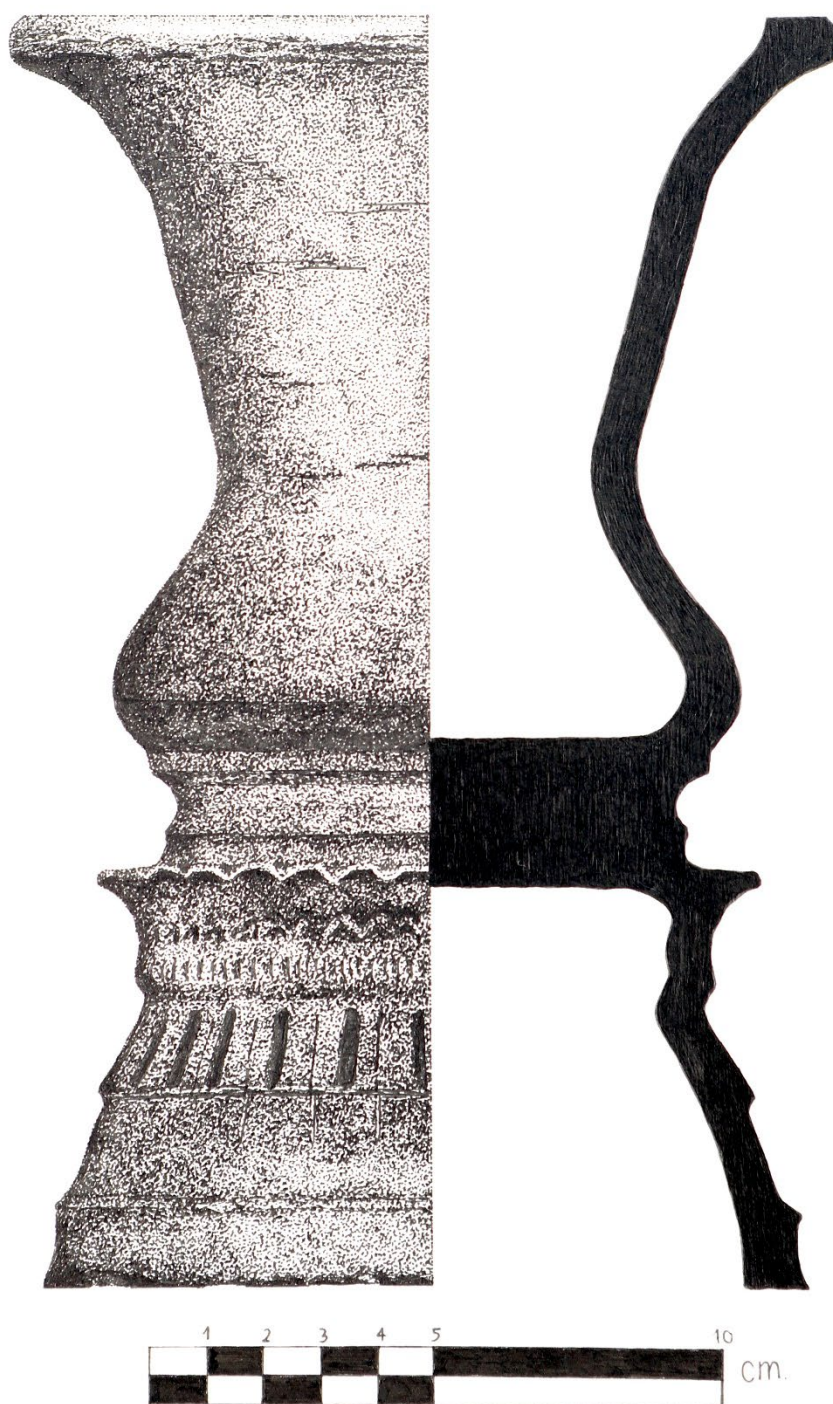

ภาพที่ 95 หม้อดอกดินเผาในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน

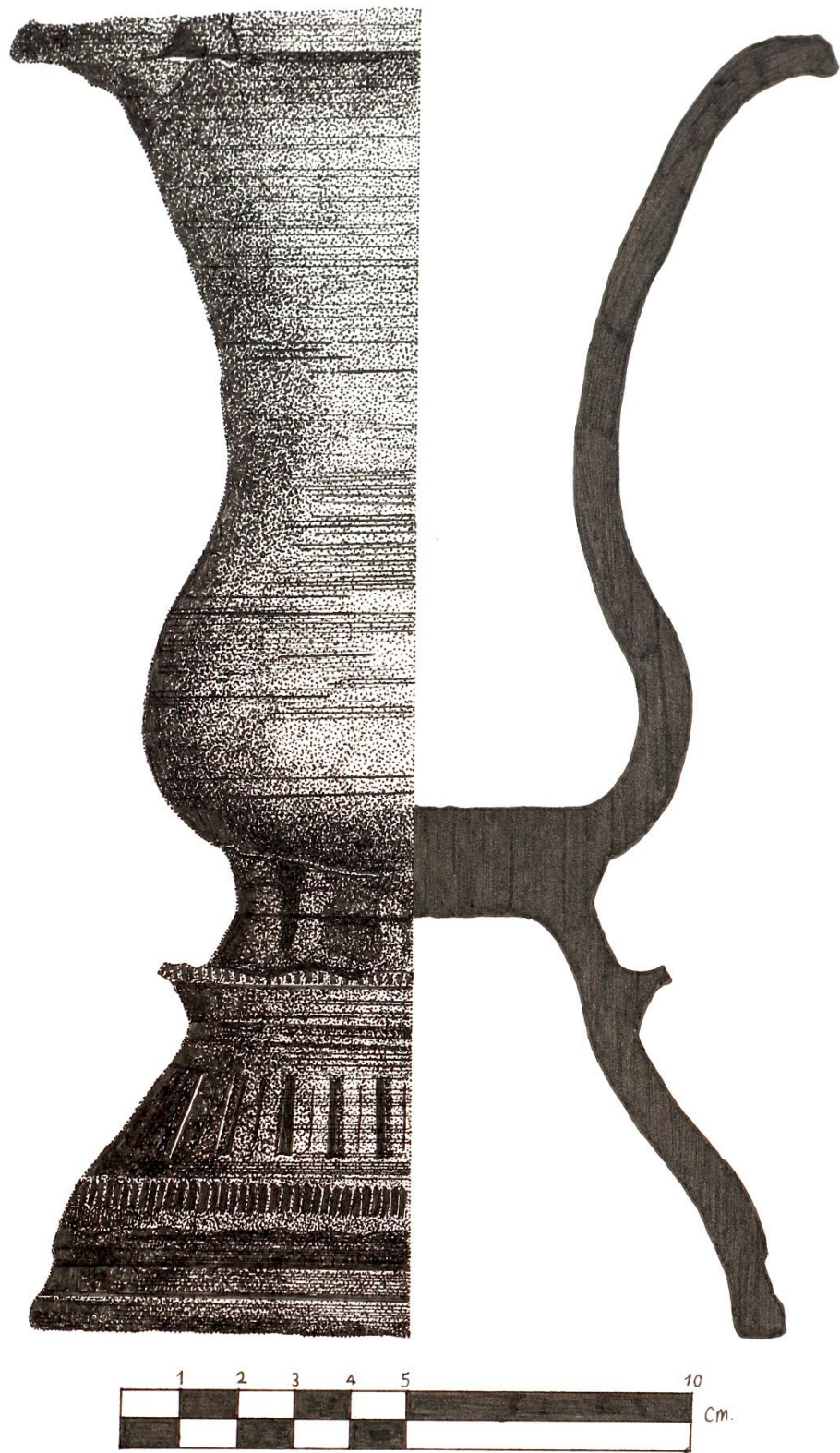
กลุ่มหม้อดอกดินเผาวัฒนธรรมไทใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

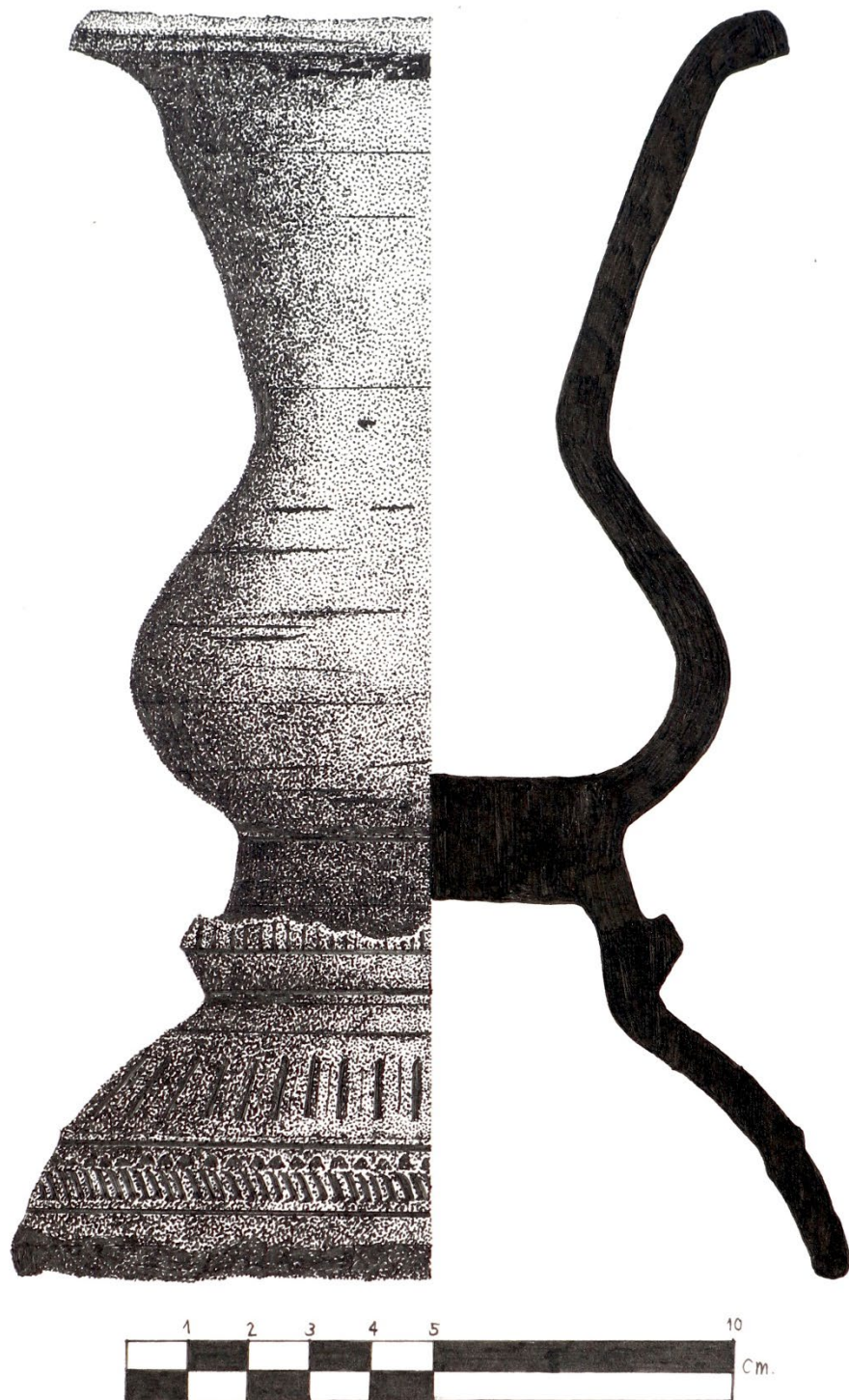
ภาพลายเส้นที่ 55 หม้อดอกแม่ฮ่องสอน แบบที่ 1

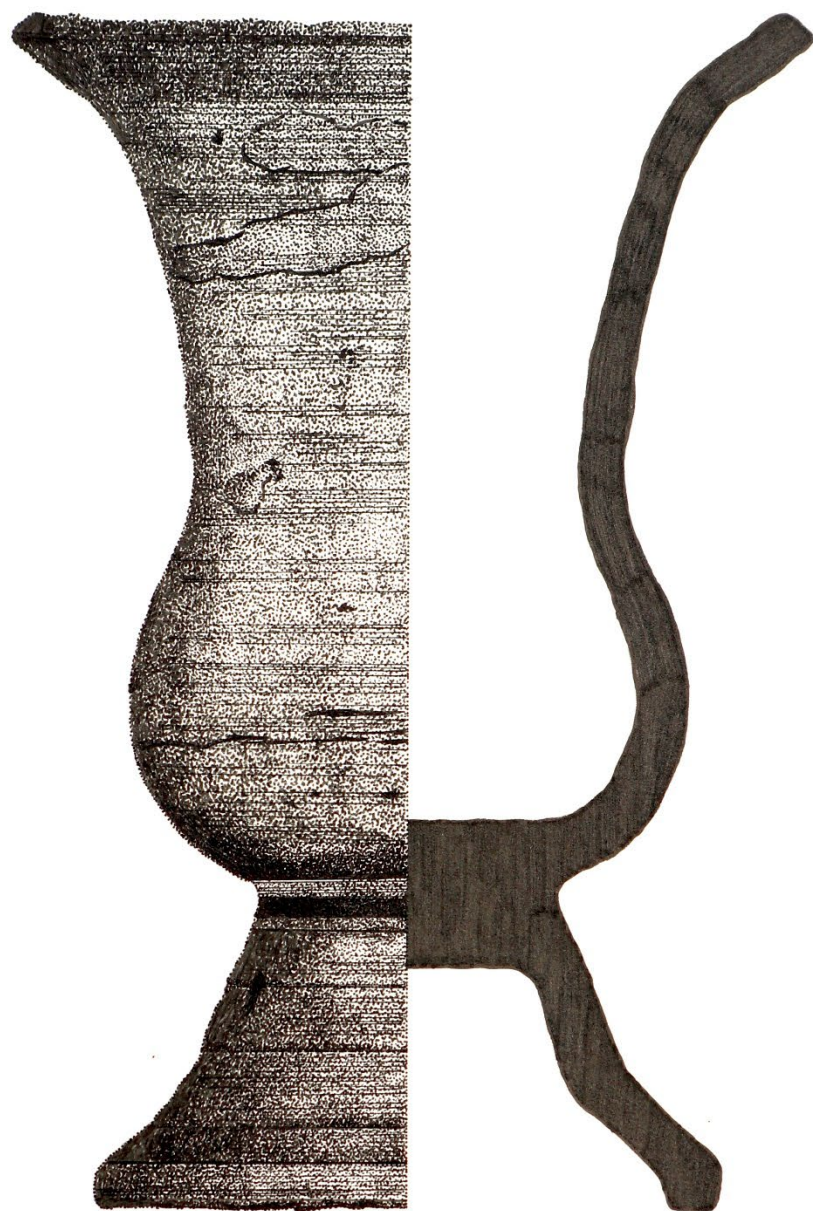
ภาพลายเส้นที่ 56 หม้อดอกแม่ฮ่องสอน แบบที่ 2

ภาพลายเส้นที่ 57 หม้อดอกแม่ฮ่องสอน แบบที่ 3

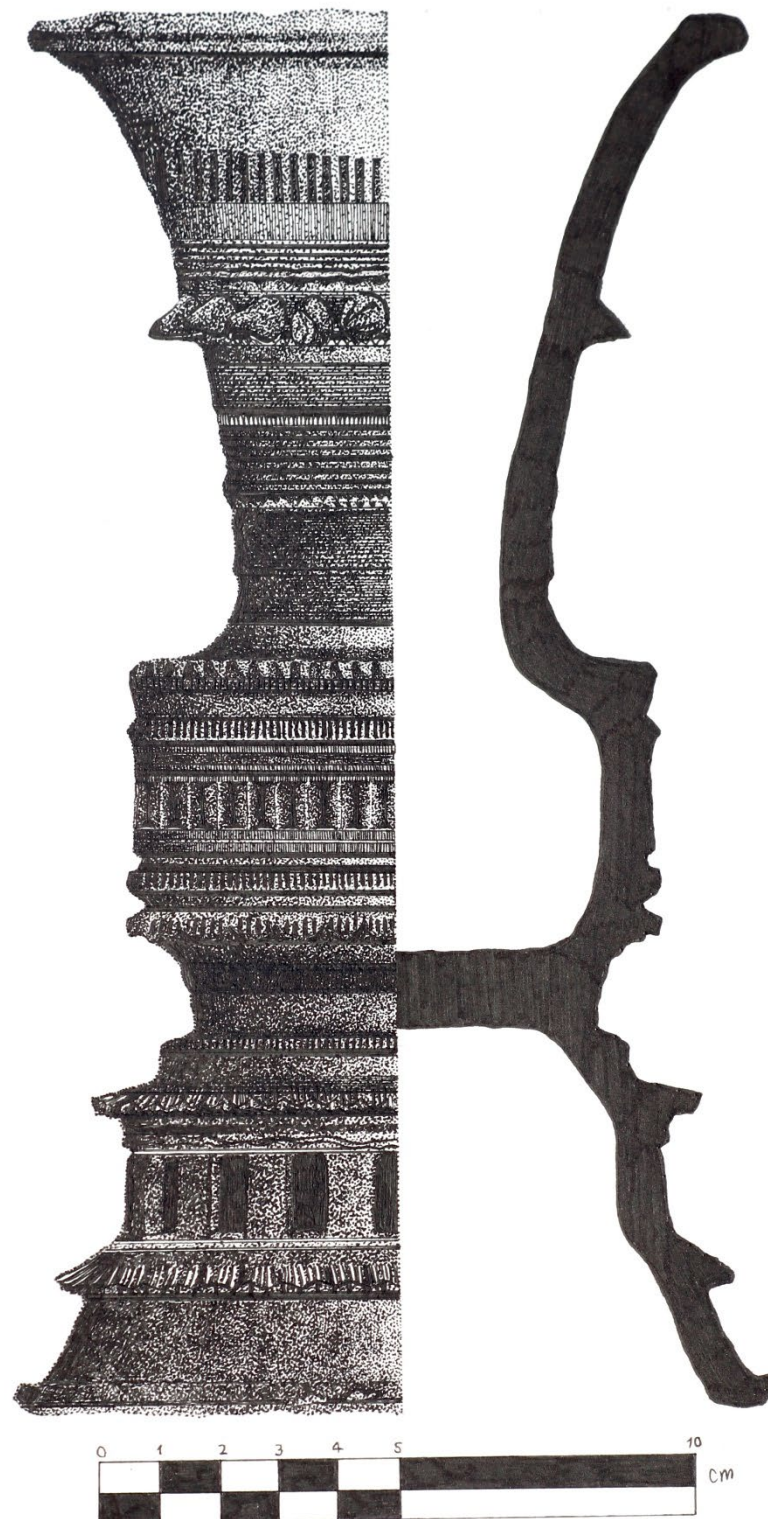

ภาพลายเส้นที่ 58 หม้อดอกแม่ฮ่องสอน แบบที่ 4

ภาพลายเส้นที่ 59 หม้อดอกแม่ฮ่องสอน แบบที่ 5

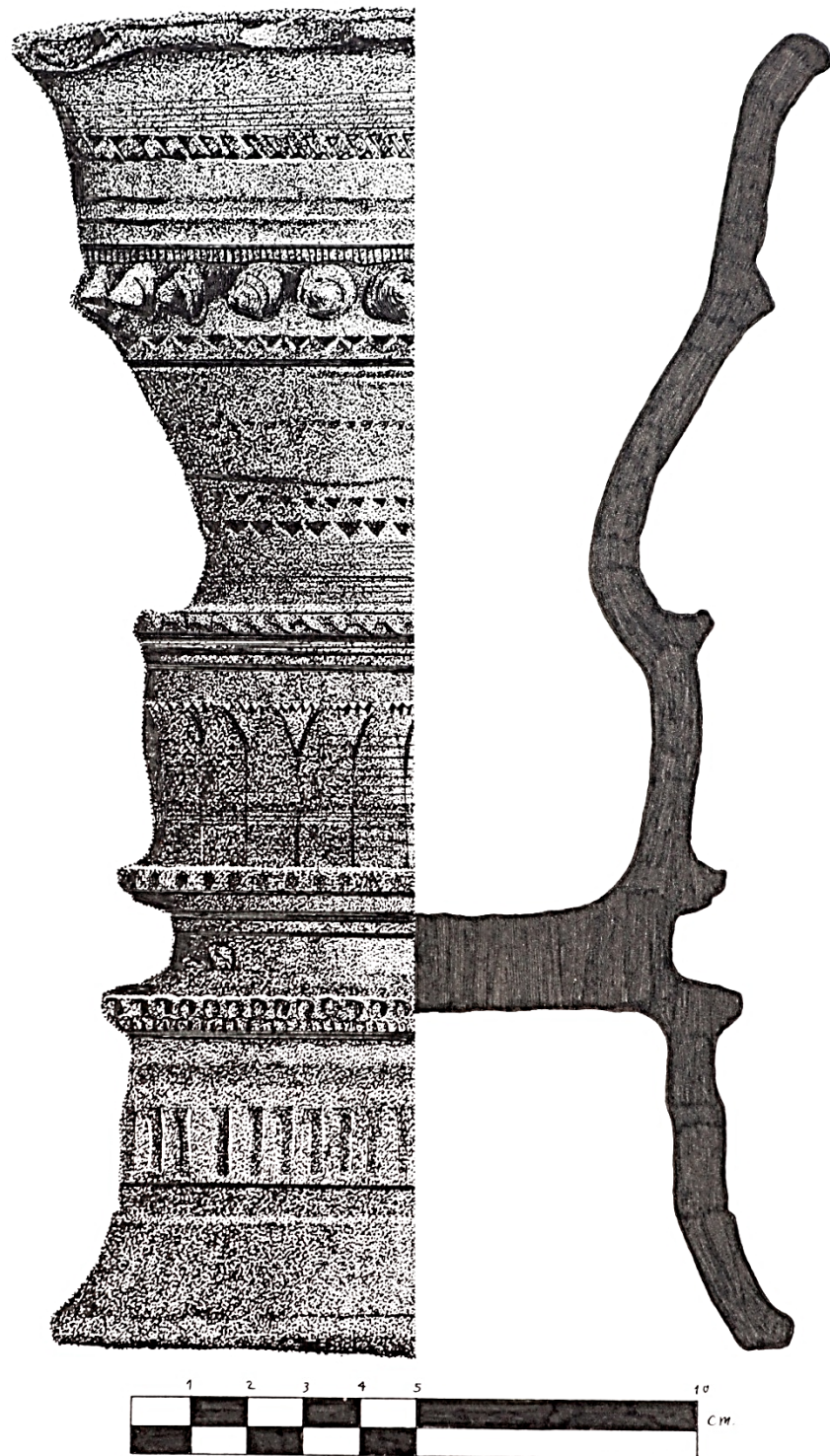
กลุ่มหม้อดอกดินเผาวัฒนธรรมไทใหญ่ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

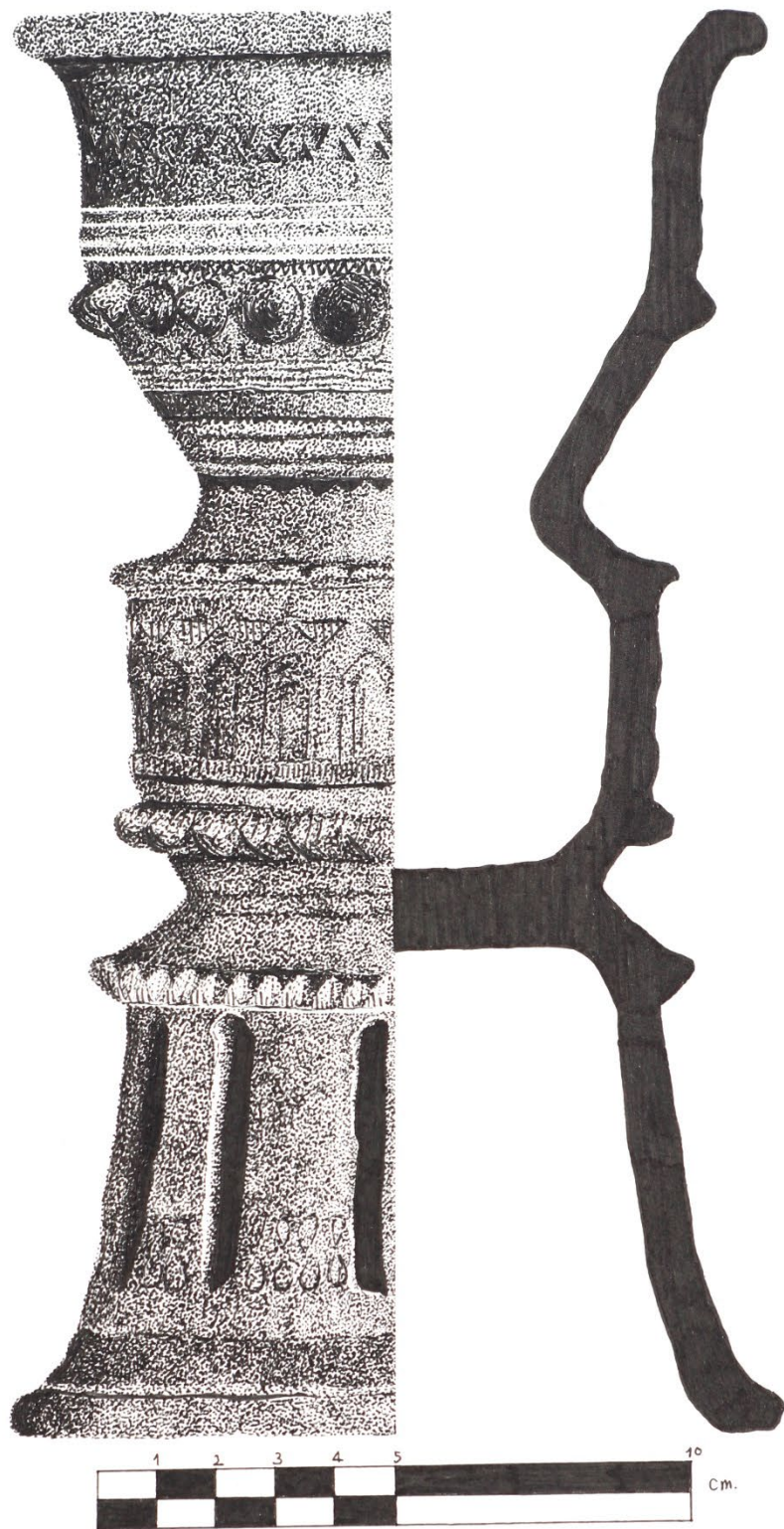
ภาพลายเส้นที่ 60 หม้อดอกขุนยวมแบบที่ 1

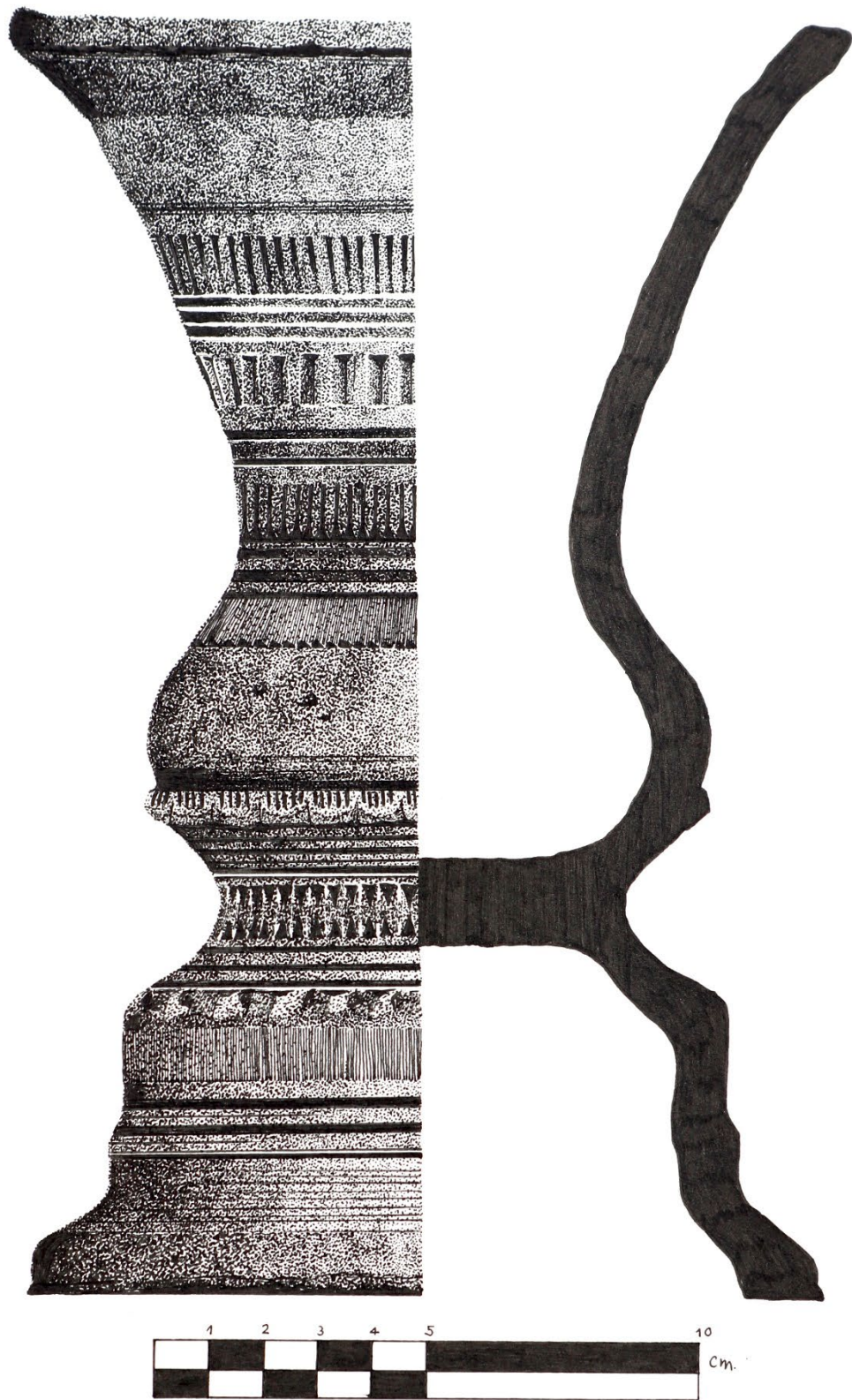
ภาพลายเส้นที่ 61 หม้อดอกขุนยวมแบบที่ 2

ภาพลายเส้นที่ 62 หม้อดอกขุนยวมแบบที่ 3

ภาพลายเส้นที่ 63 หม้อดอกขุนยวมแบบที่ 4

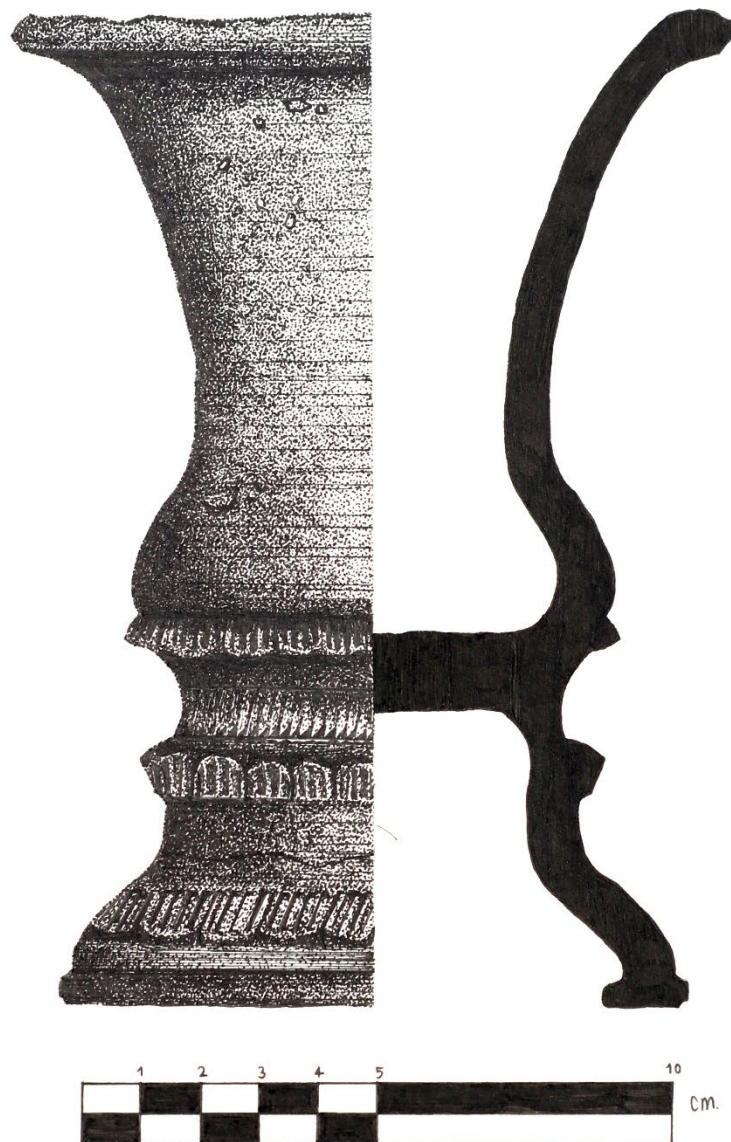

ภาพลายเส้นที่ 64 หม้อดอกขุนยวมแบบที่ 5

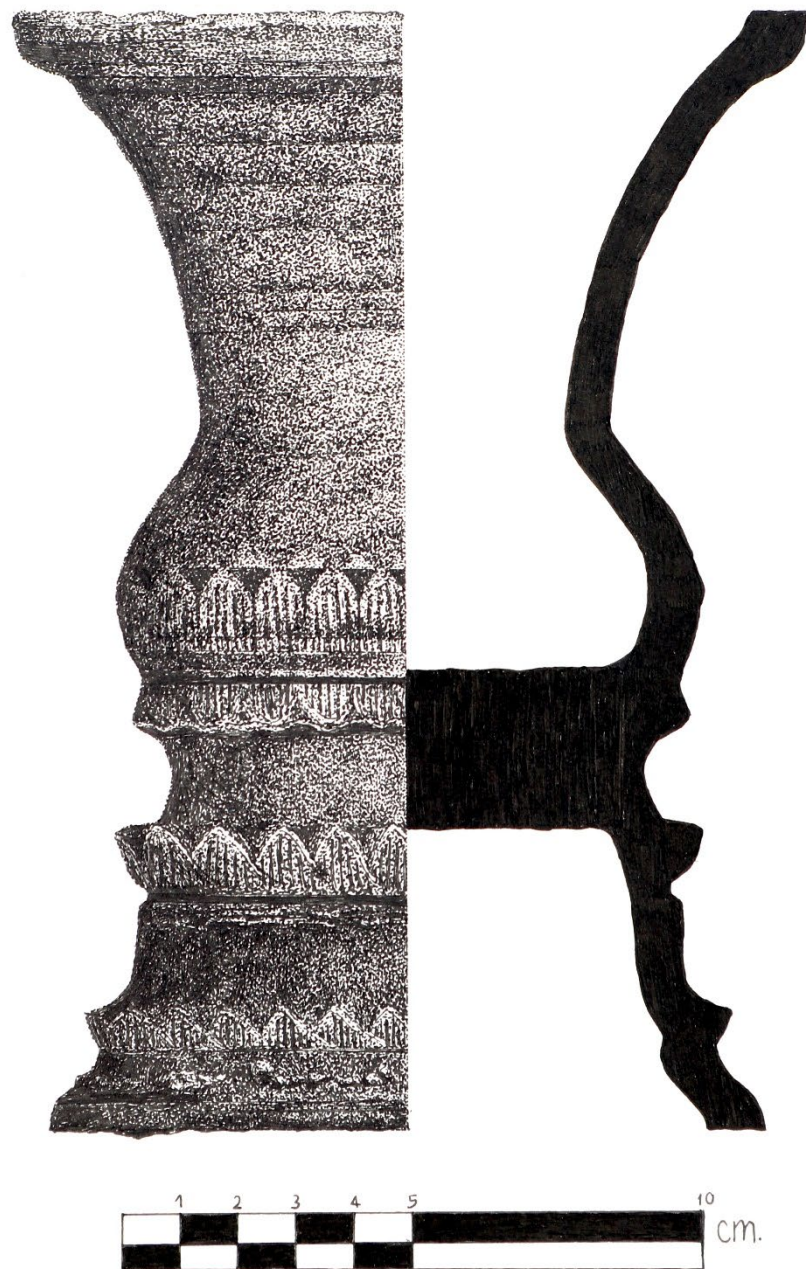

ภาพลายเส้นที่ 65 หม้อดอกขุนยวมแบบที่ 6

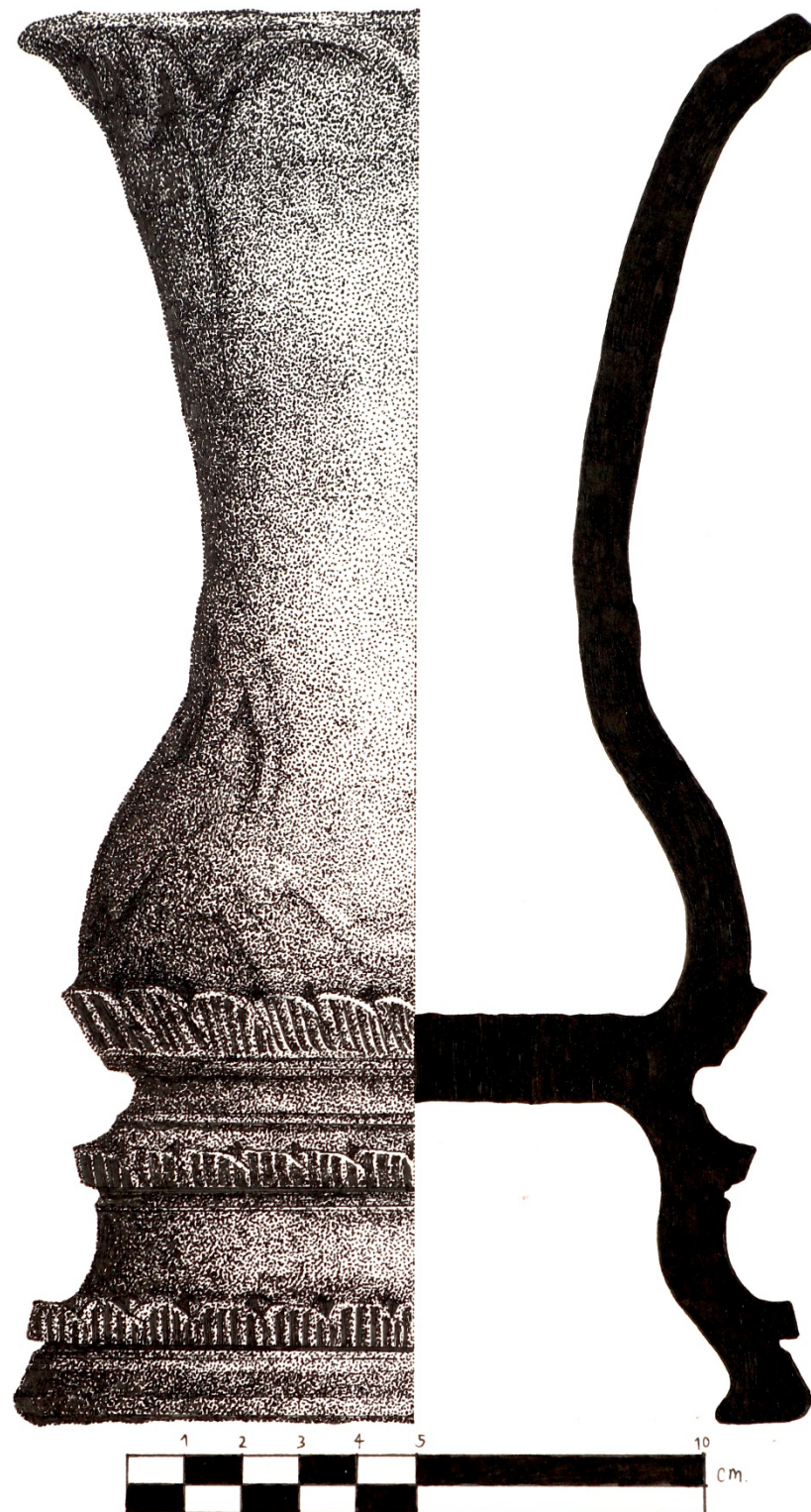
5.4.2 หม้อดอกจังหวัดเชียงใหม่ เก็บข้อมูลในพื้นที่ 3 อำเภอ คือ 1)อำเภอเมือง จำนวน 12 ชิ้น 2)อำเภอจอมทอง จำนวน 4 ชิ้น 3) อำเภอหางดง จำนวน 10 ชิ้น 4)อำเภอแม่ริม จำนวน 1 ชิ้น และ 5) อำเภอแม่แตง จำนวน 2 ชิ้น รวมจำนวน 29 ชิ้น และได้คัดเลือกนำมาเขียนแบบลายเส้นเพื่อแสดงให้เห็นถึงลักษณะรายละเอียดของโครงสร้างภายในจำนวน 17 ชิ้น ดังนี้

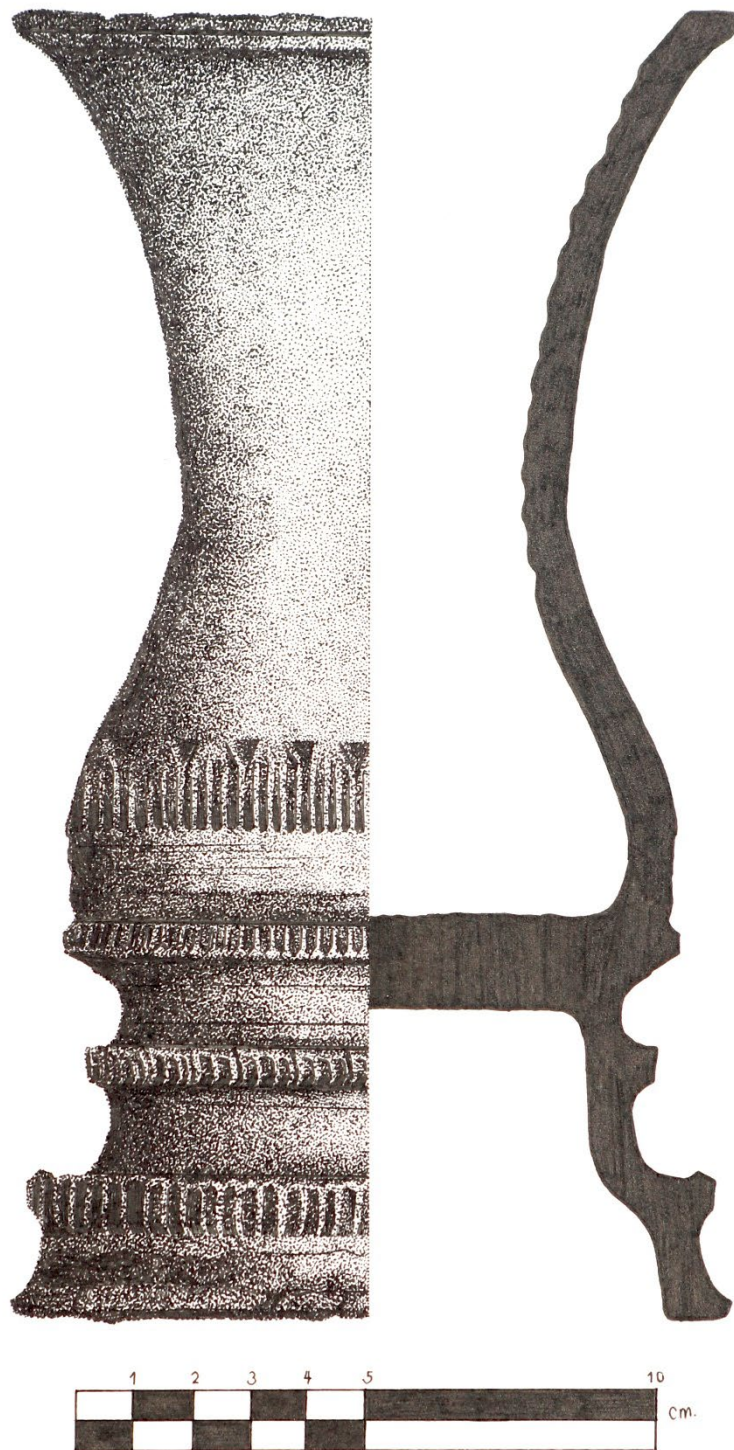
ภาพลายเส้นที่ 66 หม้อดอกไต ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ แบบที่ 1

ภาพลายเส้นที่ 67 หม้อดอกไต ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ แบบที่ 2

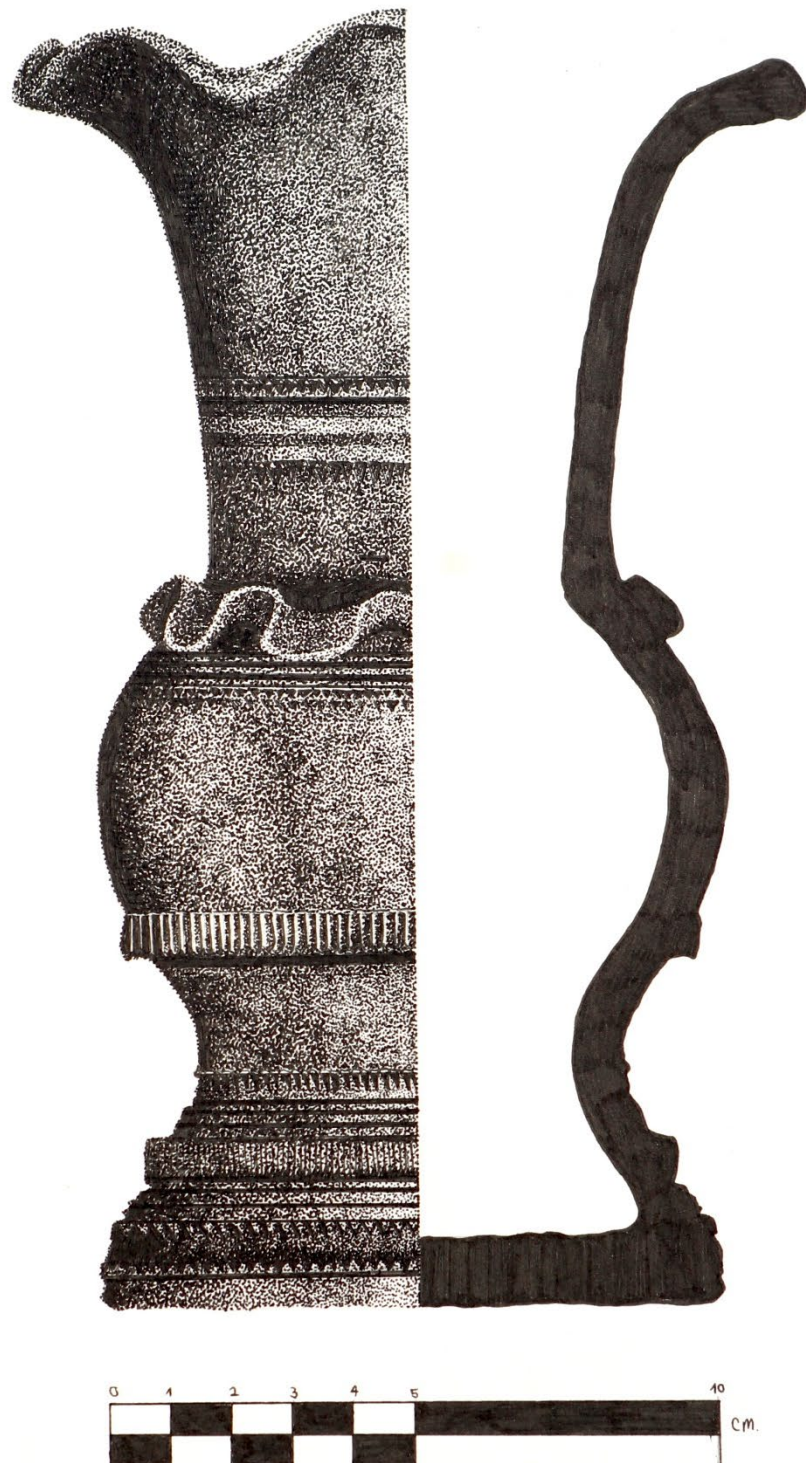
ภาพลายเส้นที่ 68 หม้อดอกไต ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ แบบที่ 3

ภาพลายเส้นที่ 69 หม้อดอกไต ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ แบบที่ 4

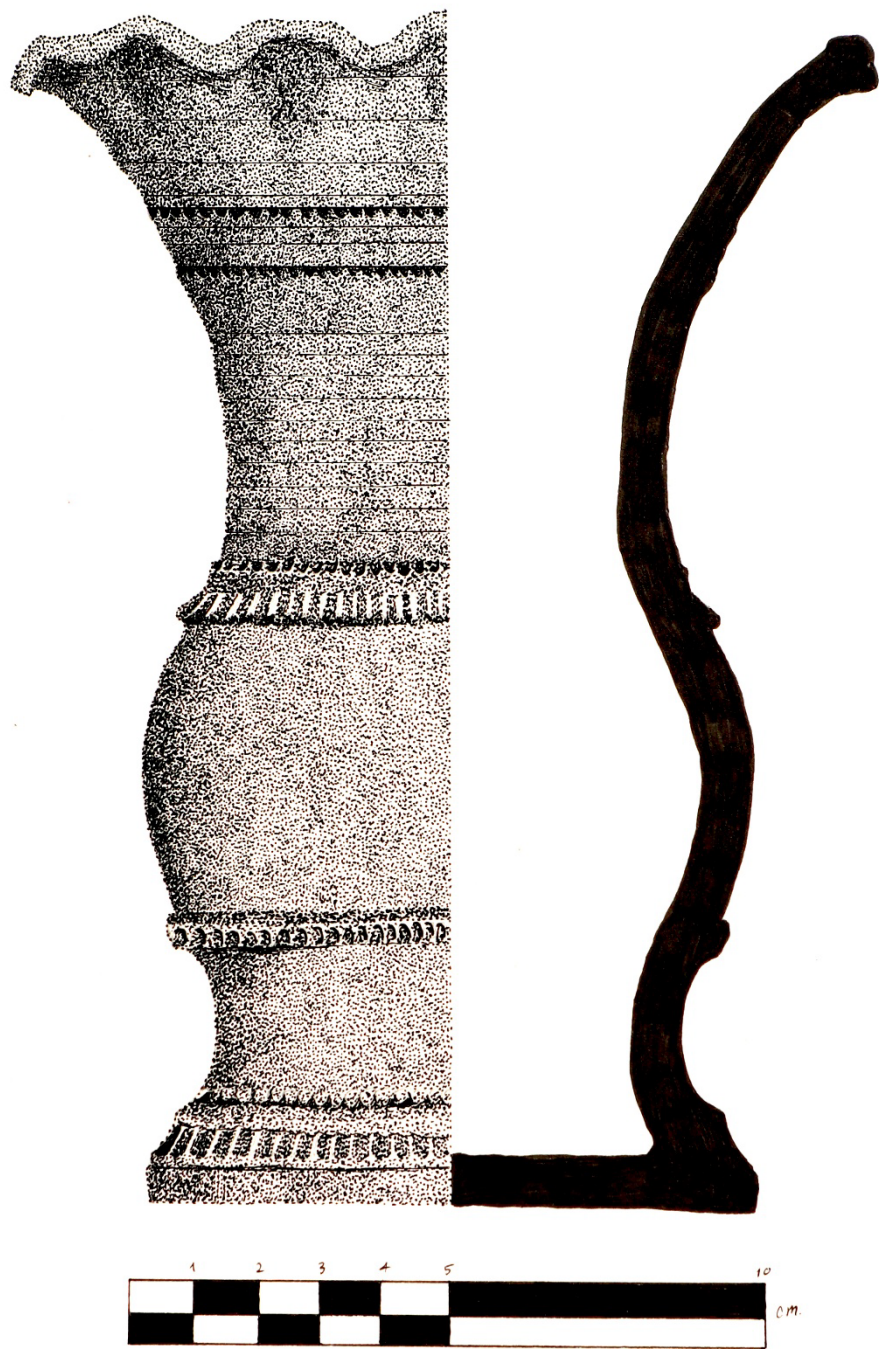
ภาพลายเส้นที่ 70 หม้อดอกไต ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ แบบที่ 5

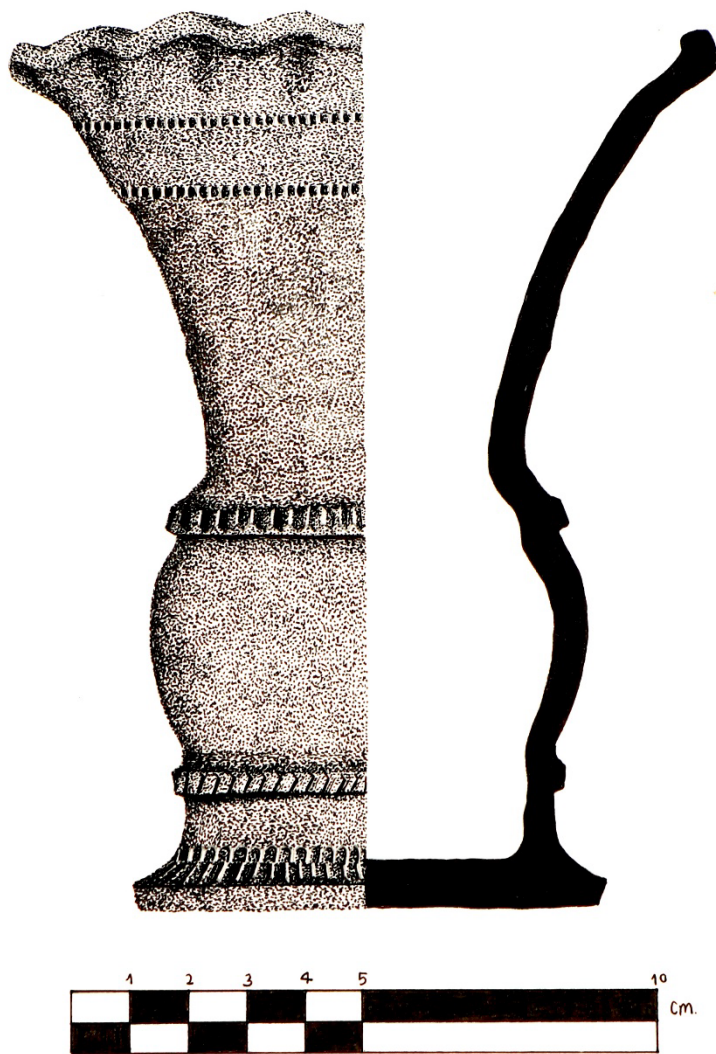
ภาพลายเส้นที่ 71 หม้อดอกพื้นเมือง ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ แบบที่ 1

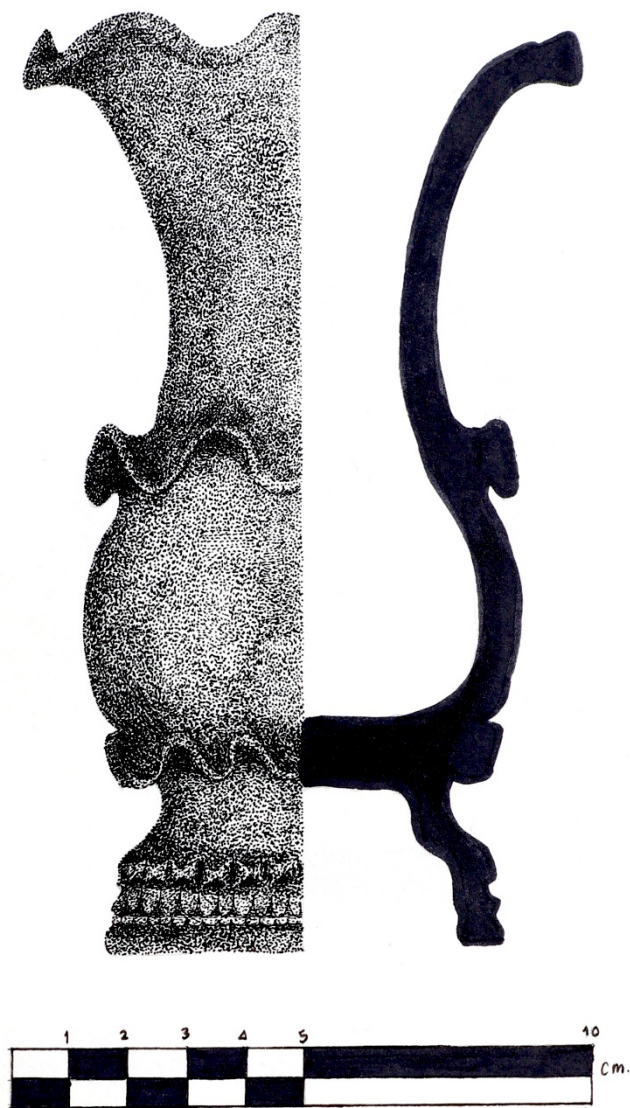
ภาพลายเส้นที่ 72 หม้อดอกพื้นเมือง ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ แบบที่ 2

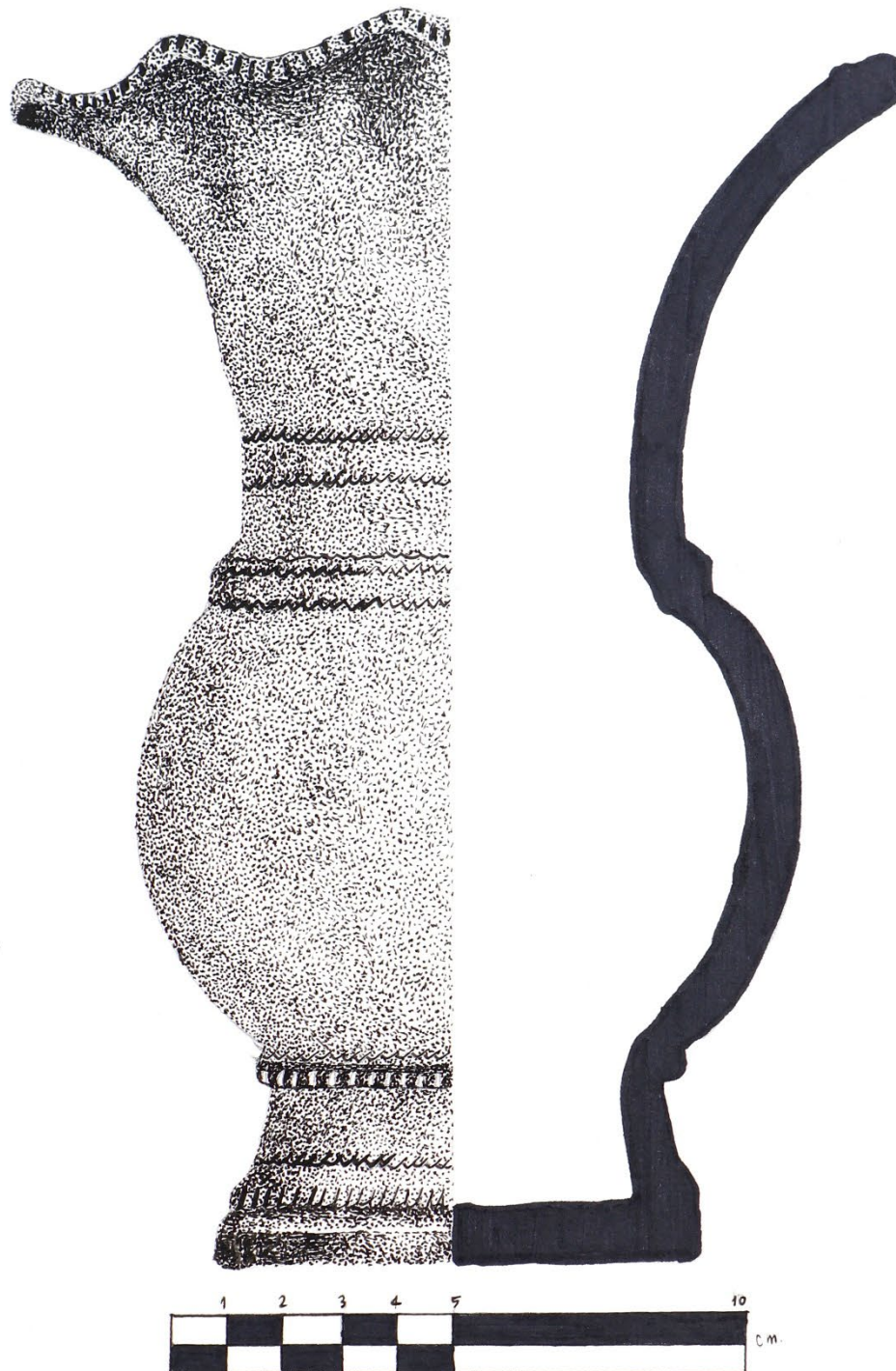
ภาพลายเส้นที่ 73 หม้อดอกพื้นเมือง ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ แบบที่ 3

ภาพลายเส้นที่ 74 หม้อดอกพื้นเมือง ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ แบบที่ 4

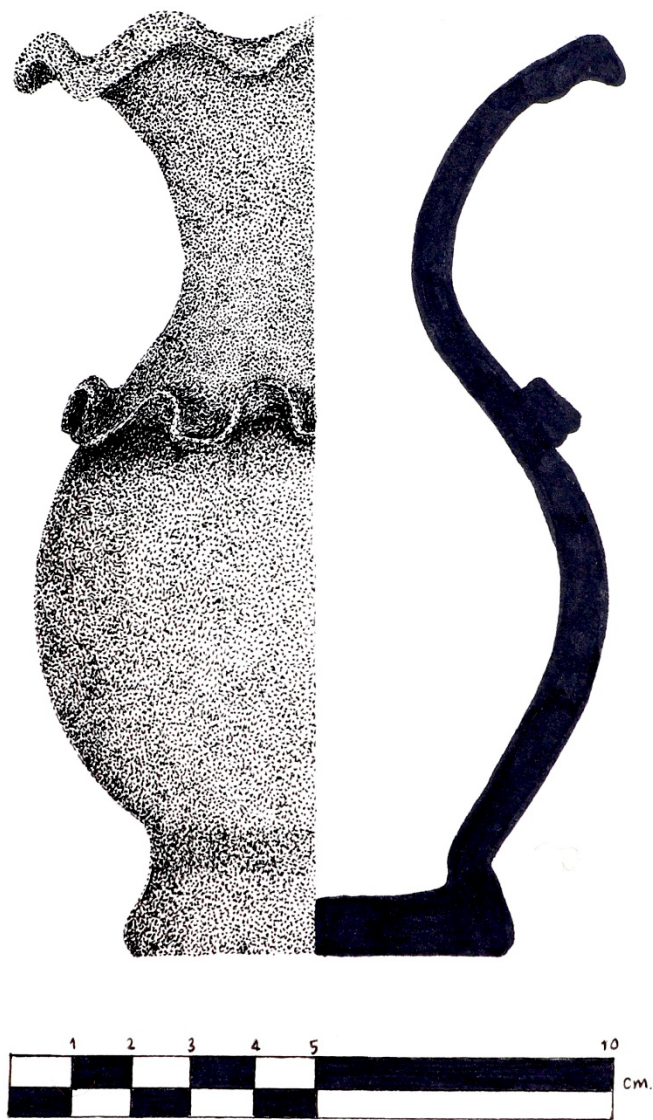
ภาพลายเส้นที่ 75 หม้อดอกพื้นเมือง ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ แบบที่ 5

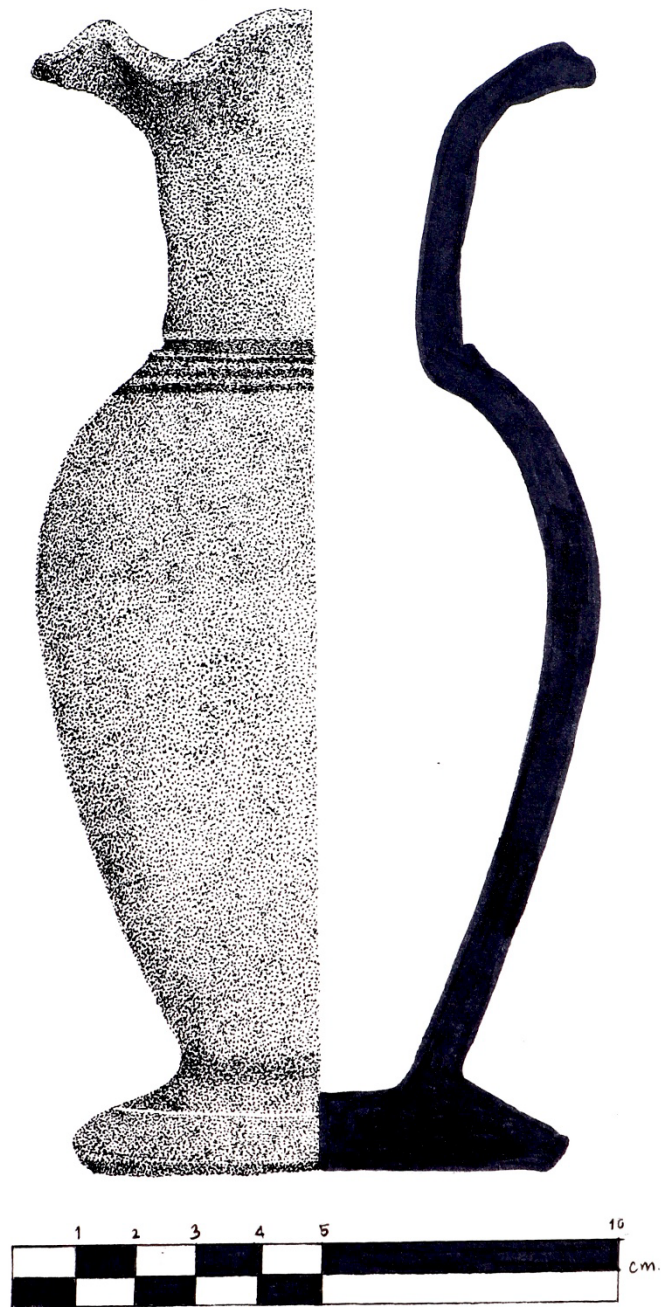
ภาพลายเส้นที่ 76 หม้อดอกพื้นเมือง ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ แบบที่ 6

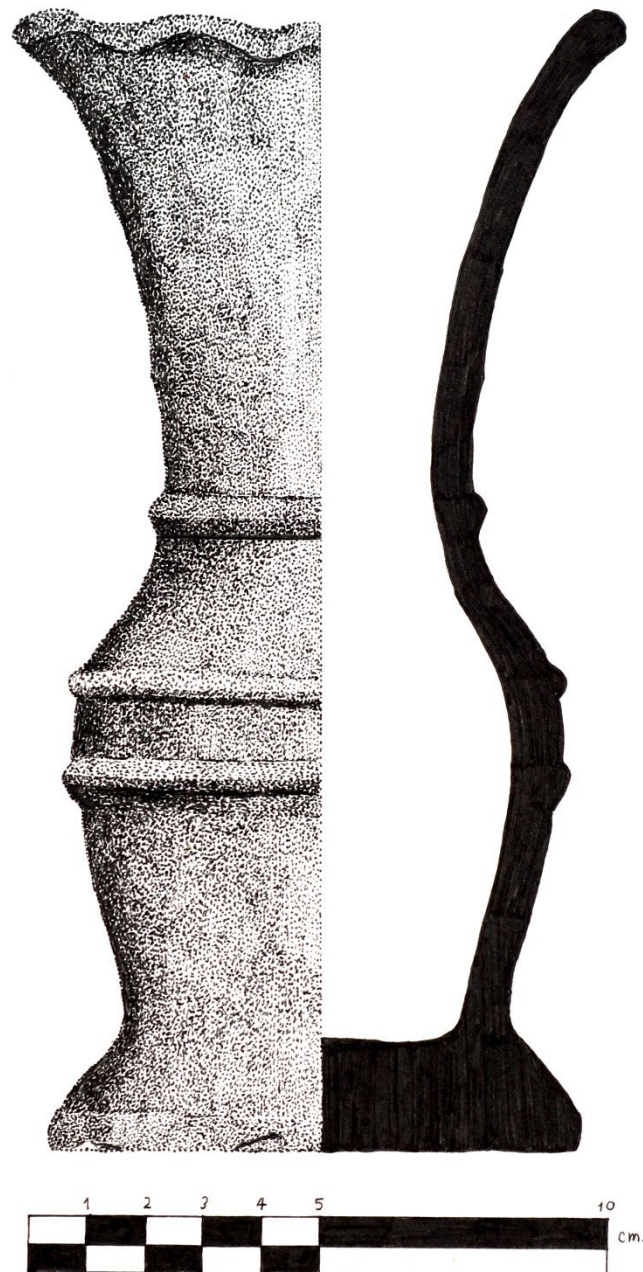
ภาพลายเส้นที่ 77 หม้อดอกพื้นเมือง ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ แบบที่ 7

ภาพลายเส้นที่ 78 หม้อดอกพื้นเมือง ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ แบบที่ 8

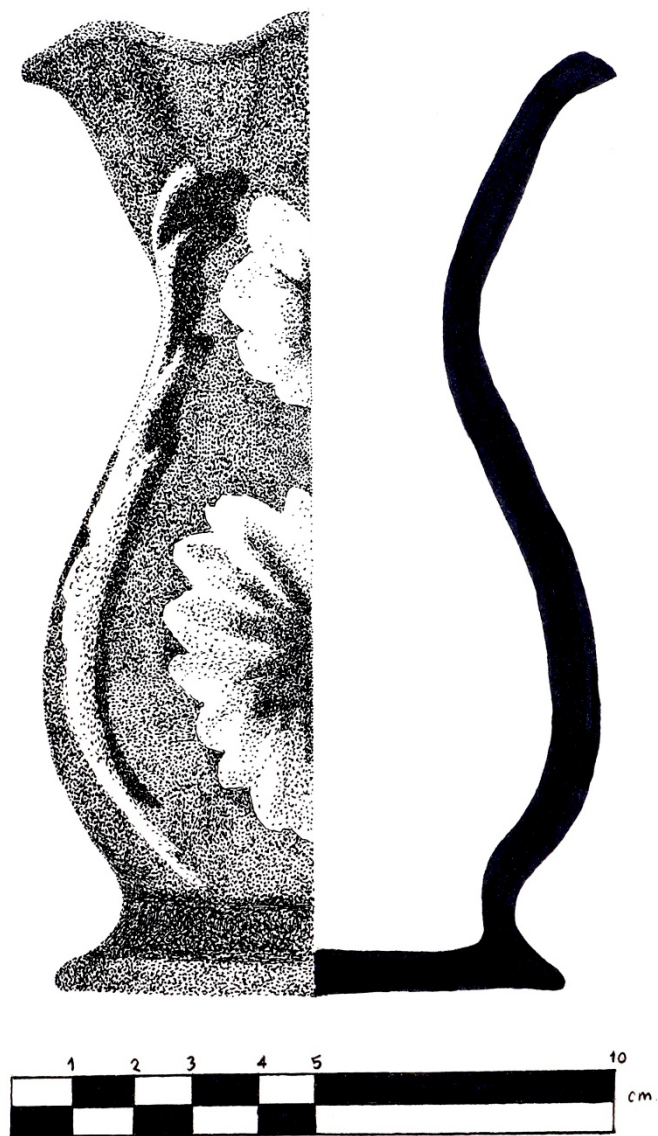
ภาพลายเส้นที่ 79 หม้อดอกพื้นเมือง ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ แบบที่ 9

ภาพลายเส้นที่ 80 หม้อดอกพื้นเมือง ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ แบบที่ 10

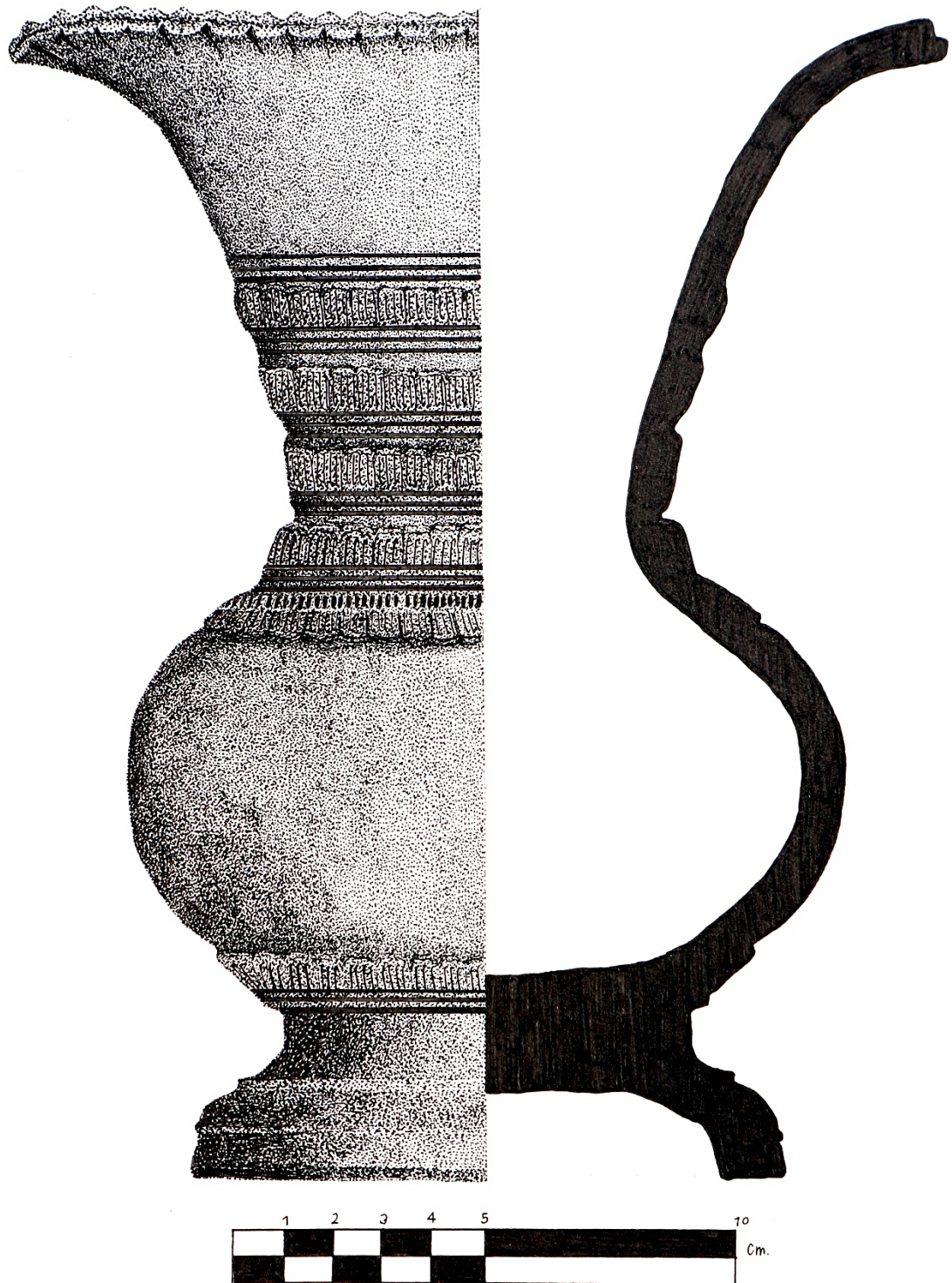

ภาพลายเส้นที่ 81 หม้อดอกพื้นเมือง ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ แบบที่ 11

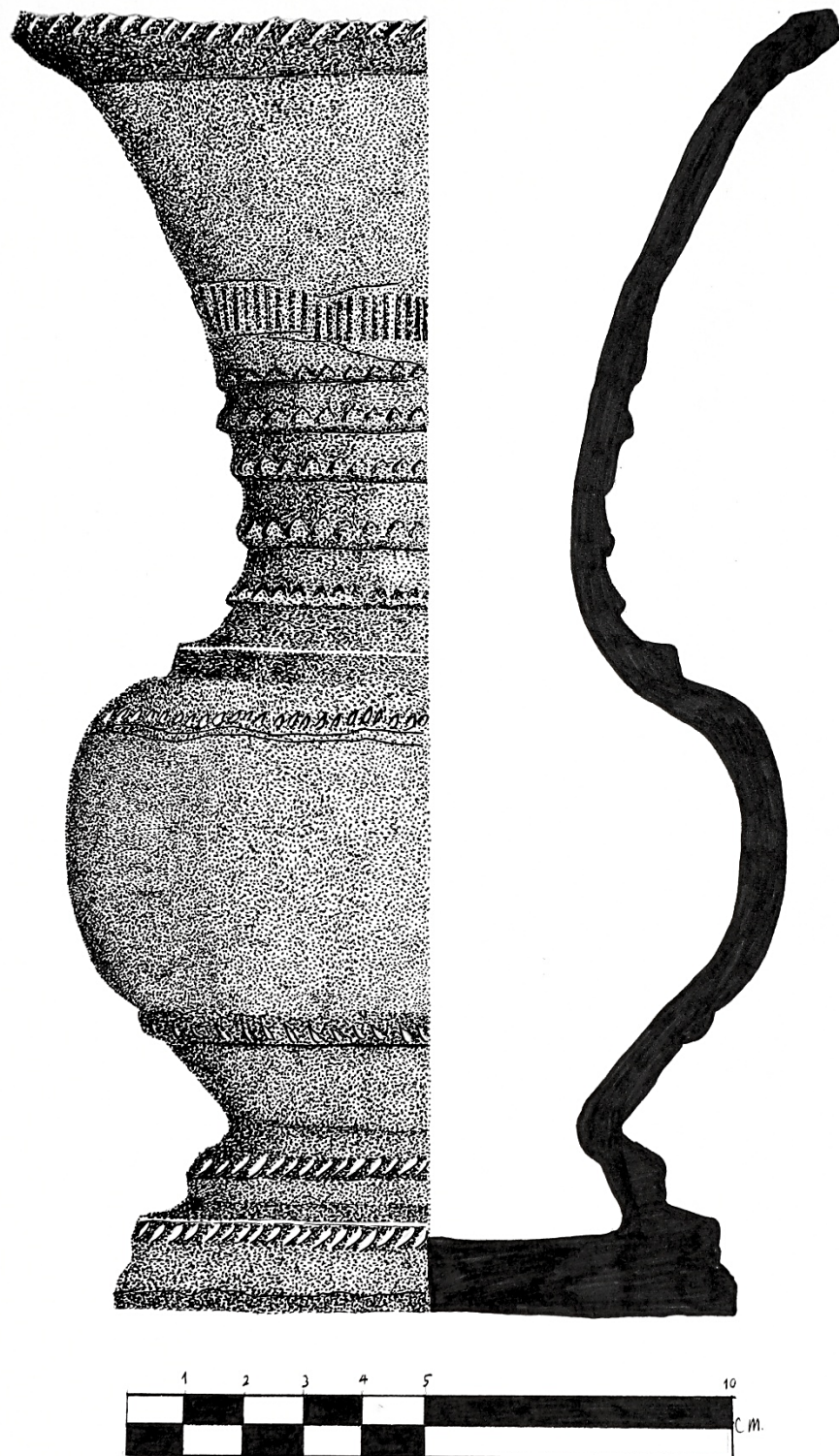

ภาพลายเส้นที่ 82 หม้อดอกพื้งเมือง ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ แบบที่ 12

5.4.3 หม้อดอกจังหวัดลำปาง เก็บข้อมูลในพื้นที่ปรากฏรูปแบบหม้อดอกดินเผาในเขตอำเภอเมืองเท่านั้น โดยได้เก็บกลุ่มตัวอย่างชิ้นงานจำนวน 7 ชิ้น ที่ปรากฏในงานสถาปัตยกรรมและพิธีภัณฑ์ภายในวัด รวมถึงบ้านเรือนที่ยังคงเก็บรักษาหม้อดอกโบราณไว้ใช้ในงานสงกรานต์ จากนั้นได้คัดเลือกนำมาเขียนแบบลายเส้นเพื่อแสดงให้เห็นถึงลักษณะรายละเอียดของโครงสร้างภายในจำนวน 6 ชิ้น ดังนี้

ภาพลายเส้นที่ 83 หม้อดอกพื้นเมือง ในพื้นที่จังหวัดลำปาง แบบที่ 1

ภาพลายเส้นที่ 84 หม้อดอกพื้นเมือง ในพื้นที่จังหวัดลำปาง แบบที่ 2

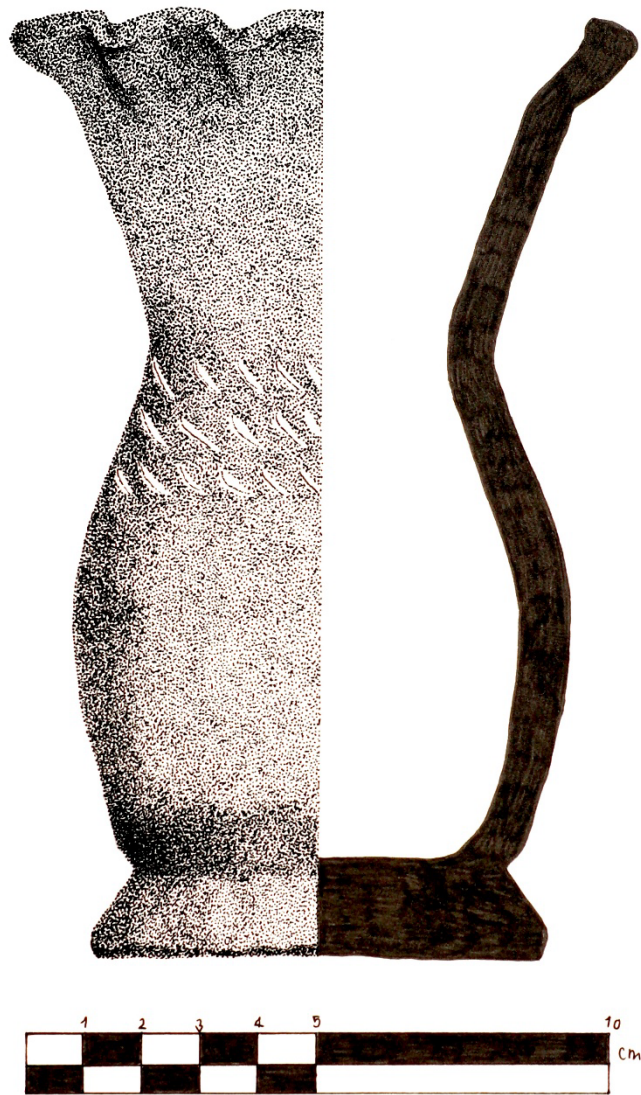
ภาพลายเส้นที่ 85 หม้อดอกพื้นเมือง ในพื้นที่จังหวัดลำปาง แบบที่ 3

ภาพลายเส้นที่ 86 หม้อดอกพื้นเมือง ในพื้นที่จังหวัดลำปาง แบบที่ 4

ภาพลายเส้นที่ 87 หม้อดอกพื้นเมือง ในพื้นที่จังหวัดลำปาง แบบที่ 5

ภาพลายเส้นที่ 88 หม้อดอกพื้นเมือง ในพื้นที่จังหวัดลำปาง แบบที่ 6

5.4.4 หม้อดอกในกลุ่มนี้ จะจัดให้จังหวัดพะเยาและจังหวัดเชียงราย รวมถึงหม้อดอกในเขตประเทศเพื่อนบ้านคือเมืองเชียงตุงในรัฐฉานร่วมอยู่ด้วย เนื่องจากการสำรวจพบหม้อดอกดินเผาจากต่างถิ่น ถูกนำมาและใช้ร่วมกันในกลุ่มนี้ จึงขอเสนอในภาพรวมของกลุ่มจังหวัดดังกล่าว โดยการเก็บข้อมูลในพื้นที่ปรากฏรูปแบบหม้อดอกดินเผาในจังหวัดเชียงรายจำนวน 3 ชิ้น จังหวัดพะเยา(งานเชียงตุง 2 ชิ้น) จำนวน 3 ชิ้น โดยได้เก็บกลุ่มตัวอย่างชิ้นงานจำนวน 8 ชิ้น จากนั้นได้คัดเลือกนำมาเขียนแบบลายเส้นเพื่อแสดงให้เห็นถึงลักษณะรายละเอียดของโครงสร้างภายในจำนวน 7 ชิ้น ดังนี้

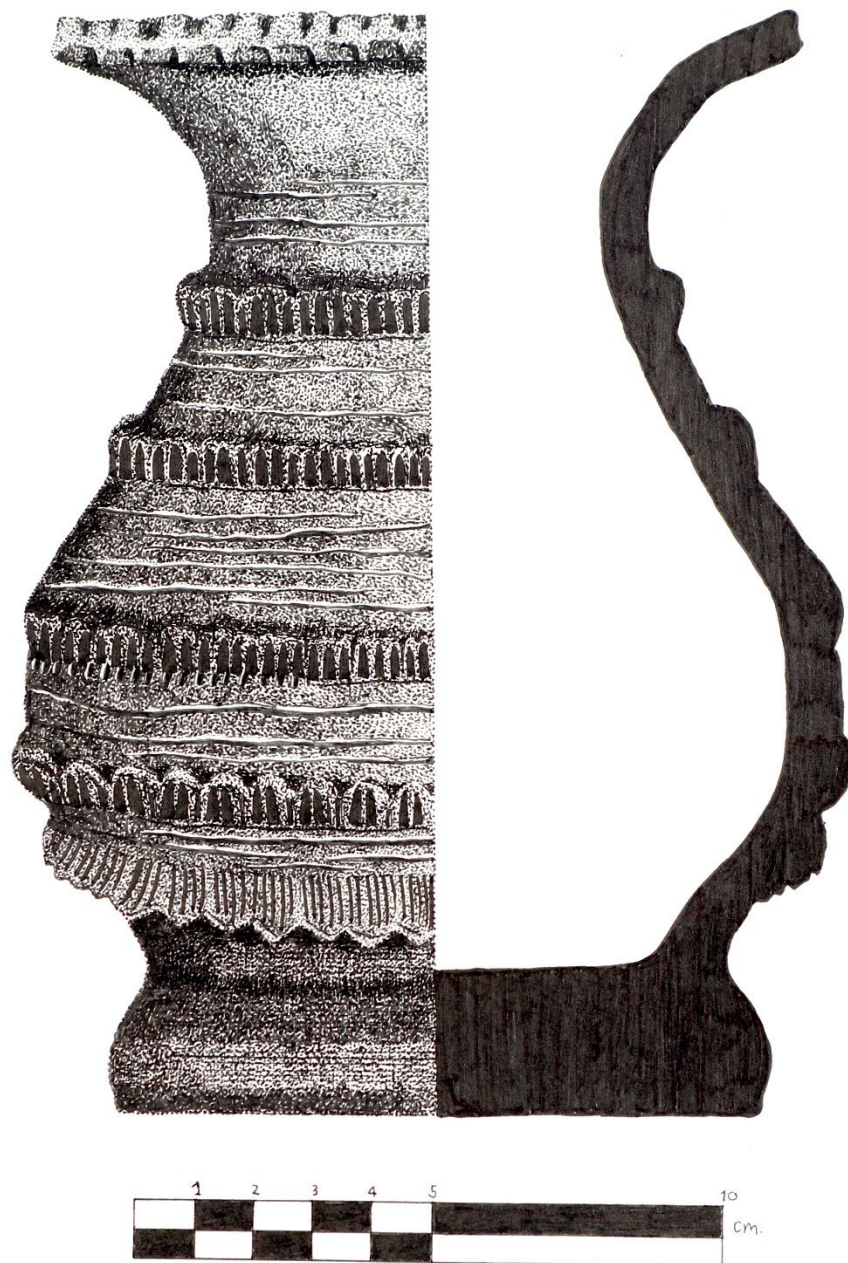
ภาพลายเส้นที่ 89 หม้อดอกเตาเวียงกาหลง ในพุทธศตวรรษที่ 20-21 ในพื้นที่จังหวัดเชียงราย

ภาพลายเส้นที่ 90 หม้อดอกพื้เมือง ในพื้นที่อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย แบบที่ 1

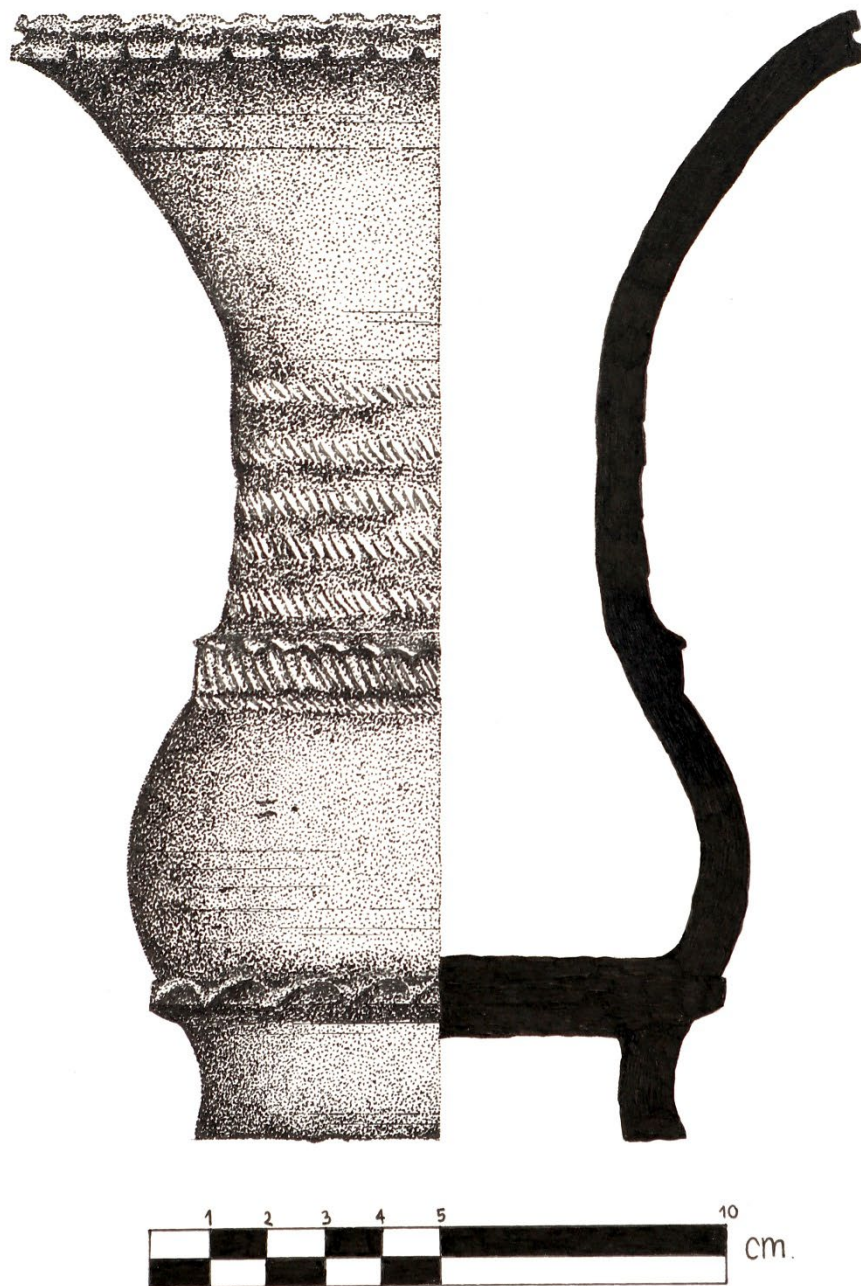
ภาพลายเส้นที่ 91 หม้อดอกพื้นเมือง ในพื้นที่อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย แบบที่ 2

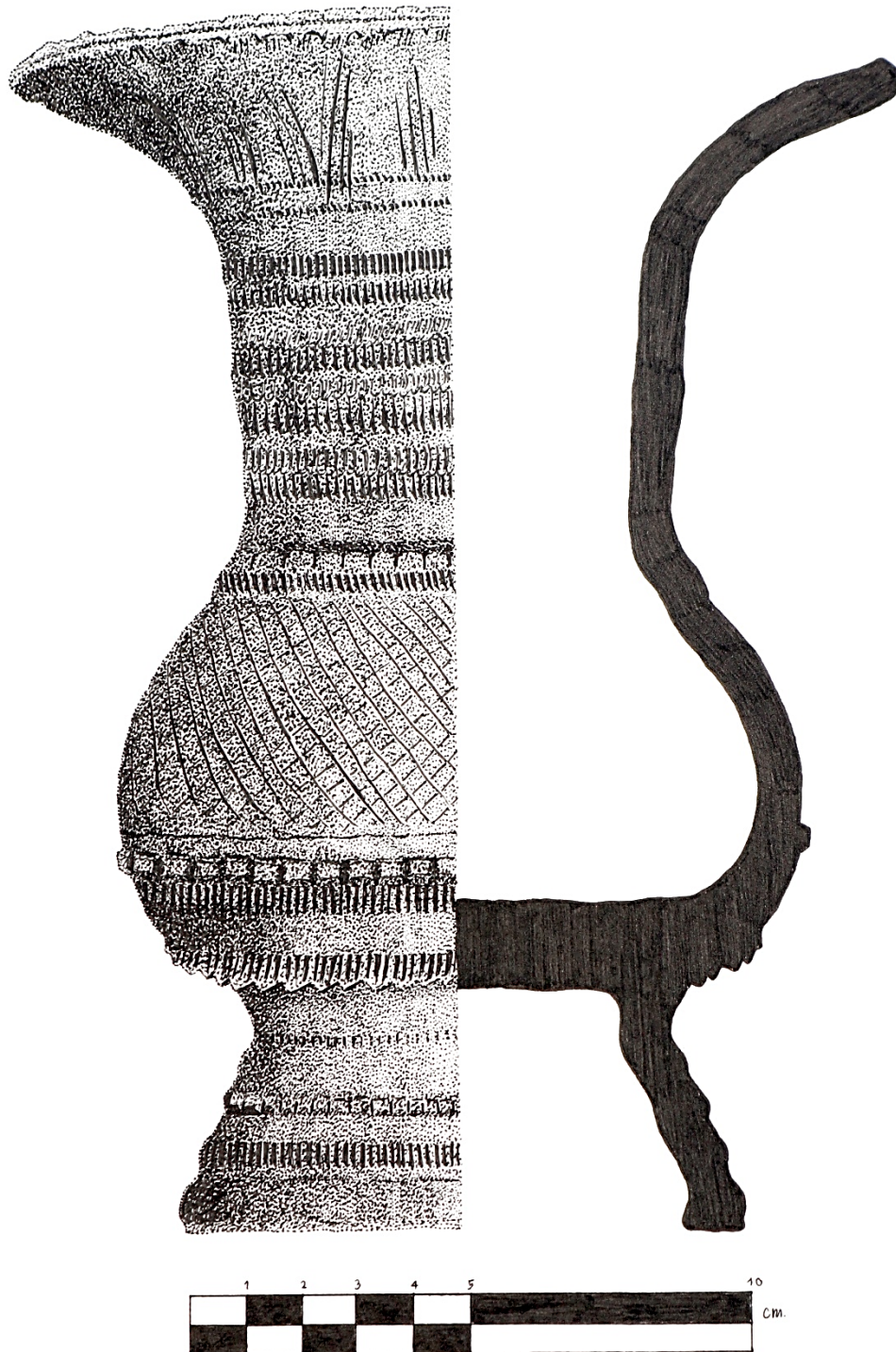
ภาพลายเส้นที่ 92 หม้อดอกพื้นเมือง ในพื้นที่อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย แบบที่ 1

ภาพลายเส้นที่ 93 หม้อดอกพื้เมือง ในพื้นที่อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย แบบที่ 2

ภาพลายเส้นที่ 94 หม้อดอกเชียงตุง แบบที่ 1

ภาพลายเส้นที่ 95 หม้อดอกเชียงตุง แบบที่ 2

จากข้อมูลรูปแบบหม้อดอกดินเผาในวัฒนธรรมล้านนา ที่ได้จากการลงพื้นที่สำรวจและรวบรวมข้อมูลภาคสนามอย่างละเอียดครอบคลุมพื้นที่ 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน โดยผู้ศึกษาได้เก็บตัวอย่างหม้อดอกที่มีความสำคัญจำนวน 72 ชิ้นงาน และทำการคัดเลือกชิ้นงานที่มีความโดดเด่นทางงานช่างศิลป์และมีอัตลักษณ์เฉพาะถิ่นที่ชัดเจนที่สุดจำนวน 40 ชิ้น นำมาเสนอรูปร่าง รูปทรงและโครงสร้างผ่านภาพถ่ายเส้นเชิงกายวิภาคของหม้อดอกดินเผา รวมถึงการวิเคราะห์รูปแบบการตกแต่ง เทคนิคงานช่างเฉพาะถิ่นในการสร้างสรรค์งานหม้อดอกดินเผาที่ได้นำเสนอไว้ข้างต้นนี้ เป็นข้อมูลสำคัญที่สามารถนำไปต่อยอดในเรื่องของการรื้อฟื้นงาน รวมถึงการสร้างสรรค์งานเครื่องปั้นดินเผาในอนาคตต่อไป

บทที่ 6

บทสรุป

จากการรวบรวมและศึกษารูปแบบหม้อดอกดินเผาล้านนา เพื่อการอนุรักษ์ภูมิปัญญาเชิงช่าง เฉพาะถิ่นในพื้นที่ 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน พบชิ้นงานรวมทั้งสิ้น 72 ชิ้น โดยได้คัดเลือกชิ้นงานที่มีความโดดเด่นทางพุทธศิลป์และมีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมชัดเจนที่สุดจำนวน 40 ชิ้น เพื่อใช้เป็นต้นแบบในการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาเครื่องปั้นดินเผานับเป็นความท้าทายอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นงานศิลปวัตถุที่มีความเสี่ยงต่อความเสียหายทางกายภาพสูง เมื่อชำรุดแตกหักมักไม่ถูกนำกลับมาใช้ซ้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากเป็นเครื่องใช้ในพิธีกรรมทางพุทธศาสนา สิ่งของที่มีตำหนิหรือมลทินมักถูกทอดทิ้งหรือทำลายไปตามความเชื่อ จึงทำให้ปัจจุบันหลงเหลือหม้อดอกดินเผาให้ศึกษาค้นข้าน้อย นอกจากนี้การเข้ามาของวัสดุสมัยใหม่ในยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม ทั้งแก้ว พลาสติก โลหะทองเหลือง รวมถึงงานเซรามิกประเภทหล่อพิมพ์ ได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้งานช่างปั้นด้วยมือลดบทบาทลงจนถึงขั้นหยุดกิจการไปโดยปริยาย การศึกษาครั้งนี้จึงเป็นการรวบรวมข้อมูลหม้อดอกดินเผาศิลปะล้านนาที่สมบูรณ์และเก็บกลุ่มตัวอย่างไว้ได้มากที่สุด โดยการศึกษาหม้อดอกครั้งนี้ จัดเป็นงานเครื่องปั้นดินเผาในยุคล้านนาใหม่ซึ่งเริ่มปรากฏแพร่หลายตั้งแต่ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 25 โดยมีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

การศึกษาและรวบรวมข้อมูลในภาคเอกสาร พบว่ามีบันทึกเกี่ยวกับหม้อดอกดินเผา น้อยมาก เนื่องจากเป็นเรื่องเฉพาะกลุ่มที่ยังไม่ได้รับความสนใจในวงกว้าง หลักฐานสำคัญในการศึกษาค้นคว้า ประกอบด้วยภาพถ่ายโบราณ การสำรวจชิ้นงานจริงในพื้นที่ และการสัมภาษณ์เชิงลึก ซึ่งกระบวนการทั้งหมดได้ผ่านกระบวนการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะ งานหัตถศิลป์พื้นถิ่น และเป็นแนวทางให้กลุ่มช่างสามารถนำไปสร้างสรรค์ต่อยอดได้ รวมถึงได้ข้อมูลที่นำเสนอซึ่งสามารถแบ่งประเด็นในการศึกษาได้ดังนี้

ประเด็นที่ตั้งด้านภูมิศาสตร์และสังคมศาสตร์

จากการลงพื้นที่สำรวจในพื้นที่ 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน อันได้แก่ จังหวัดเชียงราย จังหวัดแม่ฮ่องสอน จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดลำพูน จังหวัดลำปาง จังหวัดพะเยา จังหวัดแพร่ และจังหวัดน่าน พบข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับความแตกต่างทางภูมิศาสตร์และสังคมศาสตร์ ที่เป็นข้อสังเกตของการใช้และมีอยู่ของหม้อดอกดินเผาในพื้นที่ ดังนี้:

ในพื้นที่วัฒนธรรมล้านนา ได้แบ่งพื้นที่วัฒนธรรมล้านนาออกเป็น "ล้านนาตะวันตก" และ "ล้านนาตะวันออก" นั้น มีรากฐานมาจากความแตกต่างทางด้านภูมิศาสตร์ ควบคู่ไปกับสำเนียงภาษา อัตลักษณ์ประเพณีและบริบททางประวัติศาสตร์ ซึ่งถ้ามองดูทางภูมิศาสตร์และเครือข่ายลุ่มน้ำแล้ว พื้นที่ภาคเหนือถูกคั่นด้วยภูเขาสูง ทำให้การคมนาคมและวิถีชีวิตแยกออกจากกัน รวมไปถึงสำเนียง

ภาษา (ภาษาถิ่นเหนือ) ที่มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน สำเนียงลำนนาตะวันออกจะมีความคล้ายกับภาษาลาว/ลำนช้าง (พูดเร็ว) ส่วนฝั่งตะวันตกจะออกเสียงสระครบกว่าและมีการผันเสียงคล้ายภาษาไทยกลางมากกว่า

นอกจากนี้ ถ้ามองในเรื่องของประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองแล้ว นครรัฐบางเมืองถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรสยามในยุคต่างกัน ซึ่งส่งผลให้การสื่อสารและวัฒนธรรมได้รับอิทธิพลจากส่วนกลางไม่เท่ากันซึ่งมีผลต่อวัฒนธรรมร่วมด้วย

การศึกษาครั้งนี้เห็นถึงข้อแตกต่างด้านภูมิศาสตร์และสังคม จึงเป็นผลของการมีอยู่ของหม้อดอกดินเผาในพื้นที่ โดยสามารถสรุปได้ว่า วัฒนธรรมลำนนาตะวันตก (แม่ฮ่องสอน, เชียงใหม่, ลำพูน, ลำปาง) ศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มน้ำปิงตอนบน ครอบคลุมพื้นที่ เชียงใหม่ ลำพูน แม่ฮ่องสอน: พบการคงอยู่ของหม้อดอกดินเผาอย่างแพร่หลาย ส่วนวัฒนธรรมลำนนาตะวันออก (น่าน, แพร่, เชียงราย, พะเยา) อยู่ในลุ่มน้ำกก อิง ยม น่าน ครอบคลุม เชียงราย พะเยา ลำปาง แพร่ น่าน: กลับพบชิ้นงานจริงค่อนข้างน้อย

ข้อมูลดังกล่าวสอดคล้องกับผลการศึกษาเรื่องลวดลายหม้อดอกปुरुณฆฏะในวัฒนธรรมลำนนาเมื่อปี พ.ศ. 2565 ของผู้ศึกษาพบว่าในมิติทางสังคม เมืองที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ อาศัยอยู่มากปรากฏลวดลายและรูปแบบหม้อดอกดินเผาที่หลากหลายและเด่นชัด จึงอาจกล่าวได้ว่าการมีอยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่เป็น ตัวชี้วัดสำคัญที่สะท้อนถึงความรุ่งเรืองและเอกลักษณ์ของงานหัตถศิลป์ประเภทนี้

ประเด็นต้นกำเนิดจากช่างไต (ไทใหญ่)

เป็นที่ประจักษ์ชัดว่ากลุ่มชาวไทใหญ่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างสรรค์รูปแบบหม้อดอกดินเผา ซึ่งสอดคล้องกับประวัติศาสตร์การเข้ามาของชาวไทใหญ่ในดินแดนลำนนา โดยเฉพาะในยุคเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง สมัยพระเจ้ากาวิละ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ซึ่งเป็นช่วงเวลาแห่งการฟื้นฟูบ้านเมืองและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา อันส่งผลให้ศิลปกรรมลำนนาเกิดการพัฒนาก้าวกระโดด

ตัวอย่างที่เด่นชัดคือ กรณีของช่างปั้นดินเผาบ้านเหมืองกุง (ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่) ซึ่งบรรพบุรุษอพยพมาจากเมืองกึ่ง เมืองปู้ และเมืองสาด ในเขตรัฐฉาน ประเทศเมียนมา เมื่อกว่า 200 ปีก่อน โดยได้นำภูมิปัญญาการปั้นดินเผาติดตัวมาตั้งรกราก และตั้งชื่อหมู่บ้านตามนามเมืองเดิมเพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงถิ่นกำเนิด นอกจากนี้ การอพยพของช่างจากเมืองน่าย มายังอำเภอขุนยวม เมื่อปี พ.ศ. 2440 ยังเป็นอีกหลักฐานสำคัญที่ยืนยันว่า หม้อดอกดินเผามีจุดกำเนิดร่วมกับกลุ่มช่างชาวไทใหญ่ในเขตรัฐฉาน ก่อนที่กลุ่มช่างเหล่านี้จะกระจายตัวเข้าสู่ตัวเมืองเชียงใหม่ โดยเฉพาะบริเวณย่านประตูช้างเผือก เพื่อผลิตเครื่องปั้นดินเผาเครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น หม้อนึ่งข้าว(หม้อข้าวหมา) ถ้วยหล่อน้ำกันมตรองชาตุ และที่สำคัญคือหม้อดอก เพื่อตอบสนองความต้องการของคนเมืองในพื้นที่ราบ โดยได้นำองค์ความรู้เทคนิคการเคลือบและการเผาไฟสูงมาปรับใช้ในการสร้างสรรค์ผลงานให้มีความวิจิตรบรรจงยิ่งขึ้น

เทคนิคการสร้างสรรค์หม้อดอก อัตลักษณ์ช่างไทใหญ่และช่างไทยวน

งานเครื่องปั้นดินเผาเป็นเรื่องที่ชัดเจนว่าในอดีต ในสังคมการเกษตรแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ งานปั้นดินเผาล้วนปรากฏแทบทุกหมู่บ้านและเมืองใหญ่ๆ จะมีแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาไว้ใช้ในชีวิตประจำวัน บันทึมน้ำ หม้อแกงดินเผาไว้ในครัวเรือน รวมถึงภาชนะใส่ของใช้ในวิถีชีวิตทั่วไป ด้วยเทคนิคการสร้างงานที่ตอบสนองการใช้งานเท่านั้น เช่น บันทึญไฉ้จับ ประทับลายกันหม้อกันริน บันทึญฝาไฉ้ถือ ซึ่งล้วนแล้วแต่ตอบสนองการใช้งานจริง แต่เมื่องานปั้นถูกสร้างสรรค์ไว้ใช้กับงานพิธีกรรมและความเชื่อ มักจะมีเทคนิคการตกแต่งที่พิเศษ เพื่อก่อให้เกิดความต่างในการใช้งาน ซึ่งเทคนิคสร้างสรรค์เหล่านี้มีความหลากหลายและแตกต่างกันออกไปในวิถีช่าง

ในด้านเทคนิคการสร้างสรรค์ งานหม้อดอกดินเผา ถือเป็นงานที่ไว้ในพิธีกรรมความเชื่อ จึงมีการสร้างสรรค์งานที่ใช้การประดับตกแต่งให้มีความพิเศษมากกว่าเครื่องใช้ในบ้านธรรมดา โดยจากการเก็บข้อมูลครั้งนี้พบว่าเทคนิคการตกแต่งเครื่องปั้นดินเผาของช่างไทใหญ่ มีความโดดเด่นและซับซ้อนกว่างานของช่าง ไทยวน (คนเมือง) อย่างเห็นได้ชัด โดยมีประเด็นเปรียบเทียบที่สำคัญดังนี้:

1. อัตลักษณ์เชิงช่างไทใหญ่ (ศิลปะไต) หม้อดอกดินเผาฝีมือช่างไทใหญ่มักมีเทคนิคการตกแต่งที่ประณีตและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว เช่น
 - การประดับตกแต่ง: มีการติดเม็ดประดับแหลม (ปั้นดินเป็นเม็ดเล็กๆ ปลายแหลมประดับตัวงาน) การประทับลวดลายด้วยตราแม่พิมพ์ และการเดินเส้นลวดลายที่คมชัด
 - การฉลุลาย: มีการเจาะช่องเป็นซี่ๆ หรือลวดลายโปร่งบริเวณส่วนฐาน เพิ่มความอ่อนช้อย
 - เทคนิคการเคลือบสี: ช่างไทใหญ่มีภูมิปัญญาในการใช้ "เคลือบสีเถ้าพีช" (Ash Glaze) และการเผาด้วยอุณหภูมิสูง ซึ่งนอกจากจะสร้างพื้นผิวที่สวยงามแล้วยังทำให้ชิ้นงานมีความแข็งแกร่งทนทานมากกว่าเครื่องปั้นดินเผาทั่วไป
 - แหล่งงานช่างที่สำคัญ: ชิ้นงานที่มีความงดงามและสมบูรณ์ที่สุดปรากฏในกลุ่มเตาห้วยน้ำหยวก อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งสะท้อนถึงจุดสูงสุดของงานช่างปั้นไทใหญ่ในอดีต
2. อัตลักษณ์เชิงช่างไทยวน (คนเมือง) ในขณะที่งานของช่างไทยวนมักเน้นความเรียบง่ายและเน้นการใช้งานจริงในวิถีชีวิต
 - รูปทรงและการตกแต่ง: รูปทรงมักเรียบง่าย ไม่ซับซ้อน การตกแต่งที่เป็นเอกลักษณ์คือ การทำปากริ้วคลื่น ซึ่งเป็นอิทธิพลที่ได้รับมาจากเครื่องแก้วและภาชนะโลหะของตะวันตกที่เข้ามาแพร่หลายในยุคหลัง

○ ข้อจำกัดด้านเทคนิค: งานส่วนใหญ่เป็นงานเผาไฟต่ำ (Earthenware) ทำให้เนื้อดินมีสีส้มสว่างแต่มีความเปราะบางกว่า เนื่องจากข้อจำกัดด้านภูมิปัญญาในการควบคุมอุณหภูมิเตาเผาที่ยังไม่สามารถทำไฟสูงได้เท่ากับกลุ่มช่างไทใหญ่ ด้วยความแตกต่างทางเทคนิคและภูมิปัญญานี้เอง ทำให้หม้อดอกของกลุ่มช่างไทใหญ่ถูกยกย่องให้เป็นงานพุทธศิลป์ที่ทรงคุณค่าและเป็นต้นแบบสำคัญในการสร้างสรรค์งานเครื่องปั้นดินเผาในวัฒนธรรมล้านนา

ประเด็นความเชื่อมโยงกับประเพณีและความเชื่อ

หม้อดอกดินเผาสะท้อนบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา โดยสามารถจำแนกการใช้งานตามบริบทความเชื่อออกเป็น 3 ส่วนหลัก ดังนี้

1. พุทธบูชา: เครื่องสักการะในบวรพุทธศาสนา หม้อดอกถูกใช้เป็นภาชนะสำหรับปักดอกไม้ใบหมาก และเครื่องหอม เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาแด่พระรัตนตรัยตามจารีตโบราณ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต โดยมีชื่อเรียกชานแตกต่างกันไปตามท้องถิ่น เช่น ดานหม้อน้ำดอก ดานหม้อดอกหรือ หม้อน้ำดอกคำ
2. พิธีกรรมและดวงชะตา: หม้อสังฆานต์ในเทศกาลสงกรานต์

ในวัฒนธรรมไทใหญ่ หม้อดอกมีความสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องการรับโชคชะตาในช่วงเปลี่ยนผ่านปี โดยเฉพาะครอบครัวที่มีสมาชิกเกิดตรงกับวันสังฆานต์ล่อง จะมีการจัดตกแต่งหม้อด้วยใบไม้มงคลนานาชนิด เช่น ใบกุหลาบ (หมากผู้หมากเมีย) ใบส้มป่อย ยอดโชค (ตะคร้อ) ดอกสะเป่ (ยอดหว้าป่า) ใบกุ่ม และดอกเอื้องตี่ (เอื้องเงิน) พร้อมปักช่อตุ๊กอย่างสวยงามเพื่อบูชาสังฆานต์บริเวณหน้าบ้าน

มรดกทางวัฒนธรรมในลำปาง ความเชื่อนี้ยังปรากฏร่องรอยเด่นชัดในจังหวัดลำปาง เนื่องจากในอดีตมีกลุ่มช่างและแรงงานชาวพม่า-ไทใหญ่เข้ามาทำอุตสาหกรรมป่าไม้จำนวนมาก ส่งผลให้จารีตการจัดแต่งหม้อสังฆานต์ บริเวณประตูรั้วหน้าบ้านในช่วงประเพณีปีใหม่เมืองยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เพื่อเป็นการต้อนรับความเป็นสิริมงคลเข้าสู่ครัวเรือน

3. คติความเชื่อเรื่องผี: หม้อน้ำตาต เครื่องเซ่นสรวงจิตวิญญาณ

แม้จะมีลักษณะทางกายภาพคล้ายคลึงกับหม้อสองประเภทแรก แต่เมื่อนำไปใช้ในบริบทของการเซ่นสรวงบรรพบุรุษหรือจิตวิญญาณ จะมีชื่อเรียกเฉพาะว่าหม้อน้ำตาต โดยมักใช้ประดับบริเวณกู่ (สถูปเก็บอัฐิบรรพบุรุษ) หรือ หอผี (หอเจ้าที่หรือผีอารักษ์)

กุศโลบายเชิงสัญลักษณ์: การแยกชื่อเรียกนี้เป็นกุศโลบายสำคัญของคนโบราณในการแบ่งขอบเขตระหว่างโลกแห่งศรัทธาในพุทธศาสนา และ โลกแห่งความเชื่อในวิญญาณบรรพบุรุษ ให้ชัดเจน เพื่อให้เกิดความเหมาะสมตามกาลเทศะและลำดับขั้นของความเชื่อ

ประเด็นการรื้อฟื้นและสืบสานเครื่องปั้นดินเผาเฉพาะถิ่น

ในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมยุคปัจจุบัน งานวัฒนธรรมและหัตถกรรมดั้งเดิม กำลังเผชิญกับความเสี่ยงที่จะสูญหายไปตามกาลเวลา ทั้งจากโครงสร้างสังคมที่เปลี่ยนไปซึ่งส่งผลต่อการดำรงอยู่ของกลุ่มช่าง รวมถึงบริบทของประเพณีที่เคยกำหนดหน้าที่การใช้งานของงานหัตถกรรม เหล่านั้นก็เริ่มเลือนลางลง

สำหรับคนรุ่นใหม่หม้อดอกดินเผา อาจถูกมองว่าเป็นเรื่องไกลตัว ด้วยวัสดุและเทคนิคการผลิตแบบดั้งเดิมที่อาจไม่ตอบโจทย์ความต้องการของสังคมเมืองในปัจจุบัน งานเหล่านี้จึงกลายเป็นเพียง ศิลปวัตถุ ที่เคยมีบทบาทในอดีต และทำหน้าที่เป็นเพียงรากเหง้าทางวัฒนธรรมที่ถูกเก็บรักษาไว้เท่านั้น

ดังนั้นการจะรื้อฟื้นงานช่างศิลป์ให้กลับมามีชีวิตอีกครั้ง จำเป็นต้องดำเนินการควบคู่ไปกับการรื้อฟื้นประเพณีและพิธีกรรม เพราะเมื่อจารีตประเพณียังคงอยู่งานหัตถศิลป์ย่อมมีพื้นที่ในการแสดงบทบาทและหน้าที่ตามวิถีดั้งเดิม ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ ในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา จังหวัดลำปางได้เริ่มรณรงค์ให้ทุกภาคส่วนร่วมกันจัดแต่งหม้อดอก หรือหม้อสังขานต์ ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ เพื่อรักษาอัตลักษณ์อันโดดเด่นของเมืองเอาไว้

เมื่อเกิดพื้นที่การใช้งานจริง หม้อดอกดินเผาจึงกลับมามีบทบาทสำคัญอีกครั้ง ซึ่งส่งผลสะท้อนกลับไปยังกลุ่มช่างผู้สร้างสรรค์ แม้ในปัจจุบันช่างปั้นในบางพื้นที่อาจไม่สามารถผลิตชิ้นงานเองได้จนต้องสั่งทำจากแหล่งผลิตที่มีชื่อเสียงอย่าง บ้านเหมืองกุง อำเภอดงขาง จังหวัดเชียงใหม่ แต่นับเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญที่ทำให้ช่างปั้นในล้านนาหันกลับมาให้ความสนใจและรื้อฟื้นการสร้างสรรค์หม้อดอกดินเผาอย่างจริงจัง

การส่งเสริมให้มีการปั้นและใช้หม้อดอกในช่วงเทศกาลสงกรานต์ จึงเป็นกลไกสำคัญที่สร้างการตื่นตัวให้แก่คนล้านนาในวงกว้าง และในยุคที่การสื่อสารดิจิทัลมีอิทธิพลอย่างสูงเช่นนี้ จึงเป็นโอกาสอันดีที่จะเผยแพร่ข้อมูลและคุณค่าของหม้อดอกดินเผาให้เป็นที่รับรู้และตระหนักถึงความสำคัญ เพื่อให้มรดกทางภูมิปัญญานี้คงอยู่คู่กับแผ่นดินล้านนาอย่างยั่งยืน

บทส่งท้าย

โดยสรุปแล้วหม้อดอกดินเผา ไม่ได้เป็นเพียงภาชนะดินปั้นทั่วไป แต่เป็นวัตถุทางวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงการเคลื่อนย้ายถ่ายทอดทางภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ที่เข้ามาตั้งรกรากในดินแดนล้านนา จากร่องรอยเชิงช่างที่ปรากฏชัดในเขตล้านนาตะวันตก โดยเฉพาะกลุ่มเตาห้วยน้ำหยวกและบ้านเหมืองกุง ได้แสดงให้เห็นถึงทักษะการควบคุมไฟสูงและการใช้เคลือบสีเถ้าที่เป็นเอกลักษณ์ ซึ่งเหนือกว่างานดินเผาไฟต่ำทั่วไปในยุคสมัยเดียวกัน

นอกจากคุณค่าด้านพุทธศิลป์ที่ถูกใช้เป็นเครื่องสักการะอันสูงส่งแล้ว หม้อดอกยังทำหน้าที่เป็นตัวกลางเชื่อมโยงระหว่างความเชื่อเรื่องดวงชะตา และโลกแห่งวิญญาณบรรพบุรุษ ผ่านพิธีกรรมหม้อสังฆานต์และหม้อน้ำตาด ซึ่งเป็นกุศโลบายในการรักษาจารีตประเพณีให้ดำรงอยู่ภายในสถาบันครอบครัวและชุมชน

แม้ในปัจจุบันอุตสาหกรรมสมัยใหม่จะทำให้งานปั้นด้วยมือลดบทบาทลง แต่การรวบรวมชิ้นงานจำนวน 72 ชิ้น จากการเก็บข้อมูลในพื้นที่ 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน และนำไปทำเป็นภาพถ่ายเส้นต้นแบบจำนวน 40 ชิ้น สู่สารรื้อฟื้นหม้อดอกดินเผาล้านนาจำนวน 10 ต้นแบบ โดยกลุ่มช่างบ้านเหมืองกุง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อสร้างสรรค์งานให้ก่อเกิดรายได้แก่ชุมชนอีก 1 ผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรม ถือเป็นโอกาสและสร้างคุณค่าร่วมในเรื่องของวัฒนธรรมสร้างสรรค์

ในการศึกษาครั้งนี้ ถือเป็นฐานข้อมูลสำคัญที่จะช่วยฟื้นฟูอัตลักษณ์หม้อดอกดินเผาล้านนาให้กลับมามีชีวิตอีกครั้ง ทั้งในฐานะมรดกวัฒนธรรมล้ำค่าและความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ที่บ่งบอกถึงความรุ่งเรืองของวัฒนธรรมล้านนาสืบไป

บรรณานุกรม

- กองโบราณคดี กรมศิลปากร. 2533. แหล่งเตาล้านนา. โครงการสำรวจแหล่งโบราณคดี ฝ่ายวิชาการ
กองโบราณคดี. กรุงเทพฯ: ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- คมเนตร เชษฐพัฒนวาณิช. 2546. ความเชื่อพื้นบ้านล้านนา: ถ่ายทอดจากประสบการณ์ของท่านผู้รู้ใน
ท้องถิ่น. พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เชษฐ ดิงส์สุชลี. 2558. ประวัติศาสตร์ศิลปะอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. นนทบุรี: มิวเซียมเพรส.
ฐาปกรณ์ เครือระยา. 2563. พระพุทธรูปล้านนา จากพันธุกรรมพืชสู่ลวดลายในศิลปกรรม. เชียงใหม่:
หจก.วนิดาการพิมพ์.
- _____. 2565. ปุณณฆะ หม้อดอกในวัฒนธรรมล้านนา. เชียงใหม่: หจก.วนิดาการพิมพ์.
- ทรงพันธ์ วรรณมาศ. 2536. พจนานุกรมภาพศิลปวัฒนธรรมล้านนาและหัวเมืองฝ่ายเหนือ. กรุงเทพฯ:
โอเดียนสโตร์.
- ธวัชชัย ทำทอง. 2565. พัฒนาการและประวัติศาสตร์เครื่องปั้นดินเผาลำปาง. เชียงใหม่:
หจก.เจริญวัฒนาการพิมพ์.
- ธีรศักดิ์ วงศ์คำแน่น. 2532. สภาพสิ่งแวดล้อมแหล่งศิลปกรรมในจังหวัดลำปาง. ลำปาง: หน่วยอนุรักษ์
สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดลำปาง วิทยาลัยครูจังหวัดลำปาง.
- น. ณ ปากน้ำ และคณะ. 2521. ศิลปโบราณของไทย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ. หน้า 199.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. 2557. 30 ชาติในเชียงราย. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.
- พระครูพุทธจริธรรมโสภิต. 2539. ประวัติวัดปงสนุกเหนือและประวัติบันทึกครอบครัวอาโนชัยธรรมจินตามุนี.
ลำปาง: สหกิจการพิมพ์.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. 2533. ประวัติศาสตร์ศิลปะ และโบราณคดีในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง
กรุ๊ป จำกัด. หน้า 180.
- _____. 2525. ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย (ฉบับคู่มือนักศึกษา). กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.
หน้า 124.
- ราชบัณฑิตยสถาน. 2552. พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.
พิมพ์ครั้งที่ 3. ราชบัณฑิตยสถาน.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. 2556. พุทธศิลป์ลังกา. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม. หน้า 121.
- วรลัญจก์ บุญสุรัตน์. 2544. วิหารล้านนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- วิมลศรี ลิ้มธนากุล. 2530. บทวิเคราะห์ปุณณฆะ. เชียงใหม่: ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. 2547. ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย. กรุงเทพฯ:
เมืองโบราณ.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. 2556. ศิลปะล้านนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

ศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2529. จดหมายข่าวล้านนาศึกษา. ไม่ปรากฏที่พิมพ์.
หน้า 24.

สันติ เล็กสุขุม. 2547. ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

สายันต์ ไพเราะญจิตร. 2543. โบราณคดีชุมชนที่เมืองน่าน. กรุงเทพฯ: โครงการโบราณคดีชุมชน.

_____. 2554. โบราณคดีเครื่องปั้นดินเผาในสยามแหล่งเตาล้านนาและสุพรรณบุรี. กรุงเทพฯ:
โครงการศิลปากรพัฒนาเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สายันต์ ไพเราะญจิตร และคณะ. 2552. โบราณคดีอาสารที่แหล่งเตาเวียงกาหลง. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สุรพล ดำริห์กุล. 2542. เครื่องปั้นดินเผา. กรุงเทพฯ: สตาร์ปรีนท์ จำกัด.

_____. 2544. ลายคำล้านนา. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์. หน้า 450.

_____. 2547. ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

_____. 2561. ประวัติศาสตร์และศิลปะล้านนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

_____. 2562. เพลิดเพลินและเมืองลำปาง มรดกประวัติศาสตร์แห่งลุ่มน้ำวัง. เชียงใหม่: สำนักศิลปะ
และวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง.

หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล. 2535. ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000. กรุงเทพฯ: สมาคม
ประวัติศาสตร์ ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี.

ประวัติผู้วิจัย

1. ข้อมูลส่วนบุคคล

รองศาสตราจารย์ฐาปกรณ์ เครือระยา

Associate Professor Thapakron Kruaraya

สถานที่ติดต่อ

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย
จังหวัดเชียงใหม่ รหัสไปรษณีย์ 50290

ตำแหน่งปัจจุบัน:

อาจารย์ประจำ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้
082-5622278
Tkhruearaya@gmail.com

2. ประวัติการศึกษา

ระดับปริญญาตรี

(ศป.บ.) ศิลปบัณฑิต ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ปริญญาโท

(ศศ.บ.) ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการศิลปะและ
วัฒนธรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

3. ผลงานวิจัย

- 2556 การศึกษารูปแบบและแนวคิด ชุมประตู่โขงและโขงพระเจ้า สกูลช้างลำปาง ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 22 – 25. ลำปาง. รายงานวิจัยทุนอุดหนุนการวิจัยโดย วิทยาลัยอินเตอร์เทคลำปาง
- 2558 การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองลำปาง ผ่านบันทึกและงานพุทธศิลป์ ครอบอาโนชัยธรรมจินตมานุณี. ทุนอุดหนุนการวิจัยโดยวิทยาลัยอินเตอร์เทคลำปาง.
- 2560 การศึกษาและรวบรวมรูปแบบลวดลายชุดโบราณ ของเครื่องเงิน บ้านนันทาราม เพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูผลิตภัณฑ์เครื่องเงินจังหวัดเชียงใหม่. ทุนอุดหนุนการวิจัย โดยกรมส่งเสริมวัฒนธรรม.
- 2561 การศึกษารวบรวมองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาดอกกล้วยไม้(ดอกเอื้อง) ที่ปรากฏ ในพิธีกรรม ความเชื่อในวัฒนธรรมล้านนา. ทุนอุดหนุนการวิจัยโดยโครงการอนุรักษ์ พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (อพ.สธ.มจ.)
- 2562 การศึกษาและรวบรวมข้อมูลภาพจิตรกรรมฝาผนังเพื่อการสร้างสรรค์ ภาพตุ๊กตาธรรม วัดบวรนครหลวง จังหวัดเชียงใหม่. ทุนอุดหนุนการวิจัยโดย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้
- 2562 การศึกษาภาพบันทึกพันธุกรรมพืชโบราณ ผ่านงานพุทธศิลป์ล้านนา. ทุนอุดหนุน การวิจัยโดยโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (อพ.สธ.มจ.)
- 2563 การจัดการงานศิลปะวัฒนธรรม ประเพณีและพิธีกรรมของชุมชนในเขตอำเภอ ขุนยวมแบบมีส่วนร่วมภาคประชาชน ในโครงการพิพิธภัณฑน์มีชีวิตขุนยวม ทุนอุดหนุนจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.)
- 2565 การศึกษาและรวบรวมการใช้พันธุ์ไม้ ประดับลายหม้อปูลงหมึกในศิลปกรรม ล้านนา. ทุนอุดหนุนการวิจัยโดยโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจาก พระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (อพ.สธ.มจ.)
- 2565 การจัดการกิจกรรมเพื่อเผยแพร่ประเพณีและพิธีกรรม สู่เมืองท่องเที่ยวขุนยวม. สนับสนุนทุนโดยสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ(วช.)

- 2566 การศึกษาและรวบรวมงานเซรามิกประดับ **สู่การสืบสานงานศิลปกรรมล้านนา**.
 ทุนอุดหนุนการวิจัยโดยโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ
 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (อพ.สธ.มจ.)
- 2567 การศึกษารวบรวมลายไม้หม้ออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมจังหวัดลำปาง **สู่การรับรู้
 เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มตามแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ล้านนา** ทุนอุดหนุนการวิจัย
 โดยโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพ
 รัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (อพ.สธ.มจ.)
- 2568 การศึกษารูปแบบวัฒนธรรมโขงอุบลมุงพระเจ้าในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่
 ทุนอุดหนุนการวิจัยโดยคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

4. ผลงานประเภทตำรา/หนังสือ

- 2555 หนังสือเรื่อง **“พุทธศิลป์ล้านนา:คุณค่า ศรัทธา และการอนุรักษ์”** (เขียนร่วม) ส่วน
 หนึ่งจากงานวิจัย “ศิลปกรรมท้องถิ่นทางพุทธศาสนาในเขตอำเภอ แม่ทะ จังหวัด
 ลำปาง”(วิจัยร่วม) ศูนย์โบราณคดีภาคเหนือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้รับการสนับสนุน
 จากทุนตีพิมพ์จาก ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการคณะสังคมศาสตร์
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- 2556 หนังสือเรื่อง **“ดูศาสตร์ แลศิลป์ นครลำปาง”** หนังสือภาพประวัติศาสตร์นครลำปาง
 วัดบุญวาทย์วิหารจัดพิมพ์
- 2557 หนังสือเรื่อง **“เรือนพื้นถิ่นล้านนา”** (เขียนร่วม) สนับสนุนจากทุนตีพิมพ์จาก สำนัก
 ส่งเสริมศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- 2561 หนังสือเรื่อง **“ดอกเอื้องในพิธีกรรม วัฒนธรรมและความเชื่อ”** จัดพิมพ์โดย
 โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ
 สยามบรมราชกุมารี ร่วมกับมหาวิทยาลัยแม่โจ้ ประจำปีงบประมาณ 2561
- 2563 หนังสือเรื่อง **“พรรณพฤกษาล้านนา จากพันธุกรรมพืชสู่ลวดลายในศิลปกรรม.”**
 จัดพิมพ์โดยโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริสมเด็จพระเทพ
 รัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ร่วมกับมหาวิทยาลัยแม่โจ้ ประจำปีงบประมาณ
 2563
- 2564 หนังสือเรื่อง **“มรดกวัฒนธรรม ศิลปกรรมวัดปงสนุก”** (เขียนร่วม) พุทธลักษณะสกุล
 ข่างครูบาโน พระพุทธรูปครูเมืองละกอน. จัดพิมพ์โดยวัดปงสนุกเหนือร่วมกับมูลนิธิ
 น้อย-ลูกซัด (น. 231-251).

- 2564 หนังสือเรื่อง “ปูนปั้นล้านนา งานช่างและสถาปัตยกรรมถิ่นครุฑา” โครงการจัดตั้งสถาบันสถาปัตยกรรม เพื่อฟื้นฟูองค์ความรู้สถาปัตยกรรมภายใต้โครงการขับเคลื่อนเมืองเชียงใหม่สู่เมืองมรดกโลก จัดพิมพ์โดยองค์การบริหารส่วนจังหวัดเชียงใหม่ ประจำปีงบประมาณ 2564
- 2565 หนังสือเรื่อง “ปฐมนิพนธ์ หมอดอกในวัฒนธรรมล้านนา” จัดพิมพ์โดยโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ร่วมกับมหาวิทยาลัยแม่โจ้ ประจำปีงบประมาณ 2565
- 2566 หนังสือเรื่อง “เครื่องเคลือบดินเผาประดับในศิลปกรรมล้านนา” จัดพิมพ์โดยโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ร่วมกับมหาวิทยาลัยแม่โจ้ ประจำปีงบประมาณ 2566
- 2567 หนังสือเรื่อง “เมฆไหล ไส้หมู ลายอัตลักษณ์นครลำปาง” จัดพิมพ์โดยโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ร่วมกับมหาวิทยาลัยแม่โจ้ ประจำปีงบประมาณ 2567
- 2568 หนังสือ “ป๋องลม หม่ไฟ โคมในวัฒนธรรมล้านนา” สำนักพิมพ์เมืองโบราณ

5. รางวัล

- 2566 รางวัล “เพชรราชภัฏ – เพชรล้านนา ประจำปีพุทธศักราช 2566” สาขามนุษยศาสตร์ จากสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
- 2567 รางวัลชมเชย หนังสือประเภทสารคดี ด้านศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ชีวประวัติ เรื่อง “เครื่องเคลือบดินเผาประดับในศิลปกรรมล้านนา” จากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน(สพฐ.) ในการประกวดหนังสือดีเด่นประจำปี พ.ศ. 2567
- 2568 รางวัลงานวิจัยแห่งชาติ “ระดับดีเด่น” สาขาปรัชญา จากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช) ประจำปีงบประมาณ 2568

6. ความสนใจหรือความเชี่ยวชาญเฉพาะ

งานศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน
งานพุทธศิลป์ล้านนา /งานช่างพื้นถิ่น
งานศิลปกรรมร่วมสมัย

